

Ekonomická
fakulta
Faculty
of Economics

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

SBORNÍK VYBRANÝCH PŘÍSPĚVKŮ 2. ROČNÍKU
MEZINÁRODNÍ VĚDECKÉ KONFERENCE

ETIKA V 21. STOLETÍ

Ekonomická
fakulta
Faculty
of Economics

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Etika v 21. století

2022

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Ekonomická fakulta

Etika v 21. století: Sborník vybraných příspěvků z 2. ročníku mezinárodní vědecké konference

23. - 24. 6. 2022, České Budějovice

Vědecký výbor konference

doc. Dr. Ing. Dagmar Škodová Parmová (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta)

doc. Ing. Zdeněk Dytrt, CSc. (Univerzita Pardubice, Fakulta ekonomicko-správní)

doc. Ing. Darja Holátová, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta)

Univ. Prof. Dr. Helmut Renöckl (Univerzita Johanna Keplera v Linci)

doc. MUDr. Jiří Šimek, CSc. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta)

Organizační výbor konference

doc. Dr. Ing. Dagmar Škodová Parmová

doc. Ing. Milan Jílek, Ph.D.

Ing. Markéta Kocourková, Ph.D.

Mgr. Eva Opatrná

Editor

Mgr. Eva Opatrná (editor, technický redaktor)

Publication was not subjected to a language check. All papers were reviewed in double-blind review process by external and internal reviewers and the Conference Committee.

OBSAH

Úvod	3
Jiří Šimek Etika organizace veřejného prostoru v 21. století	4
Renáta Antalová Etika v práci účetníka	10
Alexandra Bagiová, Jitka Meluchová Manažment rizík vykazovania rezerv pri prechode medzi IFRS a US GAAP	15
Jana Geršlová „Experts without soul and hedonists without heart.“ Ethical principles of companies in historical contexts	23
Jitka Meluchová, Martina Mateášová Etika v profesii účetního odborníka nielen v čase koronakrízy	26
Jindra Planková Principy a prvky informační etiky v informační společnosti	33
Martina Podmanická Etický aspekt aplikácie verného a pravdivého obrazu	42
Jarmila Rybová, Kristýna Nývltová, Jindřiška Kouřilová Význam a střet pojetí etiky ve vybraném úseku zemědělské činnosti a údržby krajiny	50
Barbora Řebíková Lidská důstojnost jako základní stavební kámen lékařské etiky	56
Martin Smutek, Jan Hloušek, Zuzana Hloušková Pomáhající profese 4.0 jako reakce na výzvy Průmyslu 4.0 – Realizace poradenského chatbotu v odborném sociálním poradenství	60
Jaroslav Šetek, Ivana Faltová Leitmanová, Jiří Alina, David Bajer Ethical aspects of the integration of the circular and social economy	66
Jaroslav Šetek, Jiří Alina , Petra Edrová Economic and ethical dimension of the theory of the value of human life	73
Jaroslav Šetek, Tomáš Volek, Stanislav Simbartl Economic and ethical dilemma of helping professions and volunteer activities	78
Miroslav Vacura Etické otázky provozu autonomních vozidel ve středoevropském kontextu	84

Úvod

Ekonomická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích pořádala ve dnech 23. - 24. 6. 2022 pod záštitou doc. Ing. Zdeňka Dyrtra, CSc., Senátu PČR, rektora JU prof. PhDr. Bohumila Jirouška, Dr. a děkanky Ekonomické fakulty JU doc. Dr. Ing. Dagmar Škodové Parmové druhý ročník mezinárodní vědecké konference Etika v 21. století. Na plenárním zasedání vystoupil senátor Parlamentu ČR a ředitel Nemocnice Strakonice, a.s., MUDr. Bc. Tomáš Fiala, MBA, MUDr. Jiří Šimek docent z Ústavu humanitních studií v pomáhajících profesích ze Zdravotně sociální fakulty Jihočeské univerzity a MTh. Dušan Kučera, Ph.D. působící v Centru podnikatelské etiky Fakulty podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze.

Letošní ročník navázal na úspěch 1. ročníku konference a umožnil setkání odborníků v oblasti etiky nejenom ekonomických oborů.

Na konferenci bylo registrováno 25 příspěvků v těchto oblastech:

- Etika v manažerské praxi
- Etika v kontextu Průmyslu 4.0
- Etika v účetnictví
- Etika ve výrobě
- Etika ve vzdělávání
- Etika ve zdravotnictví
- Etika v právních vědách

Vybrané příspěvky jsou součástí této publikace. Úvodní část je věnovaná přednášce pana doc. Šimka, která se věnuje etice veřejného prostoru v 21. století a otvírá diskurz na téma sborníku.

Jménem organizačního výboru bych ráda vyzdvihla fakt, že tato konference pokrývá velmi důležité pole bádání a je svým zaměřením unikátní nejen v evropském prostoru. Sami účastníci toto deklarovali při podnětných debatách nad jednotlivými příspěvky a vyzdvihovali potřebnost kultivace společenskovedních a přírodovědných disciplín či celé naší společnosti podle etických principů. Již nyní je možné začíst se do jejich jednotlivých příspěvků a těšit se na další ročník této významné konference.

Jménem organizačního výboru

doc. Dr. Ing. Dagmar Škodová Parmová

Etika organizace veřejného prostoru v 21. století

Jiří Šimek¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.14

Naše euroatlantická civilizace prošla v průběhu dvacátého století hlubokou proměnou. Díky technologickému rozvoji a pokračujícímu zkvalitňování demokratické společnosti je svět současného člověka nebývale bezpečný a pohodlný. Má stále více volného času a ze všech stran dostává spousty nabídek, jak volný čas využít. Proto je stále snazší žít bez jakýchkoliv zásad a pravidel. Není divu, že došlo k rozpadu mravního konsensu, tedy shody ve společnosti, co je správné a co špatné.

Hrůzy dvou světových válek a surovosti fašistického a komunistického režimu vedly k nedůvěře k ideologiím. Jak předpověděl Jan Patočka ve svých Kacířských esejích (Patočka, 1990), lidé začali vnímat každou ideologii jako cestu ke konfliktům až válkám. Proběhla sekularizace, tedy ztráta prestiže náboženských institucí, dříve nepředstavitelného rozsahu. Také vliv filosofie zeslábl. Důsledkem všech těchto proměn je i ztráta sdíleného jazyka. Není shoda v tom, jak pojmenovávat různé fenomény, jak rozumět užívaným slovům a pojmům. Debata o tom, co je dobré a co špatné, je tím dále ztížena. Hovořit o mravnosti je obtížné také proto, že dnes žijeme v liberální společnosti, která programově hájí právo každého občana na jeho vlastní názor a na vlastní pořadí hodnot. Toleruje nejružnější verze životního programu, a tedy i nejružnější morální systémy. Nelze tedy nikomu zakázat postavit si na první místo ve svém hodnotovém žebříčku peníze nebo moc ve společnosti. Pak ale také nelze zabránit takovému člověku, aby prohlásil krádež za podnikání a násilí za legitimní způsob řešení konfliktu. Časy, kdy podnikatel byl ten, kdo podnikal (organizoval výrobu nebo prodej něčeho užitečného), a dělník ten, kdo pracoval, mecenáš byl lidumil a defraudant zločinec, jsou pryč. Dnes všem těm slovům může každý dát takový význam, jaký se jemu hodí.

V průběhu jedenadvacátého století bude tedy nutné vypracovat novou morální tradici. Samozřejmě máme k dispozici morální tradici naší civilizace, rozvinutou ve dvou liniích – filosofické a křesťanské. Vzhledem k novým podmínkám ale budeme muset, řečeno fenomenologickým jazykem, dát tradiční morálku „do závorky“, otevřít se fenoménu mravnosti a hledat nové cesty k mravnosti. Přitom samozřejmě využijeme mnohé z tradiční etiky. Protože shoda o tom, co je správné a co ne, se rozpadla, nezbude než oživit starou dobrou dohodu. Ne tu, kterou umí každý zločinec, ale dohodu postavenou na respektu ke každému, koho se dohadované rozhodnutí týká.

Na konci dvacátého století nám etologové nabídli výsledky svých sledování, které ukazují, že morálka není věcí výhradně lidí, ale že nám evoluce připravila první stavební kameny morality (de Waal, 2009, 2006). Již sledi ve svém hejnu se vzájemně vnímají. Makakové mají smysl pro spravedlnost. Šimpanzi rozvinuli složitější vzorce morálního chování, nápadně blízké chování lidí. Pečují o pohodu v šimpanzím společenství a o jeho stabilitu. Již oni vyvinuli „přerodělování“ získaného majetku (např. banánů) a starost o ty slabší, kteří neuspěli v konfliktu. Mají schopnost se podívat na svět očima druhého (empatie), s tím souvisí i schopnost altruistického jednání a ochota pomoci druhému šimpanzovi, i když tomu pomáhajícímu to žádný zisk nepřinese.

Šimpanzí etika nám nabízí položit si jinak otázku, co je lidská moralita ve svých základech. Německý filosof Ernst Tugendhat (2004) dospěl již v osmdesátých letech minulého století k závěru, že spokojenost a pohoda v lidské skupině je závislá na schopnosti jejích členů spolupracovat. To se týká jak malých lidských skupin tak i velkých jako jsou národy, státy, civilizace. Základem morálky je tedy požadavek, aby byl člověk „dobrou kooperativní bytostí“.

Samozřejmě ne každý člověk si přeje být „dobrou kooperativní bytostí“. Tím se morálka dostala do obtížné situace.² Immanuel Kant (1724–1804) postavil svou filosofii morálky na „čistém rozumu“, který nás vede k uznání povinnosti. Dnešní člověk ale již vidí rozhodování člověka v kontextu mravnosti složitěji a absolutní povinnost neuznává. Proto již zmíněný Ernst Tugendhat opustil povinnost jako základ morálky a vrátil se k argumentu spokojenosti a pohody v lidských skupinách.

Základním problémem v mezilidských vztazích je konflikt mezi zájmy jedince a zájmy společenství, ve kterém jedinec žije. Proto etika tradičně řeší, jak kultivovat lidskou společnost, aby se nastolila rovnováha mezi zájmy jedince a zájmy lidských skupin. To si žádá úsilí jak na úrovni jedinců, tak na úrovni společnosti. Nemůže fungovat společnost

¹ Jihočeská univerzita, Ústav humanitních studií v pomáhajících profesích, Katedra filosofie a etiky v pomáhajících profesích, J. Boreckého 27, 370 11 České Budějovice, jr.simek@volny.cz

² „Zde nyní vidíme, že se filozofie staví vskutku na povážlivé stanovisko, které má být nezvratné bez ohledu na to, že je nelze ani na ničem zavěsit v nebi, ani je nelze o nic opřít na zemi.“ Immanuel Kant: Základy metafyziky mravů. Translation (c) Ladislav Menzel Praha 1974 <https://is.cuni.cz/studium/predmety/index.php?do=download&did=186423&kod=AFS100733>

složená ze sobeckých jedinců, také sebelepší jedinci potřebují pravidla soužití ve skupině. Ta pravidla se vyvíjejí pomalu, přes generace.

Z perspektivy jedince vidíme konflikt v duši mezi zmíněnými dvěma zájmy. Erich Fromm (1997) popsal různé typy osobností, podle toho, jak se jim daří konflikt řešit. Produktivní osobnost hledá a nachází rovnováhu mezi prosazováním svých zájmů a respektem k potřebám druhých. Komu se to nedaří, často uvízne ve vztahu, a buď nutí ostatní, aby se mu přizpůsobili, nebo naopak příliš vyhovuje přáním lidí kolem sebe. Jsou lidé, kteří naopak zůstávají stažení do sebe a řeší své problémy sami, bez dialogu s ostatními. Dnes je stále častější „tržní osobnost“. Tito lidé nepřemýšlejí, dělají to, co všichni ostatní.

Pravidla soužití ve skupině nepotřebují ke svému vzniku žádné násilí, ani povinnost. Skupinová psychoanalytika objevili skupinové nevědomí, jehož součástí jsou i nepsaná pravidla spolupráce. (Ormay, 2015) Dan Ariely (2012) empiricky prokázal, že my lidé taková pravidla ve své duši máme a dodržujeme je, i když nehrozí žádný postih.

Jestliže připustíme, že nová mravní pravidla mohou vzniknout i spontánně, můžeme věřit, že se časem přece jen vybuduje nový mravní konsensus, jak ukazuje francouzský filosof, sociolog a esejista Gilles Lipovetski (2011). Nadějným příkladem možnosti vzniku nové shody je proměna vztahů ve zdravotní péči, ke které došlo v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století.

Když jsem uvažoval, jak přiblížit morálku současnému člověku, objevil jsem tři základy lidské mravnosti. Respekt k pravdě, k dohodám a ke spravedlnosti. Teprve když respektuji, že se věci nějak staly, že něco umím a něco ne, něco jsem udělal a něco ne, když dodržuji učiněné dohody, a vím, že já obvykle chci víc, než mi náleží, mohu debatovat o vyšších morálních principech, jako je úcta ke každému člověku, spravedlnost, uznání, a také solidarita, rovnost. (Šimek, 2021)

Jak organizovat veřejný prostor?

Když se nezaujatě podíváme, jak je organizován veřejný prostor, můžeme vidět dva procesy, které nejsou vždy v souladu. Někteří lidé o problémech soužití přemýšlejí, diskutují a píšou texty, jiní aktivně jednají.

Ti co přemýšlejí a píšou, vytvářejí jazyk, který umožňuje debatu a je i podmínkou možnosti přemýšlení o těch věcech. Jednající lidé vytvářejí struktury, o kterých je možné debatovat a přitom je kriticky hodnotit.

V bibli, ve Starém zákoně, najdeme pravidla soužití lidí především v první části, v Tóře. Ve dvou knihách Královských pak najdeme spoustu příkladů, jak vládci Izraele tato pravidla až příliš často nedodržovali.

Antická politika

Pro naši civilizaci je zajímavější historie vzniku demokratického uspořádání věcí veřejných v naší současné euroatlantické civilizaci. Šest století před naším letopočtem se začala rozvíjet filosofie, která je (podle Jana Patočky, 1990) unikátním projektem, ve kterém vysvětlujeme svět nezávisle na existujících mýtech. Paralelně s rozvojem filosofie se v různých státech středomoří rozvíjejí i různá politická uspořádání. Z pohledu etiky je zajímavé srovnat vývoj ve starém Řecku a v Římské republice.

Dějiny Římské republiky začínají v roce 509 před n. l., kdy byl vyhnán poslední král Tarquinius Superbus. Nově vzniklou republiku spravovali úředníci (magistráti), kteří byli každý rok voleni různými lidovými sněmy. Všechny úřady byly časově omezené, bezplatné a zpravidla měly i vymezen minimální věk, který byl třeba pro jejich zastávání. Úředníci se dělili na dvě velké skupiny:

1. magistratus cum imperio (mohli sestavit a vést vojsko, rozhodovat o otázkách nepřítelství, trestat během tažení – praetori, konzulové, diktátoři)
2. magistratus sine imperio (neměli výše zmíněnou pravomoc)

Nejvyššími představiteli nového státu byli 2 konzulové. Oba měli stejné pravomoci a museli rozhodovat ve vzájemné shodě. V prvním republikánském období měli širší pravomoci než později, kdy jich část převzali nově zřízení úředníci. Bylo učiněno několik opatření, aby se zamezilo zneužití pravomocí k samovládě – konzulové byli vždy 2, oba měli stejné pravomoci a museli rozhodovat ve vzájemné shodě. Navíc bylo omezeno i jejich funkční období na 1 rok. Samozřejmě prošlo toto státní zřízení mnoha proměnami, například se změnil vztah mezi patricii a plebejci, ale římská republika přežila řadu století. (Němec a Surý, 2013)

Když budeme přemýšlet, co vedlo k dlouhodobému přežití římského státu, a jak se Římanům podařilo ovládnout celé středomoří, můžeme vidět několik fenoménů. Hlavním úkolem státu bylo zajišťovat blaho občanů („res publica“). Když

Římané ovládli nový prostor, starali se nejen o upevnění své moci, ale také o spokojenost lidí tam žijících. K tomu účelu budovali funkční místní správy. Nebylo to „ideální“, ale „funkční“. Řecký historik a politik Polybios (203-120 př.n.l.) napsal: „Být poddán Římu je pro podmaněné národy velice výhodné z právních, ekonomických i vojenských hledisek“³

Antická filosofie uspořádání veřejného prostoru

Ve stejné době, tedy od 6. století se rozvíjejí i dějiny demokracie v řeckých městských státech. Tam je situace méně přehledná, žádné uspořádání nevydrželo tak dlouho jako uspořádání Římské republiky. Řecká demokracie měla víc prvků přímé demokracie než demokracie římská. Díky Platonovi a Aristotelovi se ale dochovaly filosofické texty, které se zabývají správou věci veřejných.

Platon (427 – 347 př. n. l.) ve svém dialogu Ústava vypracoval ideální model státu jako obrazu duše. Rozdělil společnost na 3 vrstvy – vládnoucí filosofové, strážci a pracující lidé. Ve skutečnosti je takový model nerealizovatelný. Nejvíce se mu v nové době přiblížil režim fašismu a komunismu. To vedlo Karla Poppera (1994) k napsání kritické knihy Otevřená společnost a její nepřítel. Kromě kritiky Platonovy utopie nabízí odklon od všech ideologií. Státní moc a správa má řešit vynořující se problémy a neměla by se snažit spravovat věci veřejné podle jakékoliv ideologie. Jan Patočka (1990) napsal podobný názor, ale spíše jako konstatování reality než výzvu k proměně. Lidé prostě v důsledku zkušeností s ideologiemi dvacátého století ideologie prostě opustí.

Aristoteles (384 – 322 př. n. l.) je ve své Politice (2004) k Platonovým tezím kritický. Ve svém textu realisticky popisuje různé existující ústavy. Pro nás může být zajímavé, že existence již úspěšně se rozvíjejícího římského státu a jeho státního zřízení zde není zmíněna.

V dnešní době jsou některé Aristotelovy názory dobře použitelné. Vláda má vždy usilovat o to, aby zabránila znevýhodňování menšin. Je potřeba zajistit a podporovat střední třídu v obci, protože má blahodárný vliv na stabilitu státních zřízení. Příliš rozdílné postavení chudých a bohatých vede ke konfliktům. Středně majetní tvoří nejlepší základ pro stabilní režim, protože nezavidí bohatým a zároveň nejsou jako oni arogantní.

Pokud se týká různých státních zřízení, žádné z nich Aristoteles nepovažuje za nejlepší, vždy je nutné skutečně uspořádání přizpůsobit podmínkám, ve kterých má fungovat. Může vládnout jeden dobrý vládce, což je monarchie, jinou možností je vláda skupiny kvalitních vládnoucích, aristokracie. Také připouští vládu mnohých, kterou nazývá politeiá. Všechny způsoby vlády se mohou zvrhnout. Monarchie v tyranii, aristokracie v oligarchii (vláda malé skupiny bohatých na úkor chudých) a vláda mnohých (politeiá) v demokracii. K demokracii, jak jí Aristoteles poznal v Athénách, je kritický. Podle něj jde o vládu lůzy, nebo vládu chudých ovladatelných mas. Proto doporučuje vládu středně bohatých, kteří jsou nejlepším základem pro uspořádání, které nazývá politeiá.

Novověká proměna

Jak jsem již uvedl na počátku textu, novověk přinesl postupně hlubokou proměnu lidské společnosti. V Evropě se rozvinula věda, která umožňuje vznik nových a nových technologií. Díky tomu žijí lidé v naší civilizaci stále bezpečněji a pohodlněji. Vedle obstarávání obživy se otevírá stále větší prostor pro volný čas. Našly se prostředky na vzdělávání všech lidí. Od 18. století byla postupně zavedena povinná školní docházka a rozvíjí se univerzitní vzdělávání. Správa věcí veřejných tím dostává nové možnosti. Pro výkon úředních funkcí jsou k dispozici stále vzdělanější, tedy i více kvalifikovaní lidé. Jestliže převážná většina občanů je gramotná, je možné šířit informace písemně. Díky tomu se stále více lidí může účastnit politického rozhodování.

S tím, jak člověk věnuje stále méně času na obstarávání obživy, a postupně mizí vázanost na podmínky, do kterých se narodil, proměňuje se i pojetí rovnosti všech lidí. Respekt k lidství v každém člověku a rovná práva všech lidí přestávají být abstraktní filosofickou nebo křesťanskou tezí, stávají se každodenní skutečností. Ve dvacátém století postupně dostávají ženy stejné možnosti jako muži. Demokracie tak získává nové možnosti.

Popsané proměny naší společnosti v Evropě a v Americe se staly základem pro rozvoj současné parlamentní demokracie. Všeobecné vzdělávání umožnilo gramotné většině občanů účastnit se demokratických procesů. V průběhu devatenáctého století vznikly politické strany, ve kterých se sdružili zastánci určitých politických názorů. Ti se pak ve volbách ucházeli o přízeň voličů. Sdělovací prostředky se staly platformou pro propagaci politických stran a jejich programů. Díky tomu byla počátkem dvacátého století parlamentní demokracie nastolena ve většině evropských států.

³ podle Wikipedie - <https://czwiki.cz/Lexikon/Polybios>

Filosofická a náboženská tradice umožnila v organizaci veřejného prostoru formulovat určitá pravidla, která jsou i dnes konsensuálně přijímána. Patří k nim ochrana života a zdraví, adekvátní péče o děti, ochrana majetku, uznání lidské důstojnosti každého, bez ohledu na jeho původ, pohlaví, rasu, náboženskou a politickou příslušnost. Základní mechanismy parlamentní demokracie také nejsou zpochybnovány. Soužití občanů ve společnosti je ale složitý proces, ve kterém vzniká mnoho konkrétních praktických problémů, které je nutné řešit. Z hlediska etiky organizace veřejného prostoru jsou významná dvě témata - profesionální morálka a morálka v politice.

Profesionální morálka

Každá profese je spojena i s morálními závazky (Janotová a kol., 2005). Po vědci musíme chtít, aby byl ve svém vědeckém snažení poctivý, jinak bychom nemohli věřit výsledkům jeho práce. Měl by být také kolegiální, měl by ochotně předávat své znalosti a zkušenosti mladším kolegům, a ochotně dávat získané poznatky k dispozici společnosti, ve které žije. Také v oblasti podnikání je zřejmé, že neviditelná ruka trhu sice funguje dobře, ale musí jí vyvažovat neviditelná ruka morálky. Nepoctivost a nedodržování dohod v dlouhodobějším výhledu ekonomiku brzdí, a tím brání i rozvoji jednotlivých podniků a snižuje výdělků jejich majitelů. I na zaměstnance je možné mít morální nároky. Nedbalá a nekvalitní práce poškozuje zaměstnavatele, je proto nemravná. Když profesionálové pomlouvají své kolegy a podvádějí své zákazníky, snižují prestiž své profese. Mravnost vědců, obchodníků, podnikatelů, politiků, ale i řemeslníků a dělníků vede také k plnějším rozvoji a k větší prestiži jejich profesí.

V profesionální morálce jsou významná čtyři témata. Ve vztahu zaměstnavatelů a zaměstnanců je nutný vzájemný respekt a dodržování učiněných dohod. Je potřeba kultivovat vztahy mezi zaměstnanci. Pokud profesionálové nabízejí služby, pak vstupuje do hry i morálka vzájemného kontaktu profesionálů a zákazníků. Poctivé fungování profesionálů zvyšuje prestiž jejich oboru.

Legislativa nemůže dát všechna potřebná pravidla, proto v každé instituci vzniká místní etická shoda (konsensus) o tom, jak se mají lidé chovat v organizaci k sobě navzájem i v kontaktu se zákazníky. Tuto etickou shodu je možné záměrně kultivovat, je také možné jí nechat fungovat spontánně. Cílevědomé pěstování etiky v instituci je samozřejmě lepší. Vztahy mezi lidmi v organizaci jsou lepší, a také její prestiž ve společnosti stoupá. (Pavlík a kol., 2010)

Nejjednodušším způsobem jak formulovat mravní pravidla fungující v organizaci je vypracování etického kodexu. (Urban 2017) Etický kodex obsahuje soubor pravidel, hodnot a principů, které jsou považovány za prioritní pro dosažení vize dané organizace. K tomu samozřejmě organizace nějakou vizi potřebuje mít.

Etický kodex vychází z mravních konsensů rozpoznatelných v oblasti funkcí dané organizace. Obvykle stanovuje pravidla jednání ve výše zmíněných čtyřech oblastech, a to v prostoru vymezeném platnou legislativou. Upravuje vztahy pracovníků organizace mezi sebou i jejich chování k zákazníkům nebo jiným vnějším partnerům. Základními zásadami, které jsou klíčové při vypracovávání etického kodexu, je respekt a úcta ke každému člověku, loajalita k organizaci a jejímu vedení. Dále pak profesionalita zaměstnance a poctivost při plnění pracovních úkolů. Etický kodex slouží k ochraně pracovníků organizace a jejich klientů, a také k udržení důvěry organizace ve veřejném prostoru. Je také základem pro řešení stížností.

Jestliže má etický kodex fungovat, tedy vést k větší kvalitě práce profesionálů pracujících v dané organizaci, měli by být pracovníci, kterých se to týká, nejen seznámeni s etickým kodexem, měli by mu také rozumět a být ochotni jej dobrovolně dodržovat. Toho by se nejlépe dosáhlo, kdyby byli také spoluautory onoho kodexu. Proto by měl být kodex široce diskutován se všemi, koho se týká. To se ale děje jen výjimečně. Při minimálním zájmu o mravnost v naší republice není divu, že etický kodex zná jen málokdo a pracovníci se chovají především podle toho, jak vidí, že se chovají ti druzí na jejich pracovišti. Tak vznikají na pracovištích mravní shody o tom, jak se má jednat se zákazníkem, někdy dost odlišné od přijatých etických kodexů. Pak samozřejmě nacházíme na různých pracovištích se stejným etickým kodexem různé chování zaměstnanců.

Morálka v politice

Zabývat se morálkou v politice není snadné. Pokud nechce autor pouze přidat další text k nesčetným, dnes již nic nového neříkajícím obecným pojednáním, musí reagovat na konkrétní situaci, a debatu, která přitom probíhá, v místě, kde o tomto tématu přemýšlí.

V českém veřejném prostoru téma morálky v politice chybí, autor nenašel odborné texty, na které by mohl reagovat. Proto tato část textu obsahuje úvahy autora na základě jeho zkušeností a obecných znalostí klasické literatury.

V českém prostředí jsme již zažili, že když v politice chybí základní morální postoje jako je pravdomluvnost, ochota naslouchat, jednání směřující k dohodě a respekt k nositelům jiných názorů, vede to k roztržitému politické sféry, k nekonzistentní legislativě a k rozpadu společnosti na nepřátelské skupiny. Proto je vhodné se zabývat i etikou v politice.

Protože političtí představitelé jsou většinou demokraticky voleni, je vhodné si položit otázku, jaké vlastnosti by měli občané požadovat od těch, kdo se ucházejí o jejich pověření zabývat se organizací věcí veřejných. Politická práce je veřejná služba. Sebestředný a po moci toužící člověk tedy jistě není vhodným kandidátem. Naopak by měl prokázat, že vnímá svou odpovědnost k voličům, ale také k obcím, krajům, státu, soustátí. Měl by být schopen připustit, že se může dostat do konfliktu s aktuálními přáními svých voličů, když se ukáže, že v dlouhodobějších výhledech by naplnění těchto přání vedlo k velkým problémům. V politice existují i „vyšší mravní principy“. Najdeme je v ústavě Spojených států amerických, u nás je připomínali T. G. Masaryk a Václav Havel.

Jestliže je politika veřejná placená služba, pak bychom si měli položit otázku, jaké „odborné“ schopnosti by měli politici mít. Jistě by se měli umět se zorientovat ve složitějších tématech, a k tomu účelu efektivně využívat znalosti odborníků. Měli by mít dobré organizační schopnosti. Protože pluralitní společnost potřebuje v politice dohody, politik by se měl umět dohodnout s nejrůznějšími partnery v jednání. Jinou stránkou politika by měla být schopnost realisticky hodnotit situace, do kterých se lidé, obce, stát dostávají. To je nejlepším základem pro dohody a smysluplné kompromisy.

Jedním ze základů parlamentní demokracie je soupeření politických stran. Proto by měl mít každý politik respekt k politické straně, která jej/jí delegovala a být k ní dostatečně loajální. Důležitou součástí demokratického uspořádání je důvěra občanů v existující politický systém. Je těžké žádat po voličích, aby se při hlasování zodpovědně rozhodovali, když nevěří systému, ve kterém se ten proces odehrává, ani lidem, kteří se ucházejí o jejich přízeň.

Jestliže připustíme, že potřebnou součástí dobré politiky je schopnost realisticky a nestranně hodnotit situace, do kterých se lidé, obce, stát dostávají, pak porozumíme, proč v politice potřebujeme kvalitní, nestranné úředníky a proč je v EU žádán zákon o státní službě. Politik nemůže všechno zařídit a zorganizovat sám. Snad odedávna potřebuje úředníky, kteří zařizují praktické věci vládnutí. Jestli se má nějaké politické rozhodnutí skutečně uvést do praxe, jsou potřeba kvalitní úředníci (odborníci na úřadování), kteří umí nejen sepsat zákony a vyhlášky, ale také vysvětlit podstatu učiněného politického rozhodnutí a jednat s ostatními představiteli státní správy. Také vědí, které rozhodnutí ve skutečnosti je, a které není prosaditelné, a kde narazí na obtíže. A to nejen v parlamentu, ale především v každodenním životě občanů. To všechno jsou profesionální zručnosti, které nedá politická ideologie, ale vzdělání a kultivace pracovních postupů komunitou úředníků. Kvalitní úředníci dokonce chrání politiky před ostudou. Upozorní je, která politická rozhodnutí jsou nesmyslná, protože jsou neprosaditelná, nebo úředně nezpracovatelná. Také pomohou rozumné politické rozhodnutí uvést do praxe bez zbytečných komplikací způsobených neznalostí úřední stránky věci.

Velkým mravním problémem je způsob, jakým se politické strany ucházejí o přízeň svých voličů. Předvolební kampaň od počátku stála na dvou pilířích. Na politickém programu strany a na osobnostech jejich představitelů. Politický program se pohyboval v mezích nějaké ideologie, nebo prosazoval zájmy určitých skupin. Pravicové strany chránily majetek bohatých lidí, levicové strany prosazovaly sociální spravedlnost. Agrární strany hájily zájmy zemědělců, křesťanské strany vnášely do politiky náboženskou myšlenku a hájily zájmy církvi. Koncem dvacátého století již byly všechny sociální skupiny slušně zajištěny a naplnila se předpověď Jana Patočky (1990). Na základě zkušeností ze dvou světových válek a pak ideologicky rozděleného světa se lidé postupně odklonili od všech ideologií. Politické strany stále více získávají hlasy voličů nabídkou řešení aktuálních problémů, nebo prosazováním výrazných osobností. Tím se otevřela cesta k populismu jako novému problému v současné politice.

Ukazuje se, že i v politice potřebujeme stavět na již zmíněných třech základech lidské mravnosti. Není možné dospět k sociální pohodě, když političtí představitelé nerespektují, že se věci nějak staly, že něco je možné a něco ne, když nedodrží učiněné dohody, a když nejsou ochotni připustit, že všichni (tedy i oni) obvykle chceme víc, než nám náleží.

Zdroje

- Ariely, D. (2012). *Jak drahá je nepoctivost?* Praha: Práh
- Aristoteles (2004). *Politika II.* Praha: Oikoymenh (přeložil M. Mráz)
- Fromm, E.(1947). *Man for Himself. An Inquiry Into the Psychology of Ethics.* Rinehart.
- Fromm, E (1997). *Člověk a psychoanalýza.* Praha: Aurora
- Janotová, H. a kol.(2005). *Profesní etika.* Eurolex Bohemia
- Lipovetsky, G. (2011). *Soumrak povinnosti: Bezbolestná etika nových demokratických časů.* Praha: Prostor
- Němec, V., Surý, J. (2013). *Římská republika.* Dějepis.com. Dostupné z: <https://www.dejepis.com/ucebnice/rimska-republika/>
- Ormay, APT.(2015). Zrcadlové neurony, socialita a druh homo sapiens. V: Hopper, E., Weinberg, H.: *Sociální nevědomí u osob, skupin a společností. 1. díl: Převážně teorie.* Praha: Výbor pro péči o Prix Irene
- Patočka, J. (1990). *Kacířské eseje o filosofii dějin.* Praha:Academia
- Pavlík, M., Bělčík, M. a kol.(2010). *Společenská odpovědnost organizace: CSR v praxi a jak s ním dál.* Praha: Grada Publishing a.s.
- Popper, KR. (1994). *Otevřená společnost a její nepřátelé, svazek I. Uhrnutí Platónem, Oikúmené*
- Šimek, J. (2021). Etika v 21. století. In *Etika v 21. století: Sborník vybraných příspěvků z 1. ročníku mezinárodní vědecké konference,* České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
- Tugendhat, E.(2004). *Přednášky o etice.* Praha: Oikoymenh (orig. 1993)
- Urban, J. (2017). Jak vytvořit a uplatňovat etický kodex organizace. *Práce a mzda,* 6, 33-38.
- Waal de, F. (2009). *The Age of Empathy. Nature's Lessons for a Kinder Society.* New York: Harmony Books
- Waal de, F. (2006). *Primates and Philosophers: How Morality Evolved.* (Edited by Stephen Macedo & Josiah Ober). Princeton: Princeton Univer. Press.

Etika v práci účtovníka

Renáta Antalová¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.01

Abstrakt: Účtovníctvo možno považovať za jazyk podnikania. Identifikuje udalosti a transakcie, ktoré majú vplyv na podnik, kvantifikuje ich, zaznamenáva, sumarizuje a poskytuje, resp. sprístupňuje ich rôznym používateľom. Zároveň tým ovplyvňuje fungovanie podnikania i kultúru podnikania v účtovnej jednotke. Je potrebné zdôrazniť, že moderné podnikateľské subjekty v súčasnosti zamestnávajú ľudí s rozdielnym zázemím z hľadiska národnosti, kultúry, náboženstva, veku, vzdelania a sociálno-ekonomického postavenia. Každý z týchto jednotlivcov prichádza na pracovisko s inými hodnotami, cieľmi a odlišným vnímaním prijateľného správania. To sa týka aj profesie účtovníka. Cieľom príspevku je identifikovať oblasti vzájomnej medzipredmetovej spolupráce na univerzitách ekonomického smeru vo výuke účtovníctva ako „morálnej praxe“.

Kľúčové slová: účtovníctvo, profesia účtovníka, vzdelávanie budúcich účtovníkov, etika

1 Úvod

V učebniciach účtovníctva existuje množstvo rôznych definícií účtovníctva. Tie boli vypracované pedagógmi účtovníctva, resp. účtovníckymi organizáciami v rôznych obdobiach a oblastiach pôsobenia, s cieľom vyjadriť podstatu, ktorú daný pojem vyjadruje, a to stručne, súvisle a úplne. Vzhľadom na dlhú históriu vývoja účtovníctva sa v čase menila ako definícia účtovníctva, tak aj profesia účtovníka. Základnou jednotkou, ku ktorej sa viazali staršie definície účtovníctva bol ekonomický subjekt (napr. podnik), ktorého hospodárska činnosť a výsledky tejto činnosti boli identifikované, merané a spracované v rámci relatívne uzavretého a vnútorne usporiadaného systému informácií a oznamované používateľom týchto informácií, ktorým tak umožňovali vytvárať si úsudky a rozhodnutia.

Východiskovým impulzom na spracovanie tohto príspevku bol návrh na redefiníciu účtovníctva, v ktorom „Účtovníctvo je technická, spoločenská a morálna prax, ktorá sa zaoberá udržateľným využívaním zdrojov a riadnou zodpovednosťou voči zainteresovaným stranám, aby sa umožnil rozkvet organizácií, ľudí a prírody.“ (Carnegie, Parker, Tsahuridu, 2021) a snaha autorov o to, aby správanie profesionálnych účtovníkov a ich hodnotenie vychádzalo z takej definície účtovníctva, ktorá v plnej miere spĺňa požiadavky kladené na účtovníctvo 21. storočia.

V povedomí širokej verejnosti ale aj mnohých účtovníkov na Slovensku i v zahraničí je účtovníctvo chápané ako postupnosť určitých techník a postupov, kde kľúčovou otázkou je otázka ako viesť účtovníctvo. Účtovníctvo je chápané ako technická prax. Keď však porozumieme účtovníctvu v jeho úplnej podstate a pochopíme aj súvislosti v rámci ktorých funguje, preskúmajeme jeho vplyv na správanie sa ľudí v organizáciách i spoločnosti, zistíme, že ho treba chápať aj v kontexte jeho dopadov na spoločnosť, teda aj ako spoločenskú prax (Tsahuridu, Carnegie, 2018).

Koncom 20. a začiatkom 21. storočia došlo k zviditeľneniu množstva negatívnych dosahov účtovníctva na spoločnosť a otvorila sa otázka jeho chápania ako morálnej praxe. Do popredia sa dostali otázky typu, čo by účtovníctvo robiť malo alebo naopak čo by robiť nemalo (Carnegie, Parker, Tsahuridu, 2022).

Horeuvedený návrh na redefiníciu účtovníctva sa podľa nášho názoru v porovnaní so staršími definíciami účtovníctva výrazne rozširuje o otázku jeho chápania ako spoločenskej a morálnej praxe. V danom kontexte sa preto budeme v predloženom príspevku venovať najmä postaveniu a významu etiky vo vzdelávaní budúceho účtovného odborníka. (Pozn.: veda o morálke - etika – je teoretické štúdium hodnôt a princípov, ktoré usmerňujú ľudské konanie v situáciách, keď je možný výber.) Cieľom je identifikovať oblasti vzájomnej medzipredmetovej spolupráce na univerzitách ekonomického smeru vo výuke účtovníctva ako „morálnej praxe“.

2 Metodika

Preto sme študovali najmä výstupy výskumných projektov, ktoré boli publikované v rôznych odborných časopisoch na Slovensku i v zahraničí a venovali sa profesii účtovníka najmä vo vzťahu k etike, ďalej vzdelávaniu budúcich účtovníkov i názorom zástupcov ďalších profesií zahrňovaných pod pojem účtovný odborník, vykonávajúcich aktívne danú profesiu na etiku vo svojom odbore. Ďalej sme skúmali odbornú literatúru, ktorá sa venovala účtovným podvodom, rôznym druhom a formám účtovných podvodov, charakteristickým znakom podvodného jednania, rizikovým faktorom podvodu,

¹ Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Katedra účtovníctva a audítorstva, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, renata.antalova@euba.sk.

metódam identifikácie účtovných podvodov, resp. ich detekcie založenej na analytických modeloch a v neposlednom rade dôsledkom podvodného konania spoločností na ne samé, ale aj na celkovú ekonomiku. Uvedené informácie sme analyzovali a porovnávali a spracovávali formou rešerše.

3 Výsledky

Žijeme v storočí súťaže, porovnávaní a hodnotení. To nás posúva vpred a je základom ďalšieho vývoja a prosperity. Plánované úlohy a ciele sú vyjadrené v peňažných i naturálnych jednotkách a kvantifikované prostredníctvom rôznych ukazovateľov. Prvotným cieľom ich stanovenia je pozitívna motivácia zamestnancov na všetkých ekonomických úrovniach podniku s cieľom rastu a prosperity organizácie. Kľúčové ukazovatele výkonnosti sa prijímajú, dosahujú a prekračujú. Sú nástrojmi riadenia i odmeňovania a môžu mať pozitívny vplyv na správanie sa jednotlivcov i organizácií. Problém môže nastať vtedy, keď manažéri hodnotení na základe daných „motivačných schém“ začnú venovať nadmernú pozornosť vlastným merateľným osobným výkonom a odmenám a „ignorovať“ povinnosti, záväzky a vlastnú zodpovednosť voči obchodným partnerom, zákazníkom, či zamestnancom (Carnegie, Tsahuridu, 2019).

Uprednostnenie osobných záujmov je len jedným z významných faktorov (zdrojov, príčin) neetického správania sa účtovných odborníkov. Ako ďalšie uvádza kolektív autorov (Balázsiné Farkas, Bélyácz, Kardos, Kása, & Szász, 2019):

- stratu objektivitu a nezávislosti
- neadekvátny úsudok
- nedostatočnú citlivosť vo vnímaní etiky
- neschopný manažment a zhoršujúcu sa firemnú kultúru
- nedostatok organizačnej a nestrannej podpory
- nedostatok podpory zo strany profesionálnych združení
- absenciu kompetencií.

Neuplatnenie etických princípov a podvody v účtovníctve a vykazovaní údajov v účtovnej závierke podniku sú spravidla vyvolané určitými zmenami v samotnom podniku a vplyvmi trhu na podnik (resp. očakávaniami trhu voči podniku).

- K podvodom v účtovníctve a vo vykazovaní údajov z účtovných závierok spravidla nedochádza zamestnávaním skupiny „nečestných účtovníkov“. K podvodnému konaniu dochádza v nadväznosti na určité vplyvy (tlaky) okolia, v ktorých sú prítomné dva znaky: agresívne požadovanie plnenia cieľov vo väzbe na finančné ukazovatele a zistenie skutočnosti, že neschopnosť ich splnenia je neodpušiteľná.
- Podvody veľkých rozmerov spravidla nevznikajú na základe plánovanej a vedomej spolupráce s manažmentom. Prvotná potreba „zakryť“ určité nedostatky vo výkonnosti podniku je nasledovaná ďalšími a ďalšími „úpravami“ skutočnosti využívajúc nejednoznačnosť legislatívy.

Pravdepodobne najznámejším prípadom dlhodobej neudržateľnosti podvodného správania spoločnosti založeného na hrubých porušeníach základných účtovných zásad, bol bankrot energetického gigantu Enron, ktorý sa svojho času zapísal do dejín ako najväčší firemný bankrot v dejinách USA. Škandál a krach spoločnosti vyvolal šok na Wall Street a odštartoval vlnu podobných obrích bankrotov. „Kolaps Enronu pripravil o prácu tisíce ľudí a zmazal majetok akcionárov za viac než 60 miliárd dolárov. Tí, ktorí dostatočne nerozložili zdroje svojich penzijných plánov, prišli aj o peniaze na dôchodok. Z dôchodkových účtov takto zmizli viac ako dve miliardy dolárov. Akcie Enronu klesli za rok z historických viac ako 90 dolárov pod jeden dolár. Účtovné podvody spoločnosti Enron sú dodnes uvádzané ako memento neetického správania obrích rozmerov.

V tejto súvislosti Carnegie a Tsahuridu „uvedomujúc si význam účtovníctva a profesionálnych účtovníkov pre organizačné a sociálne fungovanie a rozvoj“ navrhli, „aby účtovnícka profesia mala úlohu a skutočne aj povinnosť rozvíjať a uplatňovať obsiahlejšiu a vyváženejšiu orientáciu na meranie a výkazníctvo, ako napr. rámec Medzinárodnej rady pre integrované podávanie správ (IIRC). Služba profesionálnych účtovníkov verejnému záujmu, najmä tam, kde vznikajúce organizačné správanie je prinajmenšom sporné, si vyžaduje etické vedenie zo strany profesionálnych účtovníkov a ich profesijných organizácií (Carnegie, Tsahuridu, 2019).

3.1 Dôvody formovania etickej kultúry v organizáciách a názory účtovných odborníkov na profesiu

Prirodzenou súčasťou firemnej kultúry by mala byť aj etická kultúra danej organizácie. Vytváranie a udržiavanie silnej etickej kultúry je základom pre fungovanie organizácie podporujúcej ľudí, ktorí robia správne a etické rozhodnutia. Ak

budú všetky relevantné organizačné systémy vyvíjať „tlak“ na ľudí rovnakým etickým smerom, etické zlyhanie bude menej pravdepodobné. V tejto súvislosti Graham, Harvey, Popadak, Rajgopal, (2017) uvádzajú niekoľko významných výhod, ktoré môže organizácii poskytnúť silná etická kultúra:

- zvýšená spokojnosť zamestnancov s prácou,
- znížené vyhorenie zamestnancov,
- zníženie nezákonnej činnosti,
- zlepšený výkon organizácie.

Výskum úloh a funkcií obchodnej etiky je zameraný v prvom rade na veľké podniky, napriek tomu, že malé a stredné podniky vplyvajú vo významnej miere na ekonomiku každej krajiny, predovšetkým na rýchlo sa meniace a silnejúce konkurenčné globálne trhy (Naidoo, Perumal, & Moodley, 2009). Malé a stredné podniky akoby stáli mimo záujmu výskumu v oblasti obchodnej etiky. Kým pre mnohé veľké podniky sa aplikácia etických štandardov stáva nástrojom získania renomé, progres malých a stredných podnikov vo vyspelých krajinách v oblasti etiky je dosahovaný postupným získavaním dôvery zamestnancov, zákazníkov, dodávateľov a spoločnosti ako takej. V malých a stredných podnikoch vyspelých krajín narastá dopyt po lepšom chápaní obchodnej etiky a jej výhod, ako aj informovanosti v danej oblasti. Pre tieto podniky je potrebné mať vytvorenú vlastnú etickú politiku s každodennou aplikáciou v praxi. Ak si chcú tieto podniky zachovať konkurencieschopnosť, musí sa manažment správať eticky a zároveň hájiť záujmy vlastnej firmy. Účtovní odborníci, ktorí sa z titulu výkonu svojej profesie (účtovníci, daňoví poradcovia...) dostávajú do kontaktu s uvedenými spoločnosťami (malými a strednými podnikmi) sú vystavení etickým výzvam. Kolektív autorov Balázsine Farkas, Bélyácz, Kardos, Kása, & Szász, (2019) zaujala otázka možnosti súčasného presadenia obchodného úspechu a etického správania sa. Autori dotazníkovou formou oslovili 1 300 registrovaných účastníkov celoštátnej konferencie účtovníkov a daňových poradcov, ktorých sa pýtali na etické otázky v účtovníctve. Vyhodnotiť bolo možné 43 % percent dotazníkov.

Autori na základe výsledkov vlastného empirického výskumu uvádzajú, že možno skonštatovať existenciu vzťahu medzi etickosťou, vnímaním etického správania a etickým správaním jedinca, čo ovplyvňuje službu verejnému záujmu. Súčasne majú tieto faktory vplyv na etickosť v profesnom a pracovnom prostredí. V záujme profesie účtovníka je to, aby budúci účtovní odborníci boli edukovaní aj v oblasti etiky v danom odbore.

Možno sa etike v účtovníctve naučiť, či je to vlastnosť človeku vlastná? Loeb (1988) navrhuje sedem cieľov, ktoré by mali byť vytýčené v rámci výuky etiky v účtovníctve:

- výuku účtovníctva spojiť s morálnymi otázkami,
- poznať tie problémy v účtovníctve, ktoré majú etické implikácie,
- rozvinúť význam morálnej povinnosti alebo zodpovednosti,
- vytvoriť tú schopnosť, ktorá je potrebná na riešenie etického konfliktu alebo dilemy
- naučiť sa vysporiadať sa s neistotami účtovnej profesie
- vnímať fázy zmien etického správania
- oceniť a pochopiť históriu všetkých aspektov a zloženie účtovnej etiky, resp. ich prepojenie so všeobecnými pravidlami etiky.

Výuka etického správania môže prebiehať v rámci štruktúrovaného vzdelávania i ďalšieho osobného vzdelávania. Na prvom stupni vysokoškolského štúdia účtovníctva napríklad ako súčasť odborných predmetov a na druhom stupni štúdia ako samostatný predmet.

3.2 Etika účtovníka ako predmet vzdelávania v oblasti účtovníctva

Účtovníctvo v 21. storočí je potrebné vyučovať tak, aby pre študentov neboli podstatnými len otázky typu aká je správna odpoveď alebo aký je správny výsledok. Účtovníctvo by mali študenti študovať a hodnotiť v súvislostiach v akých funguje (Carnegie, Parker, Tsahuridu, 2022). Mali by chápať, že poskytovanie informácií z účtovníctva na prijímanie rozhodnutí je jednou z najdôležitejších funkcií účtovníctva. Aby boli informácie pre používateľov relevantné v súlade s plnením funkcií účtovníctva, je potrebné aby spĺňali základné kvalitatívne charakteristiky, ktoré sú požadované účtovnou legislatívou. Majú byť zrozumiteľné, porovnateľné a spoľahlivé. Podľa zákona o účtovníctve majú byť informácie v účtovnej závierke pre používateľa užitočné, pričom sa posudzujú z hľadiska významnosti informácie. Tá sa vyhodnocuje podľa toho, či by jej neuvedenie alebo jej chybné uvedenie v účtovnej závierke mohlo ovplyvniť úsudok

alebo rozhodovanie používateľa. V rámci bežného účtovníctva a zostavovania účtovnej závierky účtovná jednotka využíva postupy práce na dosiahnutie určeného cieľa. Ich výber je ovplyvnený dodržiavaním účtovných zásad (Juhászová, Máziková, Pakšiová, Kadlečíková, 2021).

Čím viac legislatívna úprava obsahuje zásad, na základe ktorých treba vytvoriť pravidlá, tým väčší priestor pre subjektívne rozhodovanie výkonnému účtovníkovi poskytuje a naopak účtovníctvo založené na prísnych, záväzných a jednoznačných pravidlách neposkytuje takmer žiaden priestor pre uplatnenie subjektívneho názoru účtovníka. V prvom prípade pri tvorbe súboru interných pravidiel účtovníka (spravidla) vedome uplatňuje konkrétne kritériá rozhodovania. Podľa toho, ako sú zosúladené záujmy účtovnej jednotky - vlastníkov, manažmentu a účtovníka so záujmom verejným, dochádza buď k uplatneniu alebo ignorovaniu etických princípov zo strany účtovníka. Hvoždarová (2007) uvádza, že „možno stanoviť tri typy účtovníkov:

- účtovník plne stotožnený so všeobecne akceptovanými účtovnými zásadami,
- účtovník využíva legálne možnosti právnej úpravy a tak čiastočne poruší zásadu verného a pravdivého zobrazenia v prospech účtovnej jednotky,
- účtovník, ktorý ochotne prekročí hranice legislatívy a vedome skreslí účtovnú závierku podľa pokynov manažmentu.“

Preto je potrebné aby neoddeliteľnou súčasťou procesu vyučovania účtovníctva v 21. storočí boli prípadové štúdie zostavené na základe aktuálnych prípadov vychádzajúcich z praxe. Študent účtovníctva by mal byť vedený k tomu aby pristupoval k riešeniu situácií v uvedených prípadových štúdiách tvorivo, naučil sa argumentovať použitím úsudku a rozhodovať sa podľa kritérií stanovených ním samým alebo manažmentom uplatňujúc etické princípy v súlade s etickým kódexom.

V porovnaní s účtovníkom, ktorý poskytuje účtovnej jednotke svoje služby ako jej zamestnanec alebo dodávateľ služby a je závislý od účtovnej jednotky, resp. manažmentu účtovnej jednotky, audítora by mal byť nezávislý vo vzťahu k účtovnej jednotke a vyjadrovať názor na účtovnú závierku a výročnú správu predovšetkým vo verejnom záujme. Podobne ako výučbu účtovníctva, aj výučbu auditu je potrebné doplniť o prípadové štúdie zamerané na etiku audítora a oboznámiť študentov s národnou, resp. nadnárodnou úpravou etiky. Aby si budúci audítori bolo vedomí, že ich uistenie, že účtovná závierka neobsahuje významné chyby a nesprávnosti má byť zárukou bezpečnosti pre subjekty vstupujúce do vzťahu s auditovanou účtovnou jednotkou.

Z množstva prípadov ignorovania morálnych princípov v kauzách spoločností, ktoré viedli až k ich krachu, možno vyvodit' dve veľmi dôležité poučenia:

- obrie firemné bankroty uvedených spoločností boli sprevádzané omnoho vyššími osobnými, podnikovými a spoločenskými stratami, než boli „odmeny, benefity a zisky“ na podvodoch zúčastnených a zainteresovaných osôb spoločností,
- došlo k zlyhaniu kontrolných mechanizmov, ktoré mali slúžiť ochrane verejného záujmu.

4 Záver

Súčasní i budúci účtovníci “potrebujú oceniť a pochopiť účinky účtovníctva na organizácie, ľudí a prírodu” (Carnegie, Parker, Tsahuridu, 2022) a zároveň pochopiť, že „etický prístup k riešeniu problémov v účtovníctve je prínosom pre všetky zúčastnené strany, lebo prostredníctvom uplatňovania etických princípov sa optimalizuje súlad úzkych podnikových záujmov so záujmom verejným. „(Hvoždarová, 2007). Na to je potrebný nielen teoretický základ „techniky účtovania“ a široký rozsah preberaných tém, ale aj kvalita výuky s dôrazom na pochopenie podstaty problematiky a dostatočný časový priestor na riešenie úloh, ich možných alternatív riešenia aj s ich dopadmi na „skúmanú“ spoločnosť, jej bezprostredné okolie i ekonomiku ako takú. Budúci účtovní odborníci môžu pracovať napríklad ako účtovníci, daňový poradcovia, audítori, interní audítori, manažéri alebo môžu byť v pozícii vlastníkov firiem a teda aj zamestnávateľov. Preto odporúčame už na prvom stupni vysokoškolského štúdia zaradiť do výuky predmetov ako sú účtovníctvo, manažérske účtovníctvo, analýza účtovnej závierky, automatizácia účtovníctva, identifikáciu a analýzu vybraných činností (oceňovanie, tvorba rezerv alebo opravných položiek...), pri ktorých môže dôjsť k manipulácii údajov a ich skreslenému vykazovaniu a narušeniu zásady verného a pravdivého zobrazenia skutočnosti na hrane platnej legislatívy, resp. v rozpore s platnou legislatívou, a aj tých oblastí (interné smernice, interné výkazy, metódy finančnej analýzy...), ktoré môžu slúžiť ako nástroje identifikácie, resp. prevencie podvodov v účtovníctve. V rámci vybraných prednášok a seminárov samostatného voliteľného predmetu na druhom stupni vysokoškolského štúdia, zapojiť do výuky metód detekcie a prevencie podvodného správania v účtovníctve vybrané oblasti matematiky, psychológie a práva.

Zdroje

- Balázsiné Farkas, K., Bélyácz, I., Kardos, B., Kása, R., & Szász, E. (2019). A számvitel szakma etikai szempontú modellezése a számviteli szakemberek értékítélete alapján, *Statisztikai Szemle*, 97. évfolyam 12. szám 1103–1153. oldal. DOI: 10.20311/stat2019.12.hu1103
- Carnegie, G., & Tsahuridu, E. (2019). Key Performance Indicators and Organizational Culture: A New Proposition. International Federation of Accountants Knowledge Gateway, 5 December, Available at: www.ifac.org/knowledge-gateway/preparing-future-ready-professionals/discussion/key-performance-indicators-and accessed 15 June 2022.
- Carnegie, G., Parker, L., & Tsahuridu, E. (2021). What is Accounting Today? *Australian Accounting Review* (2021), 96 (31), 65-73. DOI:10.1111/auar.12325
- Carnegie, G., Parker, L., & Tsahuridu, E. (2022). SOS Accounting Educators: Developing Accounting and Accountants for a Better World. International Federation of Accountants Knowledge Gateway, 19 April, Available at: www.ifac.org/knowledge-gateway/preparing-future-ready-professionals/discussion/sos-accounting-educators-developing-accounting-and-accountants-better-world, accessed 15 June 2022. DOI:10.1080/09639284.2021.2014915
- Graham, J. R., Harvey, C. R., Popadak, J., & Rajgopal, Sh. (2017). Corporate Culture: Evidence from the Field, NBER working papers, Available at: www.nber.org/system/files/working_papers/w23255/w23255.pdf, accessed 22 June 2022. DOI: 10.1016/j.jfineco.2022.07.008
- Hvožďarová, J. (2007). Etika účtovníka a audítora - nový voliteľný predmet: <The> Ethics of accountant and of auditor - the new optional subject. Teória, prax a vzdelávanie v účtovníctve a audítorstve vo svetle medzinárodných noriem: zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, 50-52.
- Juhászová, Z., Máziková, K., Pakšiová, R., & Kadlečíková, (2021). *Účtovníctvo*. 1. vyd. Bratislava: Wolters Kluwer.
- Loeb, S. E. (1988). Teaching students accounting ethics: Some crucial issues. *Issues in Accounting Education*, 3(2), 316-329.
- Naidoo, N., Perumal, S., Moodley, S. (2009). Ethical Dilemmas in Business Practices of Small and Medium Enterprises (SMEs) in South Africa.
- Tsahuridu, E., & Carnegie, G. D. (2018). Accounting as a Social and Moral Practice. International Federation of Accountants Knowledge Gateway, 30 July, Available at: www.ifac.org/knowledge-gateway/building-trust-ethics/discussion/accounting-social-and-moral-practice, accessed 15 June 2022.

Manažment rizík vykazovania rezerv pri prechode medzi IFRS a US GAAP

Alexandra Bagiová¹, Jitka Meluchová²

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.02

Abstrakt: Predkladaný článok analyzuje rozdiely vo vykazovaní rezerv podľa IFRS a US GAAP, pri ktorých vznikajú významné odchýlky vo vykázanom výsledku hospodárenia alebo vo výške záväzkov, čím sa mení celková finančná pozícia podniku a finančné ukazovatele. Autori zamerávajú na tieto rozdiely z pohľadu uplatnenia etických princípov a zásady opatrnosti. Cieľom je identifikovať etické riziká, ktoré ohrozujú kvalitu účtovných informácií o výške rezerv, v podmienkach prechodu medzi IFRS a US GAAP alebo v období duálneho vykazovania. Vo výsledkoch boli tieto riziká klasifikované do troch skupín – metodické, dátové a riziká ľudského faktora, pričom autori identifikovali príčiny vzniku týchto rizík, na základe čoho bol nastavený postup ich manažovania.

Kľúčové slová: etické riziko, etika účtovníka, IAS 37, rezervy, US GAAP

1 Úvod

Podľa rozhodnutia Komisie pre cenné papiere a burzy (z angl. *Security and Exchange Commission*, ďalej "SEC"), ktorá riadi fungovanie regulovaných trhov v USA sa od decembra 2007 začali u zahraničných spoločností registrovaných na regulovanom trhu USA akceptovať účtovné závierky zostavené podľa IFRS (z angl. *International Financial Reporting Standards*, ďalej IFRS) bez potreby ich transformovania na Americké všeobecne uznávané účtovné zásady (z angl. *US Generally Accepted Accounting principles*, ďalej len US GAAP). SEC v odôvodnení akceptácie IFRS uviedla, že až dve tretiny amerických investorov v tom čase vlastnili cenné papiere zahraničných spoločností, ktoré museli kvôli prístupu na americkú burzu uplatňovať vykazovanie účtovných informácií v dvoch režimoch. Rozdiely vznikajúce transformáciou výkazov z IFRS na US GAAP znižovali užitočnosť účtovných informácií pre používateľov a zvyšovali náklady rozhodovacieho procesu investorov z dôvodu potreby identifikovať rozdiely (SEC, 2007).

Vznikla potreba novej kompetencie používateľov účtovných informácií, ktorú označujeme finančný bilingvizmus. Tento pojem v roku 2013 uviedla na svojom webovom sídle spoločnosť PricewaterhouseCoopers (PwC US, 2013) v príručke slúžiacej na identifikáciu rozdielov medzi IFRS a US GAAP. Do slovenskej ekonomickej literatúry ho priniesol kolektív autorov Bagiová, Meluchová, Mateášová (2019) a definujú ho ako schopnosť investora rovnocenne pracovať s účtovnými informáciami bez ohľadu na to, v zmysle ktorých štandardov boli vykázané a prezentované v účtovnej závierke. Základom zvládnutia tejto kompetencie je porovnanie a identifikácia rozdielov US GAAP a IFRS. Od čoho sa však v praxi abstrahuje, ale považujeme to za významný aspekt kvality účtovných informácií, je etický rozmer. V procese transformácie účtovných informácií účtovníci vedome realizujú procesy, rozhodnutia a zostavujú interné predpisy, pri ktorých zohráva kľúčovú úlohu uplatnenie alebo naopak neuplatnenie etických princípov (Parišová, 2008). Aktuálne znenie Kódexu IFAC platné od 15. júna 2019 oproti predchádzajúcim verziám zdôrazňuje okrem dodržania etických princípov aj nasledujúce dve požiadavky (IESBA, 2019):

1. Uplatnenie odborného skepticizmu – táto požiadavka vychádzala z narastajúceho tlaku na kvalitu informácií prezentovaných externým užívateľom, vzhľadom na nestabilitu a prepojenie finančných trhov.
2. Uplatnenie odborného úsudku – zdôraznené sú požiadavky nevyhnutné pre uplatnenie odborného úsudku, a to odborné vedomosti, zručnosti a skúsenosti súvisiace s výkonom danej profesie, a potreba posudzovať súbor špecifických faktov či okolností, ktoré sú odlišné od prípadu k prípadu.

Etické riziko pri súbežnom vykazovaní podľa rôznych účtovných štandardov sa zvyšuje pri položkách, kde je nízka miera harmonizácie IFRS a US GAAP. Na účely prezentovanej analýzy autori zvolili položku rezervy, upravovanú štandardmi IAS 37 (IFRS) a ASC 450 (US GAAP).

¹ Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Katedra účtovníctva a audítorstva, Dolnozemska cesta 1/b, Bratislava 852 35, Slovenská republika, a.bagiova.be@gmail.com.

² Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Katedra účtovníctva a audítorstva, Dolnozemska cesta 1/b, Bratislava 852 35, Slovenská republika, jitka.meluchova@euba.sk.

2 Metodika

Cieľom analýzy, ktorej výsledky sú prezentované v tomto príspevku, bolo identifikovať etické riziká a spôsoby ich riadenia, ktoré ohrozujú kvalitu účtovných informácií o stave a hodnote rezerv v kontexte prechodu medzi IFRS a US GAAP alebo v období duálneho vykazovania. Pri naplnení cieľa analýzy pracujeme s predpokladom, že etické riziko vykazovania účtovných informácií, ktoré poskytujú verný a pravdivý obraz o finančnej situácii účtovnej jednotky rastie pri danej položke úmerne s rastúcimi rozdielmi medzi štandardmi IFRS a US GAAP. Z tohto dôvodu bola zvolená výskumná oblasť rezerv, kde napriek prebiehajúcej harmonizácii IFRS a US GAAP naďalej existujú veľké rozdiely. Rezervy zároveň významne môžu významne modifikovať finančnú pozíciu účtovnej jednotky a základné finančné ukazovatele hodnotiace finančnú stabilitu, rentabilitu alebo štruktúru vlastného a cudzieho kapitálu.

Základom pre predkladanú analýzu bolo identifikovanie rozdielov štandardu *IAS 37 Rezervy, podmienené aktíva a podmienené záväzky* (IFRS) a štandardu *ASC 450 Rezervy, podmienené aktíva a podmienené záväzky* (US GAAP), čo zároveň predstavovalo teoretickú, prípravnú časť analýzy. Spoločným východiskom pre identifikované rozdiely je pritom rozdielny prístup štandardov k riziku, ktoré je spojené s vykázaním, resp. nevykázaním rezerv. Kým IFRS vyžadujú vykázanie rezervy už pri pravdepodobnosti naplnenia záväzku viac ako 50%, US GAAP vytvárajú vyššie riziko deformovania obrazu o finančnej situácii účtovnej jednotky, nakoľko vykazujú rezervu až v momente vysokej pravdepodobnosti plnenia záväzku.

Následne sme analyzovali účtovnú závierku vybranej nadnárodnej spoločnosti, ktorá zostavuje účtovnú závierku podľa IFRS, ale zároveň pripravuje účtovnú závierku aj pre účely konsolidácie v rámci účtovnej závierky materskej spoločnosti so sídlom v US, v súlade s US GAAP. Účtovná závierka zostavená podľa US GAAP však nie je zverejňovaná, je interným zdrojom účtovnej jednotky, ktorá si z dôvodu investičnej stratégie neželala byť na účely tohto výskumu menovaná. Rozdiely zistené z účtovných závierok sme následne doplnili o ďalšie interné účtovné informácie o stave a pohyby rezerv.

Uskutočnená analýza pozostáva z dvoch častí:

1. Dátová časť - rozdiely v účtovných štandardoch sme konfrontovali s účtovným stavom a zistili rozdiely v jednotlivých druhoch rezerv. Na kvantifikovanie rozdielov sme využili rozdielové ukazovatele finančnej analýzy, modifikované tak, že analýza neprebehla v čase, za po sebe idúce obdobia y1, y2 a y3, ale v stanovenom období prebehlo porovnanie hodnôt, ktoré boli vykázané podľa US GAAP (y1) a hodnoty vykázané podľa IFRS (y2). Pre potreby tejto analýzy pritom abstrahujeme od druhov rezerv, ktoré nepodliehajú ustanoveniam analyzovaných štandardov IAS 37 a ASC 450, ako napríklad rezervy na zamestnanecké pôžitky či rezervy na rekultiváciu majetku.
2. Procesná časť – skúmali sme, na základe ktorých ustanovení štandardov zistené hodnotové rozdiely vznikli, a či v procese ich vykázania mohlo dôjsť aj k inému postupu, ktorý by mal odlišnú mieru uplatnenia etických princípov, a teda by predstavoval etické riziko z pohľadu poskytovania verného a pravdivého obrazu o finančnej situácii účtovnej jednotky. Toto riziko sme nielen identifikovali, ale skúmali sme aj možnosti, ako ho riadiť.

Hlavným literárnym zdrojom analýzy boli pôvodné anglické verzie účtovných štandardov IFRS a US GAAP, ktoré sme doplnili o informácie získané z odborných článkov interpretačného a sumarizačného charakteru. Zdroj pre dátovú časť predstavovali interné zdroje vybranej účtovnej jednotky, ktorá spĺňala kritérium duálneho vykazovania za zvolené účtovné obdobie a vykazovala rezervy v dostatočnej výške i štruktúre, aby bolo možné uskutočniť relevantné závery.

3 Výsledky

Ustanovenia analyzovaných účtovných štandardov IAS 37 a ASC 450, ktoré hovoria o identifikovaní, oceňovaní, účtovaní a vykazovaní rezerv sa líšia už v základnej terminológii, kedy každý zo štandardov používa v pôvodnom znení iný výraz. Podľa IAS 37 hovoríme o „*Provisions*“, podľa ASC 450 o „*Loss Contingencies*“, pričom odkazujú na rovnakú položku. Detailne sa terminologickým a obsahovým rozdielom venujeme v Tabuľke č.1.

Tabuľka 1 Porovnanie terminológie, vykazovania a oceňovania štandardov ASC 450 a IAS 37

	US GAAP (AJ)	IFRS (AJ)
Terminologický rozdiel	<i>Loss Contingencies</i> (rezervy)	<i>Provisions</i> (rezervy)
Obsahové vymedzenie	Rezerva je existujúci stav, situácia alebo podmienky, spojené s istým stupňom neistoty, ktorá sa týka výšky novej straty (úbytku ekonomických úžitkov), ktorá nastane v prípade že sa predmetná udalosť udeje, príp. neudeje.	Podľa IAS 37 je rezerva súčasná povinnosť účtovnej jednotky vznikajúca z minulých udalostí, ktorej vysporiadaním sa očakáva úbytok zdrojov účtovnej jednotky stelesňujúcich ekonomické úžitky, a je s neurčitým časovým vymedzením alebo výškou. Existuje neistota v období plynutia alebo vo výške budúcich výdavkov vyžadovaných na vysporiadanie.
Vykazovanie rezerv	Na to, aby bola rezerva vykázaná, musia byť splnené 2 kritériá: Je vysoko pravdepodobné, že vznikne záväzok a hodnotu záväzku je možné spoľahlivo oceniť. Štandardy neurčujú, aká je percentuálna hodnota pravdepodobnosti, pri ktorej je vznik záväzku považovaný za vysoko pravdepodobný, zaužívané však je, že použitý výraz „probable“ sa vysvetľuje synonymom vysoká pravdepodobnosť, čo je na úrovni 75 % (PWC, 2020).	„Rezerva sa vykazuje, ak (IAS 37, bod 14): a) účtovná jednotka má súčasnú povinnosť (zmluvnú alebo mimozmluvnú) ako výsledok minulej udalosti; b) je pravdepodobné, že na vysporiadanie povinnosti bude potrebný úbytok zdrojov stelesňujúcich ekonomické úžitky, a c) možno urobiť spoľahlivý odhad výšky záväzku.“ Ak niektorá z týchto podmienok nie je splnená, rezerva sa nevykazuje v súvahe.
Prvotné ocenenie	Nie je určená jasná metodológia na ocenenie rezervy v momente jej vzniku. Ocenenie rezervy vychádza zo súhrnu rôznych kvalifikovaných odhadov nákladov účtovnej jednotky, ktoré jej vzniknú v čase, keď nastane udalosť, ku ktorej sa rezerva viaže. Ak existuje viac odhadovaných súm s odlišnou pravdepodobnosťou, použije sa najmenšia hodnota z odhadovaného rozpätia.	Rezerva by mala byť ocenená hodnotou, ktorá bude najspoľahlivejším odhadom nákladov, ktoré budú potrebné na vysporiadanie záväzku v budúcnosti. Ak možno stanoviť rôznu hodnotu rezervy pri rôznej pravdepodobnosti, použije sa vážený priemer na stanovenie strednej hodnoty, ktorou sa následne rezerva ocení. Ak existuje spojité rozpätie možných výsledkov a každý bod z tohto rozpätia je rovnako pravdepodobný, použije sa stredný bod rozpätia.
Diskontovanie rezerv	K diskontovaniu možno pristúpiť, ak je časový horizont alebo hodnota rezervy fixná. Pokiaľ obe hodnoty vznikli na základe kvalifikovaného odhadu, k diskontovaniu sa nepristupuje. Ako diskontná sadzba sa používa zvyčajne úroková sadzba bezrizikových finančných aktív s podobnou splatnosťou ako je časový horizont danej rezervy. Diskontnú sadzbu nie je možné meniť, pokiaľ sa nezmenil časový horizont vysporiadania rezervy.	IAS 37 v bode 39 požaduje, aby bola rezerva vykázaná v súčasnej hodnote výdavkov, ktoré sa očakávajú ako potrebné na jej vysporiadanie. Pokiaľ je efekt časovej hodnoty peňazí významný, má sa suma rezervy stanoviť z diskontovaných peňažných tokov, zohľadňujúc časovú hodnotu peňazí a prislúchajúce riziko. Podľa bodu 45 IAS 37: „Diskontná sadzba je sadzbou pred zdanením, ktorá odráža aktuálne trhové zhodnotenie časovej hodnoty peňazí a riziká špecifické pre záväzok. V diskontnej sadzbe sa nezohľadňujú riziká, o ktoré boli upravené odhady budúcich peňažných tokov.“
Rezervy na nevýhodné zmluvy (z angl. Onerous Contracts)	US GAAP nepovoľujú v súvahe vykazovať položky, ktoré vyplývajú z nevýhodných zmlúv. Nie sú považované za súčasné, ale za budúce záväzky čím nespĺňajú podmienku výkazania.	Podľa bodu 68 štandardu IAS 37 je nevýhodná zmluva definovaná ako „zmluva, ktorej náklady na splnenie povinností podľa zmluvy, ktorým sa nedá vyhnúť, prevyšujú ekonomické úžitky, ktorých získanie sa podľa tejto zmluvy očakáva.“

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa účtovných štandardov ASC 450 (US GAAP) a IAS 37 (IFRS)

3.1 Dátová analýza vykazovania rezerv v kontexte kvality účtovných informácií

Dátová analýza interných účtovných informácií vybranej účtovnej jednotky potvrdila, že uvedené rozdiely v účtovných štandardoch viedli k rozdielom v konečnej sume kumulovanej položky „Rezervy“, ktorá bola obsiahnutá v podpoložkách označených v hlavnej knihe účtovnej jednotky ako *Rezerva na vypúšťanie emisií CO₂*, *Rezerva na záporné dodania* (podľa IFRS ako Nevýhodné zmluvy), *Rezerva na súdne spory*, *Rezerva na záruky* a boli zistené rozdiely vo výške jednotlivých položiek ako ich uvádzame v Tabuľke 2.

Pri každej položke sme identifikovali, z čoho daný rozdiel vyplýval a aký postup uplatnila účtovná jednotka pri vykazovaní daného druhu rezerv. Samotný rozdiel v hodnote rezerv je významným externým vplyvom vedúcim k rastu etického rizika zníženia kvality a užitočnosti účtovných informácií. Naplnenie etického rizika ďalej záleží od toho, či nastane niektorá z uvedených možností:

1. Porušenie etických princípov – zámerná manipulácia s hodnotou rezerv vykázaných v účtovnej závierke môže mať dôvody spočívajúce v nedostatku objektivity účtovného odborníka, keď mu vyššia alebo nižšia výška rezerv koreluje s inými záujmami, alebo v absencii bezúhonnosti, kedy sa priamo snaží možnosť zmeny výšky rezerv využiť vo svoj prospech spôsobením úbytku ekonomických úžitkov účtovnej jednotke. Etické princípy sú však porušené aj v prípade vedomého zanedbania odbornej spôsobilosti a primeranej starostlivosti, čo sa prejavilo tým, že nebol prisúdený vykázaníu rezerv patričný význam.
2. Zlyhanie odborného úsudku – v procese vykazovania rezerv zohrával odborný úsudok najvýznamnejšiu rolu, pričom sa zakladá nie len na teoretických vedomostiach, ale aj na praktickej zručnosti transpozície užitočnosti účtovných informácií do metodiky vykazovania podľa IFRS a US GAAP, duálne alebo v prechode medzi nimi. Neodborný prístup spôsobí nesprávne vykávanie rezerv tak z pohľadu obsahu, času či hodnoty vykazovanej účtovnej položky
3. Zlyhanie odborného skepticizmu – odborný skepticizmus je nevyhnutným predpokladom dodržania zásady opatrnosti a jeho absencia mení hodnotu rezerv, pričom do výpočtu vstupuje v časti stanovenia pravdepodobnosti naplnenia udalosti, ktorá zakladá vznik záväzku. Následný vplyv absencie odborného skepticizmu sa premieta do hodnoty vykázaných rezerv, ale aj do samotného identifikovania, či sa daný záväzok vykazuje v účtovnej závierke v položke rezervy, alebo predstavuje iné pasívum, ktoré sa v účtovnej závierke uvádza len v poznámkach.

Tabuľka 2 Rozdiely v hodnote rezerv vykázaných podľa ACS 450 (US GAAP) a IAS 37 (IFRS) vo vybranom účtovnom období (v tis. EUR)

Názov položky	Hodnoty podľa IFRS	Hodnoty podľa US GAAP	Rozdiel	Identifikácia rozdielu
	(v tis. EUR)	(v tis. EUR)	(v tis. EUR)	
Rezerva na vypúšťanie emisií CO2	1 552	1 552	0	Rozdiel nie je z dôvodu fixnej štátom stanovenej ceny aj termínu vysporiadania záväzkov.
Rezerva na záporné dodania	229	0	229	Podľa IFRS ide o rezervu na nevýhodné zmluvy, ktoré účtovná jednotka vykazuje pod týmto názvom. Rezervy ocenila na základe kalkulácií predpokladaných nákladov na zmluvné plnenia. US GAAP vykazovanie takýchto rezerv neumožňuje.
Rezerva na súdne spory	428	464	-36	Rozdiel vznikol prístupom štandardov k diskontovaniu, ktorý účtovná jednotka premietla do svojich účtovných postupov. V zmysle IFRS identifikovala významný vplyv časovej hodnoty peňazí a rezervy diskontovala každý rok podľa vývoja referenčnej úrokovej sadzby. US GAAP zmeny v postupe diskontovania nepripúšťa, pokiaľ sa nezmenila hodnota rezervy ani časový horizont jej použitia, preto je hodnota rezerv podľa US GAAP vyššia.
Rezerva na záruky	1 146	903	243	Účtovná jednotka vykazuje záruky v troch hladinách pravdepodobnosti podľa historických štatistických údajov o chybovosti a uplatneniu záručných opráv v horizonte posledných 5 rokov. Podľa IFRS ocení rezervy na záruky určením stredného bodu rozpätia, ale podľa US GAAP je zvolený spodný limit hodnoty potrebnej na uspokojenie záväzkov, ktoré sa k rezerve viažu.
SPOLU REZERVY	3 355	2 919	436	Celkový rozdiel predstavoval 13 % z hodnoty vykázanej podľa IFRS.

Zdroj: Vlastné spracovanie.

Okrem uvedeného zdôrazňujeme aj ďalší aspekt manažmentu etických rizík pri vykazovaní rezerv, ktorým je transparentnosť. IFRS ani US GAAP nestanovujú predpísanú štruktúru jednotlivých výkazov účtovnej závierky. O to významnejšie sa prejavuje V účtovnej závierke nami analyzovanej účtovnej jednotky boli vyššie uvedené druhy rezerv vykázané kumulovane pod položkou „Rezervy“ v dlhodobých aj krátkodobých záväzkoch. Položka bola ďalej analyzovaná v poznámkach, kde účtovná jednotka objasňovala, prečo sa tieto rezervy tvoria, ale neuvádzala spôsob výpočtu ich hodnoty, diskontovania alebo posúdenia pravdepodobnosti, že nastane alebo nestane skutočnosť, na základe ktorej sú vykázané (Tabuľka 3).

Tabuľka 3 Závazky účtovnej jednotky v účtovnej závierke zostavenej podľa IFRS za účtovné obdobie (v tis. EUR)*

Dlhodobé záväzky		
Bankové úvery	57	27 650
Rezervy	58	2 372
Rezerva na zamestnanecké požitky	59	9 700
Závazky z finančného prenájmu	64	38 649
Odložený daňový záväzok	60	1 155
Ostatné dlhodobé záväzky	61	9 493
Dlhodobé záväzky spolu		89 019
Krátkodobé záväzky		
Bankové úvery	57	15 967
Závazky z obchodného styku	62	82 572
Závazky z držania zvereného cudzieho finančného majetku	48	83 129
Splatné daňové záväzky	63	312
Ostatné dane zo závislej činnosti, DPH a iné	63	1 032
Závazky z finančného prenájmu	64	8 147
Rezervy krátkodobé	58	983
Ostatné krátkodobé záväzky a ostatné pasíva	65	27 710
Krátkodobé záväzky spolu		219 852
Závazky spolu		308 871
Vlastné imanie a záväzky spolu		537 823

Zdroj: Vlastné spracovanie.

*Pozn.: Údaje z účtovnej závierky boli prepočítané koeficientom, za účelom zachovania anonymity účtovnej jednotky.

Neúplné uvádzanie informácií o spôsobe identifikovania alebo výpočtu hodnoty rezervy neznamenal v prípade analyzovanej účtovnej jednotky, že boli naplnené etické riziká, pretože položka bola napriek tomu identifikovaná aj vykázaná správne. Absencia transparentnosti nepredstavuje etické riziko vo vzťahu k vykazovanej položke priamo, ale znižuje dôveryhodnosť a úplnosť účtovných informácií pre externých používateľov. Zároveň, sama o sebe môže byť absencia transparentnosti znakom etického zlyhania.

3.2 Procesná analýza vykazovania rezerv v kontexte kvality účtovných informácií

Pri výsledkoch procesnej analýzy v prostredí vybranej účtovnej jednotky sme vychádzali z predpokladu, že kvantitatívne rozdiely vznikajúce na základe rozdielov v ustanoveniach štandardov IFRS a US GAAP záležia od kvality nastavenia, realizácie a kontroly hospodárskych operácií. Kvalita týchto troch činností je pritom konfrontovaná so súborom etických rizík, ktoré so sebou transformačný proces alebo proces duálneho vykazovania medzi US GAAP a IFRS prináša. Tieto riziká sme rozdelili do troch skupín podľa toho, ako sa prejavuje ich naplnenie:

1. **Metodické riziká** – vznikajú v procese posúdenia rozdielov medzi štandardom IFRS a US GAAP. Preklad a odlišná terminológia jednotlivých štandardov vedú k následnej chybnéj interpretácii obsahu štandardov. Dôsledkom naplnenia takéhoto rizika je nesúlad medzi vykázaním rezervy podľa IFRS a podľa US GAAP a to z hľadiska času (rezerva je vykázaná v inom období podľa jednotlivých štandardov) ako aj z hľadiska obsahu (rezerva podľa jedného štandardu vykázaná nie je, v zmysle druhého štandardu vykázaná je).
2. **Dátové riziká** – spájajú sa s každou účtovnou informáciou, s ktorou účtovník pracuje a predstavujú riziko nesprávneho zaznamenania primárnych dát alebo ich nesprávneho spracovania do sekundárnej podoby, ktorá vstupuje do systému účtovných informácií. V prípade rezerv je však toto dátové riziko ešte umocnené možnosťou absencie výpočtu hodnoty rezervy, alebo numerickej chyby pri výpočte.
3. **Riziká ľudského faktora** – pokým prvé dve skupiny rizík sú v účtovnej jednotke jasne identifikovateľné a nastávajú neúmyselne, nedostatočnou kvalitou v procese spracovania informácií o hospodárskej operácii do účtovníctva, riziká ľudského faktora predstavujú v prípade rezerv súbor etických zlyhaní, ktoré vedú k vedomej manipulácii s účtovnými informáciami tak, aby mali následne žiadaný vplyv na obraz o finančnej situácii účtovnej jednotky. Rezervy účtované súvzťažne s výnosovou alebo nákladovou položkou takto vstupujú do

finančných ukazovateľov posudzujúcich rentabilitu, a z pohľadu ich podstaty záväzku modifikujú ukazovatele zadlženosti a štruktúry zdrojov majetku účtovnej jednotky.

Ako sa týmto dôsledkom vyhnúť, aby nedochádzalo k naplneniu etických rizík, si vyžaduje koncepcnosť a nastavenie procesov, ktoré musí pri identifikovaní, vykázaní a ocenení vybranej účtovnej položky účtovná jednotka uskutočniť. Na základe procesnej analýzy sme vytvorili návrh postupnosti krokov, ktoré by mali byť realizované, aby bolo možné etické riziká riadiť a minimalizovať ich dopad (viď Tabuľka 4). Farebným odlišením vyznačujeme, ktoré kroky vedú k manažmentu rizík v danej oblasti - metodické riziko (zelená), dátové riziko (žltá), riziko ľudského faktora (modrá).

Tabuľka 4 Postupnosť krokov na manažment rizík prechodu medzi IFRS a US GAAP

KROK 1	Identifikovanie rozdielov v ustanoveniach o konkrétnom druhu vykazovanej položky Na príklade rezerv sme demonštrovali, že napriek vysokej miere harmonizácie, pri niektorých položkách naďalej absentuje konzistentnosť a vznikajú početné rozdiely, ktoré je potrebné identifikovať.
KROK 2	Vytvorenie rozhodovacieho stromu uplatnenia postupov jednotlivých štandardov Účtovná jednotka sa musí rozhodnúť ako postupovať, ktorá alternatíva, na miestach, kde poskytujú štandardy možnosť voľby. Toto rozhodnutie je potrebné podložiť relevantnou dokumentáciou a analýzou, čím sa minimalizuje etické riziko. Z podkladov by malo byť zrejmé, že daný postup nebol zvolený s úmyslom zmeny si manipulácie finančnej situácie účtovnej jednotky ale so zámerom zachovania reálneho obrazu o finančnej situácii účtovnej jednotky.
KROK 2	Vytvorenie interných smerníc o uplatnení postupu vykázaní a ocenení tých rezerv, pri ktorých dávajú štandardy možnosť voľby postupu účtovnej jednotky.
KROK 3	Vytvorenie prevodového mostíka - implementáciou metodických postupov a interných smerníc do softvérového nástroja sa vytvorí prevodový mostík medzi účtovnými informáciami zaznamenanými podľa IFRS a US GAAP. Malo by ísť o komplexný automatizovaný nástroj, ktorý dokáže poňať výnimky, zmeny či rozdiely. Po prechode dát týmto mostíkom by malo byť jasne identifikovateľné, v akej hodnote je vykázaná položka podľa jednotlivých štandardov, aká je výška rozdielu a mal by byť identifikovateľný pôvod rozdielu na jednotlivé účtovné doklady.
KROK 4	Zabezpečenie duálneho vykazovania dát v rámci používaného softvéru a účtovných procesov.
KROK 5	Zabezpečenie dostatočnej úrovni vedomostí, znalostí a skúseností personálneho zabezpečenia - uplatnenie odborného úsudku je základným predpokladom odborného skepticizmu a dodržania etických princípov pri spracovaní účtovných informácií. Na tento účel musia byť v účtovnej jednotke vyčlenené dostatočné finančné zdroje, časový priestor a adekvátne nástroje, aby bol zamestnanec kompetentný a schopný pracovať v zmysle účtovných zásad a princípov, a samostatne posúdiť, či dané procesy vedú k vykázaní úplných a pravdivých informácií o finančnej situácii účtovnej jednotky, pričom tento zámer má byť nadradený externým alebo interným investičným či ekonomickým vplyvom.
KROK 6	Identifikácia vplyvu rozdielov na finančnú pozíciu účtovnej jednotky a ich zverejnenie - transparentnosť vykázaných informácií v prípade prechodu alebo duálneho vykazovania medzi IFRS a US GAAP spočíva aj v potrebe identifikovať vplyv vzniknutých rozdielov na finančnú pozíciu účtovnej jednotky. Zároveň je potrebné uvádzať údaje vždy úplné, aby nedochádzalo k situáciám rôznej interpretácie rovnakej ekonomickej reality. Účtovná jednotka by v záujme transparentnosti mala doplniť účtovné informácie aj o informácie o zmene finančných ukazovateľov, ktoré sú prechodom z US GAAP na IFRS alebo naopak dotknuté a môžu mať vplyv na rozhodnutia používateľov účtovných informácií.
KROK 7	Nastavenie procesu kontroly - kvalita kontrolných mechanizmov závisí od miery, do akej je nadradený etický princíp ostatným zámerom účtovnej jednotky. Čím menej konzistentné sú niektoré štandardy IFRS a US GAAP, tým kvalitnejší by mal byť systém kontroly v týchto položkách.

Zdroj: Vlastné spracovanie

4 Záver

Oproti väčšine publikovaných prác na tému rozdielov medzi IFRS a US GAAP, v prezentovaných výsledkoch analýzy je etický rozmer rozdielov medzi IFRS a US GAAP nielen braný do úvahy, ale vnímaný ako determinujúci pre konečnú kvalitu vykazovaných účtovných informácií. Problematika etických postupov pre predchádzanie či identifikovanie podvodov je spracovaná, ale práve prepojenie na problematiku súbežného alebo prechodného vykazovania podľa dvoch rôznych druhov štandardov chýba. Hoci etické riziká najviac ohrozujú spoľahlivosť a úplnosť účtovných informácií aj v tomto špecifickom prípade.

Vo všetkých štyroch základných atribútoch (identifikovaní, vykazovaní, oceňovaní aj diskontovaní) rezerv existujú významné rozdiely medzi IFRS a US GAAP, čoho dôsledkom vznikajú významné rozdiely v obsahu či hodnote

vykázaných účtovných informácií. Používatelia účtovných informácií musia byť obozretní pri prijímaní svojich rozhodnutí. Ak je výsledná hodnota majetku, záväzkov, nákladov či výnosov v účtovnej závierke podľa US GAAP a podľa IFRS rozdielna za to isté účtovné obdobie, takáto skutočnosť významne narúča užitočnosť účtovných informácií pre používateľov, skresľuje finančnú pozíciu účtovnej jednotky a môže viesť k nesprávnym investičným rozhodnutiam.

Výsledky analýzy predstavujú súčasť pripravovaného komplexného posúdenia vplyvov rozdielov medzi štandardmi IFRS a US GAAP na kvalitu účtovných informácií vybranej účtovnej jednotky, ktorá prinesie do problematiky rozdielov a harmonizácie IFRS a US GAAP nový aspekt posudzovania, etické riziko. Záverom našej analýzy je súbor krokov, ktorých dodržanie vedie k zlepšeniu manažmentu etických rizík v procese prechodu medzi IFRS a US GAAP z pohľadu interných používateľov účtovných informácií. Z pohľadu externých používateľov potvrdzujeme prezentovanými výsledkami potrebu finančného bilingvizmu pri spracovávaní účtovných informácií do podkladov investičných rozhodnutí. V tomto prípade vedie zanedbanie finančného bilingvizmu k poškodeniu finančného zdravia investora. Z oboch aspektov teda ide o relevantnú tému pre súčasný turbulentný finančný trh.

Financovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0121/21 Analýza vplyvu krízy súvisiacej s COVID-19 na finančné zdravie subjektov v SR.

Zdroje

- Bagiová, A., & Meluchová, J. (2019). Financial Bilingualism as a Success Factor for Effective Business Combination Project: The Case of US Investors. *European. Financial Systems 2019: Proceedings of the 16th International Conference, June 24-25, 2019*. Masaryk University, 23-29.
- Barnes, J., & Beyersdorff, M. (2019) *International GAAP 2019: Generally Accepted Accounting Practice under International Financial Reporting Standards*. Chichester: Wiley.
- Drábková, Z. (2020). *Riziko účetních chyb a podvodů ve světle kreativního účetnictví: nástroje efektivního řízení a hodnocení rizik v účetnictví*. Wolters Kluwer.
- Duska, R. F., Duska, B. S., & Kury, W. K. (2018). *Accounting Ethics (Foundations of Business Ethics)* (3rd ed.). Wiley-Blackwell
- Chorafas, D. N. (2014). *Risk Accounting and Risk Management for Accountants*. Cima.
- Flood, J. M. (2022). *Wiley Practitioner's Guide to GAAP 2022: Interpretation and Application of Generally Accepted Accounting Principles (Wiley Regulatory Reporting)* (1st ed.). Wiley. DOI:10.1002/9781119595922
- IESBA (2021). *2021 handbook of the international code of ethics for professional accountants*, New York: International Federation of Accountants.
- Mládek, R. (2017). *IFRS and US GAAP: Accounting Policies and Procedures*. Leges.
- Müllerová, L. (2004). Proces tvorby US GAAP (jako inspirace pro tvorbu českých účetních standardů). *Acta Oeconomica Pragensia* 2004(1). DOI: 10.18267/j.aop.240.
- Ojo, M. & Akkeren J.V. (2017). *Value Relevance of Accounting Information in Capital Markets. (Advances in Finance, Accounting, and Economics)* (1st ed.). IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-5225-1900-3.ch003
- Oncioiu, I. (2019). *Throughput Accounting in a Hyperconnected World (Advances in Finance, Accounting, and Economics)* (1st ed.). IGI Global. DOI: 10.4018/978-1-5225-7712-6
- Parišová, R. (2008). *Etika v účtovníctve a auditorstve*. Bratislava: EKONÓM.
- Richards, D. W., Ahmed, A. D., & Bruce, K. (2022). Ethics in financial planning: Analysis of ombudsman decisions using codes of ethics and fiduciary duty standards. *Australian Journal of Management*, 47(3), 401–422. DOI:10.1177/03128962211022568
- PwC's 2013 edition of "IFRS and US GAAP: Similarities and Differences" highlights critical need to be financially "bilingual" in today's capital markets. (2013) PwC. <https://www.pwcnetwork.com/news-releases/pwcs-2013-edition-of-ifrs-and-us-gaap-similarities-and-differences-highlights-critical-need-to-be-financially-bilingual-in-todays-capital-markets-229862871.html>
- Saidon, I. M., & Said, R. (2020). *Ethics, Governance and Risk Management in Organizations (Accounting, Finance, Sustainability, Governance & Fraud: Theory and Application)* (1st ed. 2020). Springer. DOI:10.1007/978-981-15-1880-5
- Sausser C.M. (2015). A review of the accounting treatment for contingencies arising from environmental issues. Honors Theses. <https://scholar.utc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1036&context=honors-theses>
- SEC Takes Action to Improve Consistency of Disclosure to U.S. Investors in Foreign Companies. (2007). SEC. <https://www.sec.gov/news/press/2007/2007-235.htm>.

„Experts without soul and hedonists without heart.“ Ethical principles of companies in historical contexts

Jana Geršlová¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.03

Abstract: Were ethics and morality always considered superior to profit, or was it the other way around? First profit, then ethics and morality? There are countless examples in which unethical behavior, selfish corruption, and other offenses against good morals have been discovered and caused long-term damage in the loss of trust – this is still true today. On the other hand, there are many examples from the history of business where adherence to ethical principles has „paid off“. The rules of conduct in accordance with the customs of society have formed a part of many companies' economic behavior – „Being ethical is good for business“.

Keywords: business ethics, economic history of the 19th and 20th centuries, The Body Shop

1 Introduction

The concept of business ethics is a modern concept, and though it was not explicitly used in the second half of the 19th century, it was still a part of everyday life in companies and society. Businesses were not just organizational units, but „sociocultural“ phenomena. These were mainly family-owned businesses, in which certain standards and customs were set inside the company. Yet, this company culture historically evolved with and influenced by the cultural society outside. These companies thus formed a part of the whole, co-creating behavior patterns, certain laws, such as adherence to standards and values, and therefore co-building entire organizational systems.

2 Methodology

Ethics is a set of norms and rules that expresses society's views on human behavior and actions in terms of good and evil, right and wrong (Matis, H., Stiefel, D., 1987). It is the doctrine of morality, the origin and essence of moral consciousness and action. Business ethics is based on this foundation and applies its concepts to the economic and business environment. There are certain moral ideals that must be reflected in the business world, whether in matters of responsibility for the consequences of business decisions, or standards of business behavior in the cultural environment of society, and at all levels of business.

The topic of business ethics has undergone historical development and has been influenced by several theories and opinions. They are based on the moral principles of philosophers and sociologists. Max Weber (1864–1920), who dealt with issues of economic and business ethics, proved that ethics of various professions developed adhering to similar principles. He cited the example of Benjamin Franklin (1706–1790), an American Enlightenment philosopher and politician who wrote, in “Advice to a Young Tradesman”: *“Remember, that time is money... that credit is money ... that money is of the prolific, generating nature... the good Paymaster is Lord of another Man's Purse... He that is known to pay punctually and exactly to the time he promises, may at any time, and on any occasion, raise all the money his friends can spare...”*. It mentions a moral obligation to increase one's wealth. Weber also cites the pressure, not only on the efficient production of entrepreneurs, but also on the obligation of efficient consumption and maximizing savings. In addition to these ethical precepts, Weber also draws attention to the hidden dangers of vocations and professional work – a deviation from ethics could lead to „souless experts“ and “heartless hedonists“ (Putnová, A., Seknička, P., 2007).

3 Results

Business ethics created a kind of compressed system of values in a company, which were accepted by all. It was a stabilizing and motivating tool for a company's management (when utilized properly), which could mean the key to success (or failure if the entrepreneur or management underestimated the situation). This business culture within a company shaped the employee perception of all company events. Its importance has proved to be vital in the development of strategies (Berghoff, H., 2004). Speaking to market conditions of the company, thanks to what we now call business

¹ Vysoká škola Prigo, Katedra ekonomie a hospodářské politiky, Vítězslava Nezvala 801, 736 01 Havířov, jana.gerslova@prigo.cz.

ethics, the business image of a company thrived, supported by the loyalty of employees. The condition for this was transparency and communication that ensured fair treatment of both employees and customers.

In economic practice, in connection with the emergence of the market environment, the basic principles of compliance with certain „rules of the game" began to be enforced, whether these were relations between competitors, ownership issues, innovation, etc. Although there was no direct talk of „morality", it's clear that these rules of conduct in accordance with the customs of society formed part of the economic behavior of companies. The rule of morality, "*do unto others as you would have them do unto you*" was a yardstick for evaluating the correctness of the company and its representatives (Klopfer, M., 1994). Thus, a certain system of values was verified in business practice which informed decision-making in individual situations. This system showed the correctness or incorrectness of everyday business practice. An example of intuitive ethics as a part of company strategy is the founder of The Body Shop®, Anita Roddick, who said: "*Being good is good for business*" – although a modern statement, this approach was used in practice by entrepreneurs in earlier times.

Let's take a closer look at Anita Roddick, an entrepreneur who started a business for economic reasons, yet today her rules (about which she has written a number of books, e.g. Roddick, A., 1991) are the model for running an ethical business. Anita Roddick, the founder of a retail chain and one of Britain's best-known businesswomen, was nicknamed 'The Green Queen' based on her passion for the environment and humanitarian activities. Her company, The Body Shop, founded in 1976 in Brighton, focused on skin care products based on Bedouin recipes. The brand became known for its social and environmental conscience. Roddick, a daughter of Italian immigrants, has expanded her store to a network of over 2000 locations and 77 million customers in 51 markets (although she sold everything to French L'Oréal in 2006). One of Anita Roddick's focuses was a program called „Trade Not Aid". The Body Shop® was the first company in cosmetics to promote fair trade, directly supporting producers. The program started with suppliers from India and has spread all over the world. The "Fair Trade" program still helps many thousands of people earn their living (Geršlová, J., 2020).

Ethical responsibility of entrepreneurs and companies became an increasingly important subject in the eyes of the public. In history, there have been many cases in which companies and entrepreneurs have not respected their external environment – the result was often that customers took notice of the indecent behavior of such companies and showed a public disinterest, a kind of social inattention leading to large economic losses and declining profits. There were several key indicators: customer relations (quality services, adherence to delivery times, timely handling of complaints, sale of goods priced appropriately to quality and quantity, as well as conditions previously agreed upon, along with traditions related to the company); relations with suppliers (honesty in negotiation and compliance with all agreed upon conditions, payment obligations, also efforts to make contracts mutually beneficial, etc.); relations with competition (competing fairly and without aggressive behavior); relations with society (generally speaking maintaining good social climate, giving back to the community, specifically good communication from the company – via marketing and advertising of the company, sponsorships, investing in support of cultural and social activities or events).

If we talk about the public in a broader sense, an integral part was also the actions of the company in relation to competition – in terms of established business culture. In some publications, competition has been described as immoral (Wirtschaftsethik, 1984), arguing that aggression, rivalry, conflict and envy all stem from competition. Cooperation, on the other hand, was valued – mutual assistance, good intentions, determination, and harmony. However, a decent competition asks for two opponents of the same strength to compete, and to adhere to the same rules. Each must fight fair, according to the rules. In a market economy, this system worked a little differently: who should determine what goods would be produced? Since there was no instance that dictated to everyone what would be best for them, the decision logically belonged to each individual – entrepreneurs had to know what was best. Trying to offer certain goods or services, they had to bear certain risk: would society want and need the product, and would a competitor reap the benefits instead if they better met the public demand? What entrepreneurs earned from their efforts was rightfully theirs. In a market economy, competition led to greater growth. Evidence of this is seen in the statements of the ancient sages – for example, "*There is nothing better for human development than the existence of a clever, active and purposeful rival*". The ancient Greek proverb "*If you want to be wise, surround yourself with wise men*" can be paraphrased in business context as „*if you want to succeed, let yourself be influenced by the economically successful*" (Wischermann, C., 2000). A company's business ethics and culture directly influenced the values and credibility of their actions, which radiated out.

Many publications and studies have shown that entrepreneurs moved in socio-cultural circles that had many levels and that often dominated in relation to the success or failure of a company. Thus, it was not only purely economic indicators that had to be considered – cooperation was necessary, not only within the family and the wider background of

the entrepreneur (religion and the Church sometimes played a large role in the entrepreneur's family life, though this aspect is not addressed in the article, it would be of clear importance for some European companies). Long-term cooperation was vital to trust in building a circle of suppliers and customers – this created a very strong bond for the company and entrepreneurs. “Capital of trust” was important, thanks to the connection with a trustworthy and permanent partner – supplier or customer – it was possible to save expenses by eliminating the ongoing search for new ties. This is how modern marketing foundations emerged, sometimes through the cooperation of many partners. This line of business also depended on regional ties – in the area where the company had its headquarters, it often formed a part of a larger association of other companies in the same industry. This was the case in the Czech lands with the textile industry in northern Bohemia, the jewelry industry in the Jablonec nad Nisou region, the glass and porcelain industry in the Karlovy Vary region, and other regions specializing in a certain type of industry (the watchmaking industry around the Black Forest or the Swiss Jura, the toy industry in Saxony and western Bohemia on both sides of the Ore Mountains, and to a lesser extent the production of hats around Nový Jičín, the production of lace around Varnsdorf, etc.). In addition to good relations with the competition, companies had a number of opportunities to join forces – the synergies in education, research, joint sales organizations, and a highly qualified workforce (e.g. the Swarovski company originating from northern Bohemia).

In regions with specialized production, the knowledge and expertise of people was often passed down to future generations. In this context, a very demanding labor market was created – most companies could choose the best qualified workforce. The joint penetration of the markets also promoted the region in a way – for example, knives from Solingen or ham from Parma are still well-known and widely sought after. Cooperation arose between small and medium-sized companies in particular – in the form of chambers or various associations, which facilitated supplier-customer relations in the region. These relationships included the procurement of specialized machinery and equipment, as well as the award of contracts and the exchange of strategic market information. One of the most typical examples includes suppliers of large European car manufacturers, these ties were formed even before 1914.

4 Conclusion

Freedom took on a new dimension in relation to the business environment, as freedom of decision-making and choice. The freedom of starting a business and making business decisions formed a symbiotic relationship with the freedom of the people to make the decision to support the business. Supported by a fair functioning market system, this harmony ultimately led to economic growth.

Responsibility and trust were then the basis of contractual relations in market relations and the whole system of the economy. These values affected all corners of business, were related to the legal system and settings, and were a significant influence on any relationship in business or contractual relationships in general. As they claimed in ancient Rome, “pacta sunt servanda” or “agreements must be kept”. The dynamics of economic development and growth were then supported by other values, often mentioned in literature (Putnová, A., Seknička, P., 2007), including progress, prosperity, and rationality. This group of values was related to the motivation of business and entrepreneurs as the driving force of the economy.

Acknowledgment

Many thanks to Ms. Erin Smith for translating this article.

Resources

- Berghoff, H. (2004). *Moderne Unternehmensgeschichte. Eine themen- und theorieorientierte Einführung*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh. DOI: 10.1515/zug-2004-0101
- Geršlová, J. (2020). *Podnikatelka nebo Popelka? Příběhy úspěšných podnikatelek v toku času*. Praha: Professional Publishing.
- Klopper, M. (1994). *Wirtschaftsethik*. München: Siemens A.G.
- Lipovská, H. (2019). *Má to cenu? Lekce z ekonomie. Svazek 3*. Brno: Masarykova univerzita.
- Matis, H., Stiefel, D. (1987). *Unternehmenskultur in Österreich. Ideal und Wirklichkeit*. Wien: Service-Fachverlag an der WU Wien.
- Putnová, A., Seknička, P. (2007). *Etické řízení ve firmě*. Praha: Grada.
- Roddick, A. (1991). *Erfolgsrezept Öko-Ethik*. Düsseldorf: Econ Verlag.
- (1984). *Wirtschaftsethik. Das Gewissen in der Wirtschaftspolitik*. Wien: Schriftenreihe „Sicherheit und Demokratie“.
- Wischermann, C. (vyd.), (2000) *Unternehmenskommunikation im 19. und 20. Jahrhundert. Neue Wege der Unternehmensgeschichte*. Dortmund: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Etika v profesii účtovného odborníka nielen v čase koronakrízy

Jitka Meluchová¹, Martina Mateášová²

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.04

Abstrakt: Účtovný odborník (účtovník, audítor) musí pri výkone svojej profesie dodržiavať nielen legislatívne normy ale jeho práca si vyžaduje aj pridanú hodnotu v podobe osobnej morálky aj profesijnej etiky, s ktorou pristupuje k riešeniu etických dilem, s ktorými sa pri svojej práci často stretáva. Cieľom príspevku je skúmanie ako etika zasahuje do činnosti účtovného odborníka. Definovať etické princípy a požadované vlastnosti dôležité pre výkon tejto profesie. Nastoliť otázku, ako môže etické vzdelávanie zvýšiť kvalitu práce účtovného odborníka. Zdrojové dáta pre príspevok boli získané zo zmiešaného výskumu a trianguláciou metód – osobný prieskum, narrative review. Pri spracovaní príspevku bola uplatnená metóda zberu a analýzy dát a pre formulovanie výsledkov metóda komparácie a syntézy.

Kľúčová slova: účtovný odborník, profesijná etika, etické princípy.

JEL klasifikácia: A 22, M 41, I23

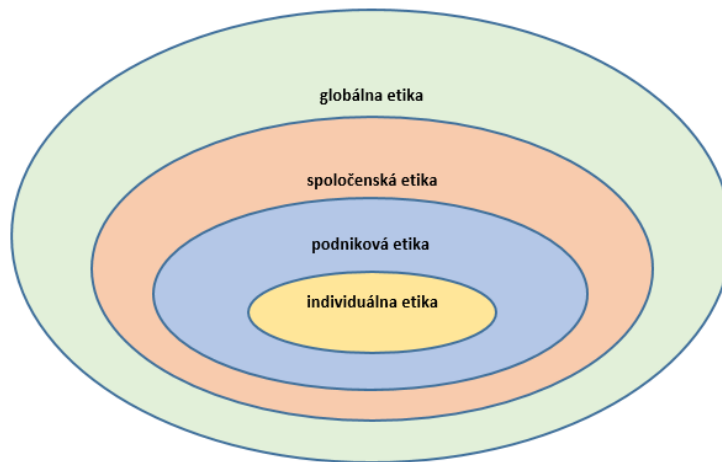
1 Úvod

Cieľom podnikateľskej a profesijnej etiky je stúpajúca potreba vnieť do medziľudských, či už obchodných, pracovných alebo osobných vzťahov, viac etických princípov a pravidiel ako bolo doposiaľ. Avšak pri dôslednejšom vymedzení tejto príčiny nachádzame viacero úrovní, pretože vznik podnikateľskej etiky predstavuje špecifickú teoreticko-praktickú reakciu na rastúci objem problémov v oblasti ekonomiky, ktoré sa nazhromaždili v posledných rokoch a významným spôsobom sa dotkli všetkých oblastí života ľudstva. (Gyatso, 1999) alebo (Martinkovičová, 1995). Medzi konkrétne dôvody vzniku podnikateľskej etiky v novodobých dejinách je možné zaradiť predovšetkým ekologické problémy, ekonomické a politické kauzy, sociálne problémy a z nich najmä nezamestnanosť, migráciu alebo dôsledky pandémie COVID-19. Vzťah etiky a ekonomiky sa prejavuje na rôznych vzájomne prepojených a navzájom sa ovplyvňujúcich úrovniach, z ktorých sa každá vyznačuje vlastnými cieľmi, záujmami a motiváciou. Najvyššiu úroveň (globálna etika) reprezentuje ako subjekt celé ľudstvo. Predstavuje konkrétne krajiny, organizácie a podniky pôsobiace v rovnakom sociálnom prostredí s rovnakou spoločenskou a kultúrnou vyspelosťou. Nižšia úroveň (spoločenská etika) predpokladá, že subjektom je spoločnosť reprezentujúca štát, a na najnižšej úrovni (individuálna etika) stojí samotné individuum, teda človek. Luknič (1994) tento prienik definuje ako štyri úrovne podnikateľskej etiky, medzi ktorými je vzájomná interakcia. Každú úroveň podnikateľskej etiky reprezentujú iné subjekty a každá úroveň má svoje charakteristické črty. Stáva sa, že medzi jednotlivými úrovňami je nesúlada ba rozpor, ktorý vyplýva z uprednostňovania rôznych hodnôt a priorít. Cieľom podnikateľskej etiky je dosiahnuť ich akceptovateľný súlad čo predstavuje zložitý problém, avšak pre etický rozvoj (sveta, spoločnosti, organizácie, podniku, človeka) nevyhnutný. (Putnová, & Seknička, 2013).

¹ Ekonomická univerzita v Bratislave, FHI, Katedra účtovníctva a audítorstva, Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, SR, jitka.meluchova@euba.sk.

² Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Katedra účtovníctva a audítorstva, Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, SR, mateasova.martina@gmail.com.

Schéma 1 Úrovnne podnikateľskej etiky

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Luknič (1994)

Iniciatívou na všetkých úrovniach podnikateľskej etiky by malo byť sledovanie spoločného cieľa, ktorým je optimálne uspokojovať potreby súčasnej a budúcej civilizácie, zabezpečovať primeraný zisk, minimalizovať dopad na životné prostredie a nastaviť trvalo udržateľný rast, ktorý nebude na úkor iných. (Dytrt, 2006 alebo McElhaney, 2011)

Zámerom príspevku je sústrediť sa na posledné dve úrovne, t. j. na podnikovú a individuálnu etiku, a to vo väzbe na vykonávanú profesiu účtovného odborníka. Podniková etika predstavuje pôsobenie a skúmanie etických princípov na úrovni jednotlivých podnikov. (Rolný, 2007 alebo Steinmann, & Lohr, 1995) Táto úroveň odzrkadľuje etický rámec, ktorý si vytvára podnik sám formou inštitucionalizácie etických nástrojov, najčastejšie pomocou etického kódexu a etického vzdelávania. Individuálnu úroveň reprezentuje jednotlivec, ktorý okrem svojej vlastnej morálky vystupuje v úlohe podnikateľa, vlastníka, manažéra, odborníka na určitú profesiu atď. Táto etika je etikou každého subjektu, ovplyvnená mnohými vonkajšími a vnútornými faktormi, ktoré ovplyvňujú jeho konanie a správanie sa v rámci vykonávanej profesie. (Kultgen, 1998)

2 Metodológia a metódy skúmania

Na základe rozsiahlej literárnej rešerše boli skúmané vývojové trendy a súčasné tendencie uplatňovania podnikateľskej etiky v profesii účtovného odborníka. V rámci metodológie bola použitá metóda analýzy pri spracovaní zdrojových dát získaných z riadeného rozhovoru a pozorovania pri skúmaní požiadaviek na účtovnú profesiu vykonávanú účtovným odborníkom. Zdrojové dáta pre príspevok boli získané zo zmiešaného výskumu a trianguláciou metód – osobný prieskum, narrative review. Pri spracovaní príspevku bola uplatnená metóda zberu a analýzy informácií a pre formulovanie záverov metóda selekcie a komparácie. Na základe získanej poznatkovej bázy bol spracovaný rozbor poznatkov, aby mohla byť následne použitá metóda dedukcie a syntézy pri formulovaní záverov a zistení.

3 Profesijná etika v práci účtovného odborníka

Profesijná etika predstavuje aplikovanú etiku zamierajúcu sa na určitú profesiu, od ktorej vykonávania sa očakáva určitá forma a spôsob konania a správania sa. (Jankovichová, 2009) Poniť profesijnú etiku sa dá aj ako vytváranie koncepcie určitého povolania vo vzťahu ku škále spoločenských hodnôt, ktorým má toto povolanie slúžiť. Predstavuje štandard očakávaného konania, že predstavitelia daného povolania nebudú uprednostňovať vlastné záujmy pred záujmami profesijnej skupiny (Remišová, 2011). Zameriava sa na charakteristické oblasti práce týchto odborníkov, na dostupnosť či nákladnosť ich služieb a sociálnu koncepciu prístupnosti odbornej pomoci. Profesijná etika stanovuje pravidlá organizácie, disciplíny a sankcií v prípade nedodržania stanovených štandardov. Každá profesijná etika je súčasťou určitého sociálneho prostredia a teda nesie v sebe určité znaky tohto prostredia. (Fobel, 2005) Plní funkciu regulátora správania sa členov profesijnej skupiny v súlade s hodnotami, morálnymi normami a etickými princípmi danej profesijnej skupiny. Profesijnú etiku môžeme označiť ako súbor hodnôt, princípov a určitých noriem a povinností danej profesie. (Janotová, 2005) Ako teoretický základ profesií musí ponúkať určité teoretické východiská a dokázať riešiť etické problémy vo vzťahu k zamestnancom, klientom a verejnosti. Uvádzajú sa dve základné úrovne, na ktorých sa prejavuje profesijná etika, a to individuálna a inštitucionálna úroveň. Pri individuálnej úrovni ide o etiku jednotlivca. Na inštitucionálnej úrovni sa hovorí o etike ako skupinovej etike, ktorá sa inštitucionalizovala. Existencia profesijnej etiky je zdrojom formovania stavovskej cti, vedomej hrdosti na príslušnosť k danej profesii, a vedomého plnenia morálnych povinností, ktorými sa výkon tejto profesie reguluje. (Remišová, 1999). V rámci každej profesijnej skupiny sa vytvára zložený systém hodnôt, tradícií, zvyklostí a očakávaní. Tieto faktory následne regulujú správanie členov v skupine. K

najdôležitejším skupinám, z hľadiska ovplyvňovania správania človeka, patria práve profesijné skupiny. Podľa Vajdu (2004) profesijná etika nie je osobitnou, nezávislou etikou. Zastáva názor, že morálka určitej zamestnaneckej skupiny je len modifikáciou všeobecne platnej morálky. Morálne princípy platné všeobecne sa premietajú do špecifických potrieb danej profesijnej skupiny. (Vajda, 2004) Základom pre profesijné skupiny je najčastejšie etický kódex, ktorý tvorí normatívny základ etiky profesionála.

V nadväznosti na rozvoj vedy a ekonomiky sa zvyšujú nároky na kvalifikáciu a kompetenciu účtovných odborníkov. Ako o meradle pracovných kvalít určitého odborníka hovoríme o profesionalizme. Podľa Čipkára (2010) skutočný profesionalizmus nevyhnutne zahŕňa určitú mravnú a morálnu dominantu, ktorá sa realizuje v profesionálnej povinnosti, v čo najsvedomitejšom vzťahu k otázke profesionálnej cti a vo vysokej miere profesionálnej zodpovednosti. Etika je druhom morálnej povinnosti a pracovného vedomia voči rôznorodosti realizovaných prác a činností. Je povinnosťou zainteresovaných osôb v danej profesii dodržiavať všetky kvantitatívne a kvalitatívne podmienky stanovené pre danú profesiu. Pre zachovanie dôveryhodnosti účtovnej a auditorskej profesie, ale aj ostatných profesií, je nevyhnutné sa snažiť udržiavať, ale aj zvyšovať dôveru verejnosti v túto profesiu. Profesijné skupiny by si mali vytvárať také normy a morálne princípy, ktoré budú napomáhať pri ich činnosti v rozoznávaní správneho od nesprávneho a konať tak, aby neuškodili sebe ani iným. (Čipkár, 2010) Profesijná etika sa vzťahuje na výkon konkrétnej profesie a určuje správanie sa konkrétneho príslušníka skupiny. Chápeme ju ako nutnú a nenahraditeľnú súčasť praxe profesií a povolani. (Škultéty & Krišková, 2012).

Profesijná etika účtovného odborníka je na jednej strane spätá s požiadavkami spoločnosti zaväzujúcimi túto profesijnú skupinu a na strane druhej je spojená so individuálnych záujmami členov skupiny. Predstavuje prienik spoločenských, skupinových a individuálnych hodnôt. Obsah profesijnej etiky je rozdiely, závisí od charakteru, zamerania a špecifik pracovnej náplne účtovného odborníka. Jej cieľom je zabezpečenie stakeholderov, že odborná práca je vykonaná na požadovanej úrovni a sú dodržané všetky kvantitatívne a kvalitatívne podmienky stanovené pre túto profesiu. Pre zachovanie dôveryhodnosti účtovnej profesie ale aj ostatných profesií, je nevyhnutná snaha udržiavať, ale aj zvyšovať dôveru verejnosti v túto profesiu. Profesijná etika v účtovníctve je extrémne dôležitá, pretože výsledky práce účtovného odborníka vstupujú do podkladov pre rozhodovanie na strategickej úrovni a tak je nevyhnutné, aby boli spracované verne a pravdivo. Informácie by mali byť správne pochopené tretími stranami aby ich vypovedacia schopnosť bola čo najvyššia. Z pohľadu etiky sa pre výkon profesie účtovného odborníka vyžaduje presnosť, neustrannosť a spravodlivosť. Teda schopnosť eliminovať vplyvy vonkajšieho aj vnútorného prostredia na vykonávanú činnosť v prípadoch, kedy by mohol byť jeho objektívny pohľad tieto na skutočnosti ovplyvnený alebo skreslený. (Parišová, 2008). Z tohto dôvodu sa objektívnosť považuje za jeden zo základných etických princípov v práci účtovného odborníka.

3.1 Účtovníctvo a činnosť účtovného odborníka z pohľadu etiky

V globalizovanej ekonomike predstavuje účtovníctvo dôležitú profesiu, bez ktorej súčasný hospodársky systém nemôže existovať. Pomáha vlastníkom a ostatným stakeholderom sledovať vplyvy ekonomických transakcií a udalostí na finančnú situáciu a výkonnosť podnikov. Vedenie účtovníctva a podnikateľská činnosť je riadená predovšetkým systémom záväzných právnych noriem. Avšak tieto normy nedokážu pokryť všetky oblasti a prípady, ktoré sa môžu v podnikateľskej praxi vyskytnúť. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa etika a morálka dostávajú do popredia. Účtovník sa mnohokrát pri výkone svojej profesie dostáva do situácií, pri ktorých sa musí rozhodovať o konkrétnom riešení, a aké kritérium bude primárne rešpektovať. Tým kritériom sa rozumie, či bude postupovať podľa zásady verného a pravdivého zobrazenia skutočností v účtovníctve, alebo bude postupovať podľa požiadaviek manažmentu, alebo či sa bude snažiť napríklad o dosiahnutie čo najnižšieho základu dane a pod. (Unzeitung, 2010) Zodpovednosť voči verejnosti je najdôležitejšou črtou účtovníctva a auditu. Okrem etického prístupu je primárnou požiadavkou zabezpečujúcou celospoločenskú prosperitu práve dodržiavanie platnej legislatívy, a to jednak subjektom, ktorý účtovníctvo vedie, manažmentom, ale i samotnými vlastníkmi podniku. Dodržiavanie právnej úpravy platnej pre oblasť účtovníctva, auditu a daní je základnou a nevyhnutnou požiadavkou, ktorou by mal zákonodarcu sledovať celospoločenskú prosperitu. Znamená to, že tvorcovia a schvaľovatelia príslušnej právnej úpravy by mali rešpektovať etické princípy tak, aby legislatíva nebola koncipovaná v prospech jednotlivcov, záujmových skupín, samotných tvorcov či schvaľovateľov, ale v prospech celej spoločnosti. Základnou právnou normou v oblasti slovenského účtovníctva je zákon o účtovníctve. (2022) Tento zákon sa priamo etikou nezaobera ale v koncipovaní jednotlivých ustanovení sú zakomponované etické princípy, ktoré by mal účtovný odborník vykonávajúci túto činnosť, pri svojej práci rešpektovať. Rozbor etického rozmeru jednotlivých ustanovení zákona o účtovníctve nie je predmetom skúmania tohto príspevku, ale ako výsledné stanovisko je možné uviesť, že zákon o účtovníctve obsahuje etický aspekt. Tento sa premieta do účtovných zásad a princípov, kvalitatívnych charakteristík kladených na informácie z účtovníctva ako aj ďalších pravidiel, ktoré ustanovuje. Etika by sa tak mala stať východiskom pri tvorbe právnej úpravy a samozrejmosťou pri jej implementovaní v každodennej praxi.

3.2 Etické dilemy v činnosti účtovného odborníka

Informácie prezentované v účtovnej závierke, by mali byť podľa zákona o účtovníctve, pre používateľov užitočné. Z hľadiska ich významnosti musia byť zrozumiteľné, porovnateľné a spoľahlivé. (Šlosárová & Blahušiaková, 2017). Preto by účtovní odborníci mali byť kvalifikovaní a ich profesionálna povosť a česť by mali byť ich dôležité osobné vlastnosti. Účtovný odborník má v súvislosti s výkonom tejto profesie množstvo povinností týkajúcich sa vedenia účtovníctva a zostavovania účtovnej závierky. Subjektívna účtovného odborníka sa prejavuje napríklad pri výbere spomedzi viacerých účtovných metód, prípadne výbere vhodnej alternatívy, ak existuje viacero riešení. Príkladom je výber metódy oceňovania majetku, nakoľko právna úprava umožňuje účtovnej jednotke vybrať si spôsob oceňovania z prípustných alternatív. Túto možnosť výberu metódy oceňovania má napríklad pri oceňovaní úbytku rovnakého druhu zásob zo skladu.

Účtovný odborník pri výkone svojej činnosti čelí mnohým etickým dilemám. Etická dilema vzniká vtedy, ak je v protiklade zámer konať určitým spôsobom, so zámerom nekonať týmto spôsobom. Účtovník vníma, že stojí pred dvoma alebo viacerými možnosťami, ktoré predstavujú konflikt morálnych princípov a môžu mať podobné etické hodnoty. Etické dilemy predstavujú situácie, ktoré nemajú zjavné optimálne riešenie. V prípade profesijného problému sa do konfliktu dostáva etika a ekonomika. Ekonomický problém má určitý etický rozmer, preto riešenie je determinované nielen ekonomickými poznatkami, či legislatívou ale taktiež etickým ponímaním. Etickú dilemu môžeme chápať ako stav, keď sa účtovný odborník musí rozhodnúť pre jedno z riešení, pričom prihliada na okolnosti, za ktorých dilema vznikla. Model pre riešenie etickej dilemy navrhuje Tim Bond (2021), ktorý obsahuje päť krokov:

1. Podrobné popísanie problému a jeho súčastí, porovnanie argumentov pre a proti.
2. Naštudovanie etického kódexu podniku, prípadne iných dostupných etických kódexov, konzultácie s odborníkmi, ktorí môžu poskytnúť nezaujatý názor, ako napríklad supervízor.
3. Analýza priebehu udalostí, skúmanie a zvažovanie možností priebehu týchto udalostí, zvažovanie dôsledkov.
4. Výber najlepšieho možného priebehu a opätovné zváženie riešenia.
5. Spätný pohľad k výsledku dilemy a zodpovedanie základných otázok typu:
 - bol konečný efekt podľa očakávaní?
 - ak nie, prečo?
 - bolo by vhodnejšie zvoliť iný spôsob riešenia?

Etickým nástrojom, ktorý je k dispozícii na riešenie dilemy je profesijný etický kódex. (Webley, 2003) Mnohé podniky, ktoré majú vytvorené svoje vlastné etické kódexy, opisujú konkrétne situácie, kedy by mohla etická dilema nastať alebo akej etickej dileme v minulosti čelili a snažia sa poskytnúť návod, ako by sa mal ich zamestnanec v takej situácii zachovať, a ako sa rozhodnúť alebo kde by mal hľadať pomoc. Riešenia etických dilem sú spravidla ovplyvňované nasledujúcimi faktormi, ktoré je potrebné vnímať vo vzájomných súvislostiach.

Schéma 2 Faktory vplývajúce na riešenie etickej dilemy

Faktory spojené s podnikom, verejnosťou (objektívne)	Faktory spojené účtovným odborníkom (subjektívne)
<ul style="list-style-type: none"> • spoločenské podmienky • verejná mienka • politická a ekonomická situácia • podniková kultúra • zamestnancov, resp. • informačný a organizačný systém • ekonomický stav a finančná situácia podniku • etické nástroje (etickej kódex a pod.) • časový faktor 	<ul style="list-style-type: none"> • osobnostné charakteristiky • rozvoj morálnych úsudkov • východiskový etický princíp • subjektívna skúsenosť • psychický/fyzický stav • osobná morálka a charakter • ekonomický stav a finančná situácia podniku • vôľa, snaha riešiť • roľa, postavenie

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Remišová (1999)

Zodpovednosť za vyriešenie etickej dilemy spočíva na účtovnom odborníkovi a nie na klientovi, ktorému vedie účtovníctvo. Riešenie etických dilem môže byť v účtovnej resp. auditorskej praxi rozčlenené do niekoľkých oblastí:

1. analýza etickej dilemy z ekonomického hľadiska versus etického hľadiska,
2. identifikovanie konfliktu riešenia dilemy založeného iba na ekonomickom, resp. etickom hľadisku,
3. prijatie rozhodnutia, ktoré je ovplyvnené subjektívnymi i objektívnymi faktormi,
4. zhodnotenie prijatého rozhodnutia na základe dôsledkov, ktoré nastali v súvislosti s riešením dilemy.

3.3 Etický kódex ako základná platforma v činnosti účtovného odborníka

Pre naplnenie podstaty účtovníctva by mal účtovný odborník disponovať určitými povahovými vlastnosťami. Medzi najdôležitejšie eticko-profesionálne vlastnosti účtovníka možno zaradiť vzťah k pravde a lojálnosť, zodpovednosť, precíznosť, dôslednosť, dochvilnosť a čestnosť. (Remišová, 2011) Zmysel pre etické konanie a správanie sa prejaví najmä v situáciách, keď legislatíva umožňuje uplatniť alternatívne riešenie. Už v samotnej právnej úprave je zapracovaný etický prístup, avšak účtovný odborník by mal byť s etickými princípmi stotožnený, aby naplnil význam účtovníctva z pohľadu etiky a dosiahol stav, že výsledok jeho práce t. j. zostavenie účtovnej závierky, poskytne stakeholderom verný a pravdivý pohľad na ekonomickú a finančnú situáciu podniku. Na podporu etického myslenia, pri ekonomickom rozhodovaní a konaní, sa uplatňujú rôzne formy inštitucionalizácie etiky. V oblasti účtovníctva a auditu sú to najmä dva etické kódexy. *Etického kódexu Slovenskej komory certifikovaných účtovníkov* (SKCÚ, 2014) a *Etický kódex audítora*, ktorý pozostáva z dvoch častí. Prvou je etický kódex audítora, ktorý vychádza z etického kódexu vydaného IFAC (*International Federation of Accountants*), a ktorý bližšie vysvetľuje uplatňovanie *Etického kódexu audítora v podmienkach legislatívy SR*. Druhou časťou je oficiálny preklad *Príručky Medzinárodného etického kódexu audítora s medzinárodnými štandardmi nezávislosti*, vydaný Radou pre medzinárodné etické štandardy účtovníkov IESBA (*International Ethics Standards Board for Accountants*) vydaného v roku 2018 a prijatého Zhromaždením Slovenskej komory auditorov v novembri nasledujúceho roku. (EKAUD,2019)

Etický kódex SKCÚ venuje prvý článok vzniku a riešeniu etických konfliktov, ktoré pri práci účtovného odborníka môžu nastať. Certifikovaný účtovník sa pri výkone svojej práce môže dostať do situácie, že na jeho zistenia a úsudky bude vykonávaný nátlak s cieľom ich pozmenenia. Tento nátlak nesmie narušiť jeho objektivitu. Rovnako sa môže pri výkone svojej práce dostať do situácie, ktorá môže vyvolať stret záujmov. Tieto strety zahŕňajú, od pomerne nevýznamných rozhodnutí, až možné hraničné prípady vedúce k nezákonnému konaniu. Certifikovaný účtovník musí správne reagovať na faktory, ktoré vyvolávajú stret záujmov. V prípade vážneho etického problému etický kódex ponúka návod ako postupovať a ustanovuje, že SKCÚ zabezpečí svojim členom, ktorí sa dostanú do etického alebo právneho sporu, odborné konzultácie a poradenstvo. Podľa *Etického kódexu SKCÚ* účtovný odborník by nemal o svojej osobe uvádzať odborné znalosti a skúsenosti, ktoré reálne nezískal. Takisto by nemal poskytovať služby, na ktorých poskytovanie nemá dostatočné odborné vzdelanie. V prípade, že nie je spôsobilý na vykonanie niektorých odborných služieb, môže požiadať o pomoc príslušných odborníkov, napríklad iných účtovných odborníkov, audítorov či právnikov. V prípade zistenia určitých skutočností pri výkone svojej činnosti je účtovný odborník povinný zachovať mlčanlivosť. Etický kódex ukladá certifikovaným účtovníkom povinnosť získať a zároveň neustále udržiavať si odbornú spôsobilosť, čo vyžaduje mať sústavný prehľad o vývojových trendoch a aktuálnej legislatíve, a zaväzuje ich k prísnemu dodržiavaniu v rámci profesionálnej praxe.

V *Etickom kódexe audítora* (EKAUD, 2019) sú taktiež uvedené základné princípy, ktoré musí účtovný odborník dodržiavať, medzi ktoré patrí:

- bezúhonnosť,
- objektivnosť,
- odborná spôsobilosť a primeraná starostlivosť,
- dôvernosť informácií, a
- profesionálne správanie.

Pri činnosti účtovných odborníkov môžu nastať rôzne okolnosti, ktoré spôsobia ohrozenie súladu s týmito základnými princípmi. Uvedené princípy môžu byť porušené, a to z dôvodu viacerých hrozieb a rizík, avšak definovať všetky takéto situácie nie je možné. Uvádzame tie najzásadnejšie ohrozenia, ktorým účtovný odborník musí čeliť.

- Vlastné záujmy, t. j. hrozba, že finančné alebo iné záujmy neprimerane ovplyvnia jeho úsudok alebo správanie sa.
- Chybný úsudok, t. j. hrozba, že neprimerane vyhodnotí výsledky práce vykonané na základe jeho predchádzajúceho úsudku.

- Ovplyvňovanie klienta, t. j. hrozba, že svojím správaním ovplyvní rozhodnutie klienta podľa svojich vlastných záujmov.
- Vplyv spriaznenej osoby, t. j. hrozba, že sa nechá ovplyvniť záujmami osoby, s ktorou je v blízkom vzťahu.
- Zastrášovanie, t. j. hrozba, že na neho bude vyvíjaný nátlak, či už z interného alebo externého prostredia, ktorého cieľom je odradiť účtovníka od objektívneho konania.

3.4 Vzdelávanie a etický rast ako nástroj trvalo udržateľného rozvoja

Vykonávanie činnosti účtovného odborníka vyžaduje kvalitný vedomostný základ z oblasti práva, financií, ekonómie, finančného a manažérskeho účtovníctva, auditu, controllingu, daní atď., a to na úrovni úplného stredoškolského a vysokoškolského vzdelania. V súčasnosti je bežným štandardom dopĺňovanie odborného vzdelávania aj o etický rozmer. Predmet *Etika účtovníka a audítora* bol do učebného programu *Účtovníctvo* zaradený ako povinný predmet na druhom stupni inžinierskeho štúdia na *Fakulte hospodárskej informatiky na Katedre účtovníctva a audítorstva Ekonomickej univerzity v Bratislave* od akademického roka 2008/2009. (Hvoždarová, 2008) Etické vzdelávanie je taktiež súčasťou edukácie profesijných komôr. Medzi hlavné patrí *Slovenská komora audítora* alebo *Slovenská komora certifikovaných účtovníkov*. Rovnako *Asociácia certifikovaných účtovníkov (Association of Chartered Certified Accountants - ACCA)* so sídlom v Londýne, ponúka kvalifikáciu certifikovaným účtovníkom na medzinárodnej úrovni, a taktiež má vo svojich vzdelávacích osnovách zakomponovanú profesijnú etiku.

Profesia audítora vyžaduje neustále a systematické vzdelávanie, ktoré je pre audítora povinné. Na Slovensku ho pre svojich členov zabezpečuje *Slovenská komora audítora (SKAU)*, ktorá má v rámci svojej organizačnej štruktúry zriadené komisie zastrešujúce rôzne oblasti. Nechýba ani *Komisia pre sústavné vzdelávanie* alebo *Komisia pre etiku a nezávislosť*. Cieľom vzdelávania je udržiavať a prehĺbovať zručnosti a odborné vedomosti audítora pre výkon auditu, výmenu skúseností a tréning v realizácii auditu tak, aby bol poskytnutý nezávislý názor audítora o auditovaných spoločnostiach, ako požaduje prax. Evidenciu a kontrolu sústavného vzdelávania na Slovensku vykonáva *Úrad pre dohľad nad výkonom auditu (UDVA)*, ktorý kontroluje počet absolvovaných hodín vzdelávania a požadovaný obsah vzdelávania so zameraním na *Medzinárodné audítorské štandardy* a *Etický kódex audítora*, a zvyšný počet hodín sa zameriava na tieto oblasti:

- Medzinárodné štandardy pre finančné výkazníctvo (IFRS),
- právne predpisy týkajúce sa štatutárneho auditu a ďalšie právne odvetvia, najmä obchodné, daňové a účtovné právo,
- vzdelávanie zamerané na techniku a metodiku výkonu štatutárneho auditu, vedenie audítorskej dokumentácie a ostatné obdobné zamerania, ktorými sa získajú a udržia vedomosti a odborné schopnosti na dostatočne vysokej úrovni potrebnej na výkon štatutárneho auditu.

Audítora je povinný (Zákon o štatutárnom audite, 2015) absolvovať najmenej 120 hodín sústavného vzdelávania počas trojročného cyklu, z toho najmenej 20 hodín ročne. Splnenie tejto podmienky preukazuje úradu (UDVA) formou hlásenia o absolvovanom sústavnom vzdelávaní a predkladá relevantné doklady, ktoré to preukazujú. V prípade nedodržania tejto podmienky má audítora pozastavenú licenciu.

4 Záver

Účtovníctvo je nástrojom zobrazenia finančnej situácie a výkonnosti účtovnej jednotky. Jeho úlohou je verné a pravdivé zobrazenie skutočností, ktoré sú predmetom účtovníctva. Účtovníctvo je zdrojom informácií pre rôznych používateľov, ktorí na základe týchto informácií prijímajú rozhodnutia. Používatelia týchto informácií preto vyžadujú, aby zodpovedali skutočnostiam, t. j. boli správne, úplné, objektívne, zrozumiteľné a podané včas. Teda, aby boli pre nich užitočné. V etickom kódexe *Slovenskej komory certifikovaných účtovníkov* sa uvádza, že finančné informácie majú byť predkladané v plnom rozsahu, poctivo a profesionálne a v takej forme, aby boli zrozumiteľné. Informácie finančného aj nefinančného charakteru by sa mali uviesť tak, aby vystihovali skutočný charakter transakcií a udalostí. Rovnaké alebo obdobné požiadavky, ako už bolo analyzované, stanovuje aj *Etický kódex audítora*.

Účtovný odborník, ako vyplýva z charakteristiky tejto profesie, má množstvo zodpovedností. Voči sebe, profesijnej komore, spolupracujúcim kolegom a predovšetkým voči klientom a ďalším stakeholderom. Je dôležité, aby účtovní odborníci zahrnuli do svojej profesie nielen odborné vzdelávanie ale aj štúdium etiky. Podľa knihy *Accounting ethics* (Duska, 2003) je niekoľko dôvodov prečo študovať etiku. Jedným z dôvodov je, že v niektorých situáciách z dôvodu konfliktu záujmov môže byť komplikované odhadnúť čo robiť, a ako danú situáciu riešiť. V tomto prípade môže práve etika poskytnúť poznatky o tom, ako sa rozhodnúť a preukázať, prečo sú niektoré spôsoby konania žiaduce viac než iné. Ďalším z dôvodov, prečo by mali účtovní odborníci zahrnúť do svojej profesie štúdium etiky je, že niektorí jednotlivci

môžu mať neadekvátne očakávania alebo sa pridŕžavajú neprimeraných hodnôt a presvedčení. Etické princípy a nástroje môžu napomôcť k pochopeniu, prečo je správne vzdať sa svojich postojov, neadekvátnych cieľov a hodnôt.

Profesia účtovného odborníka, ako aj etický rozmer tejto činnosti, sa vyvíjajú. Účtovník už nie je iba administratívnym pracovníkom, ktorého aktivity boli primárne zamerané na rutinné spracovávanie účtovných dokladov. V súčasnosti sa od tohto profesionála vyžaduje nielen správne vedenie účtovníctva a zostavenie účtovnej závierky, ale jeho rola sa posúva do oblasti interného auditu, controllingu, softvérového a metodického nastavovania procesov, až po oblasť zvládnutia aktuálnych trendov z oblasti digitalizácie a robotizácie. Od účtovného odborníka sa vyžaduje analyzovať, posúdiť, vyhodnotiť, reportovať a ekonomicky interpretovať zistené dáta a následne prijímať adekvátne rozhodnutia. Dnešná doba vyžaduje tzv. multidisciplinárny prístup, ktorý od tejto profesie požaduje nielen správne a vierohodne spracovať ekonomické dáta, ale ich vedieť aj vhodne interpretovať vnútornému a vonkajšiemu ekonomickému prostrediu. Medzi ďalšie zručnosti, ktoré účtovný odborník musí ovládať patrí efektívne využívanie informačných technológií, znalosť a využívanie efektívnej komunikácie, ovládanie cudzích jazykov a predovšetkým profesionálne konanie a správanie. sa. Požiadavky na účtovného odborníka sa stávajú oveľa komplexnejšími a vyžadujú neustále vzdelávanie, profesionálny a osobný rast.

Financovanie

Príspevok bol spracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0121/21 Analýza vplyvu krízy súvisiacej s COVID-19 na finančné zdravie subjektov v Slovenskej republike.

Zdroje

- Bond, T. & Reeves, A. (2021). Standards and ethics for counselling in action. In *Standards and Ethics for Counselling in Action*, 1-100.
- Čipkár, J. (2010). *Etika a právo*. 23, Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Duska, R. F. & Duska, B. Sh. (2007). *Accounting Ethics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Dytrt, Z. (2006). *Etika v podnikateľskom prostredí*. Praha: Grada Publishing.
- Etický kódex audítora (2019). *Slovenská komora audítora*. SKAU. Dostupné na: <https://www.skau.sk/wp-content/uploads/2020/01/Etický-kodex-auditora-final-uprava.pdf>.
- Etický kódex SKCÚ. (2014). *Slovenská komora certifikovaných účtovníkov*. Dostupné na: https://skcu.sk/wp-content/uploads/2020/12/Etický_kodex_SKCu.pdf.
- Fobel, P. (2005). Súčasný diskurz v aplikovanej etike. In *Fobelová, D. Aplikované etiky v kontextoch súčasnosti*. Banská Bystrica: FHV UMB.
- Gyatso, T. (1999). *Etika pro nové milénium*. Praha: Pragma.
- Hvožďarová, J. (2008). Aplikácia etických princípov v účtovníctve a audítorstve. In *Etika v účtovníctve a audítorstve: zborník z konferencie*. 9-13, Bratislava: Ekonóm.
- Janotová, H. & kol. (2005). *Profesijná etika*. Praha: Eurolex Bohemia.
- Jankovichová, E. (2009). *Podnikateľská etika*. Brno: Tribun.
- Kultgen, J. (1988). *Ethics and Professionalism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, DOI: 10.9783/9780812202540
- Luknič, A.S. (1994). *Štvrtý rozmer podnikania – etika*. Bratislava: Sap.
- Martinkovičová, M. (1995). *Etika*. Zvolen: TU vo Zvolene.
- McElhaney, K.A. (2011). *Dobrý biznis*. Bratislava: Eastone Books.
- Parišová, R. (2008). Etika v účtovníctve. In *Etika v účtovníctve a audítorstve*. Bratislava: EKONÓM.
- Putnová, A. & Seknička, P. (2013). *Etické řízení ve firmě*. Praha: Tiskárna v Ráji, s. r. o.
- Remišová, A. (1999). *Podnikateľská etika v praxi. Cesta k úspechu*. Bratislava: Miroslav Mračko, EPOS.
- Remišová, A. (2011). *Etika a ekonomika*. 3. vyd., Bratislava: Kalligram.
- Rolný, I. (2007). *Etika v podnikateľskej stratégii*. Ostrava: Key Publishing.
- Steinmann, H. & Lohr, A. (1995). *Základy podnikové etiky*. Praha: Victoria Publishing.
- Škultéty, J. & Krišková, P. (2012). Profesia účtovník - jej súčasnosť a budúcnosť. In *Účtovníctvo - audítorstvo - daňovníctvo: v teórii a praxi*. 20(4), 114-115, Bratislava: Súvaha.
- Šlosárová, A. & Blahušiaková, M. (2017). *Analýza účtovnej závierky*. 1. vyd., Bratislava: Wolters Kluwer.
- Unzeiting, M. (2010). Etika v účetní praxi. In *Účetnictví v praxi*. 14(11).
- Vajda, J. (2004). *Úvod do etiky*. Nitra: Engima.
- Webley, S. (2003). *Developing a Code of Business Ethics*. London: Institute of Business Ethics.
- Zákon č. 423/2015 Z. z. o štatutárnom audite a o zmene a doplnení zákona č. 431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov.

Principy a prvky informační etiky v informační společnosti

Jindra Planková¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.05

Abstrakt: Práce je autorčiným zamyšlením se nad vztahem mezi existencí a uplatňováním etických a morálních zásad v širším kontextu filozofie, informační vědy a měnícího se lidského vědomí na počátku 21. století. Reflexe se zabývá analýzou a vymezením nově se formující informační společnosti, a to nejen z pohledu informační teorie, ale i praxe. Hlavní část práce se věnuje otázkám definování etiky, kde je kladen velký důraz na pojetí etických principů v díle Aristotelově a některých dalších autorů. Práce se rovněž pokouší definovat pojem informační etiky a uvést jej do souvislostí současného světa informačních technologií.

Klíčová slova: Aristoteles, definování, etika, informační etika, informační společnost.

1 Úvod

Etika je filosofická disciplína, která se v mnoha ohledech zabývá stejnými, či podobnými obecnými otázkami o životě a jeho smyslu, které řeší filosofie. Na utváření podoby moderní etiky se podílí společnost, sociální, politické, náboženské a kulturní aspekty, v rámci kterých, došlo k jejímu vzniku a následnému formování. V nejširším pojetí je etika zaměřena na studium lidského chování a konání, což vede k základním otázkám o povaze a účelu života člověka. Zároveň platí, že různá pojetí života mají vliv na lidské chování, potažmo na etiku.

Etika se nezabývá pouze průměrnými standardy chování, ale spíše hledá to, co je správné a dobré a jak nejlépe žít, v souladu s vnějším i vnitřním prostředím. To pro každého člověka znamená zaujetí úzkého mravního pohledu, který zahrne všechny, kdo nesouhlasí s určitým konkrétním kodexem, ale zároveň zdůraznění, že cílem je nalezení základních hodnot, podle kterých bychom mohli žít. To vše za předpokladu, že zvolené hodnoty povedou ke spravedlnosti a štěstí (Robinson, Garratt, 2004). V této souvislosti se budeme muset také zaměřit na to, co je v lidské povaze nejhorší. Protože právě v konání a činech, které se vyznačují krutostí, můžeme nejlépe začít vnímat podstatu laskavosti, v činech, které směřují k sobectví, zase intuitivně nalezneme poznání toho, co znamená chovat se nesobecky.

Jednou z nejdůležitějších otázek, kterou je potřeba položit si při vlastním zkoumání etiky je, zda lze etiku považovat za „objektivní“: Existují nějaká fakta, která řeší mravní otázky? Existuje „dobro“, jako zastřešující pojem pro všechno dobré, s čím souhlasíme? Můžeme o určitém tvrzení s jistotou prohlásit, že jde o konečný, či absolutní výrok, o tom, co je a není správné? Je všechno pouze otázkou osobní volby a osobního vkusu? A j.

S ohledem na zmíněné otázky je vhodné připomenout, že od poloviny 60. let 20. století bylo běžné předpokládat, že hledání „dobra“ či „cnosti“ je odsouzeno k nezdaru. Etika byla spíše vnímána jako „zvyková hra“, ve které se lidé snažili vždy odůvodnit použitý morální jazyk tak, aby mu každý člověk mohl porozumět, a to na základě své zkušenosti. Nešlo o usilování a dosažení „dobra“ skrytého v jádru skutečnosti, ale pouze o vyjádření přání, záměrů a preferencí jednotlivců. Dnešní svět ale mnohé z minulého vnímání změnil. Po několik desetiletí vládla aplikovaná etika, která nabízela člověku program a zároveň očekávání, že nastolí nějaká vodítka pro řešení konkrétních problémů (Thompson, 2004).

Etické postoje bývají nejasné a často nepřehledné, v návaznosti na řadu činitelů, které jsou součástí etického problému. Zběžným pohledem do novin, knih či online médií zjistíme, že dostáváme různorodou směsici faktů, hodnot, argumentů a spekulací, a je pouze na každém z nás, jak dané využijeme, resp. jak s danými informacemi naložíme. Zásadním úkolem moderní doby je především přispět k odstranění nejasností, rozlišit fakta, hodnoty a argumenty, odhalit základy, na kterých jsou informace a jejich komentáře vystavěny. Podstatou je zjišťování logických návazností a skutečné vyjádření toho, co je hluboce zakořeněným názorem jednotlivce, a co jsou pouhé emoční reakce na skutečnost.

Domnívám se, že blízká budoucnost se rodí z nás a spočívá především v prodloužení toho, co je podstatné a ne nahodilé, normální a ne nejisté. Proto chceme-li zachytit záblesk jisté budoucnosti etických a morálních principů v informační společnosti, musíme vnímat nově se rozvíjející informační sektor (dnes snad nejrychleji rostoucí profesní obor) a jeho obecné rysy. Svým způsobem se v informačním sektoru pohybuje každý z nás. Každý se účastníme procesu sběru, správy a přenosu informací. Etické problémy s ním spjaté jsou proto přirozenou součástí dilemat dnešního běžného

¹ Slezská univerzita v Opavě, FPF, Ústav informatiky, Bezručovo nám. 13, Opava, jindra.plankova@fpf.slu.cz.

života. Informační teorie (a zde především Informační věda), ale i praxe je vlastně plná etických problémů a sporných otázek, které se týkají informací a jsou aktuální nejen v přítomnosti, ale s některými se informační společnost bude muset vyrovnávat i v budoucnosti. Proto je mým cílem zamyslet se nad vybranými etickými problémy informací, s odkazem na permanentní uvědomování si etických dilemat v moderní informační společnosti.

2 Formování moderní informační společnosti

Svět se mění rychleji, než si myslíme. Nevyvíjí se jenom technika a ekonomika, ale i naše postoje a hodnoty, způsoby chápání a poznávání světa. Po padesáti letech prakticky existuje zcela nová společnost, nové prostředí. Lidé, kteří se v tomto světě narodili, si těžko dovedou představit svět minulý, ve kterém žili jejich prarodiče, a do kterého se narodili jejich rodiče. Světem, v němž se nacházíme, už nehýbou tradiční ekonomické faktory – práce, kapitál, zdroje, ale poznatky a znalosti čili *informace*. V období technologického a společenského rozvoje představují právě informace strategickou surovinu, která urychluje vědeckotechnický pokrok, hospodářský rozvoj a také informovanost a vzdělanost celé společnosti. Na rozdíl od předcházejících strategických surovin (např. uhlí, ropa, zemní plyn, aj.) jsou informace zdrojem, který se používáním nevyčerpává. Informace narůstají do objemu i kvality, v posloupnosti údaje-data-informace-znalost-poznání. Současná doba řeší problémy s procesy racionalizace při získávání, zpracování a poskytování adekvátních informací každému členu společnosti. Tvorba, zpracování a využívání informací jsou těžištěm nového, tzv. informačního sektoru ekonomiky – *informačního průmyslu*. Teoretik Japonec Joneji Masuda zařazuje do tohoto sektoru kromě informačního průmyslu také výzkum, vývoj, vědu, vzdělávání, umění a rovněž *etiku* (Naisbitt, Aburdenová, 1992).

V řadě vyspělých zemí Evropské unie jsou právě proto předmětem velkého zájmu informace, které tvoří vedle kapitálu, peněz a lidí, čtvrtý faktor, zabezpečující produktivitu práce, kvalitu výroby, úroveň znalostí a celkový stav společenského vývoje. Kromě informací se rovněž do popředí zájmu dostávají informační a komunikační technologie, které jsou zde chápány jako hybná síla vývoje společnosti. Pod vlivem těchto prvků si pak člověk začíná uvědomovat, jak jimi vyvolané globální změny intenzivně zasahují do všech sfér lidského života. Vzniká proto snaha vytvořit souhrn nezbytných informací k podpoře ekonomických, kulturních, politických, vědeckých i morálních rozhodnutí v soudobé společnosti.

Když v roce 1994 na konferenci Mezinárodní telekomunikační unie v Buenos Aires předložil americký viceprezident Al Gore projekt Globální informační infrastruktury, bylo zřejmé, že informace a informační technologie jsou vnímány jako zásadní prvek v procesu transformace společnosti. Důležitým principem projektu byla naprostá volnost přístupu všech občanů k informačním zdrojům a informacím, které měly být zpřístupňovány prostřednictvím počítačových sítí. Tato představa podnítila filozofy, sociology a také informační specialisty k úvahám o novém směřování vývoje lidské společnosti, kterou nazvali *informační společnost*.

Většina prognóz se shodovala v tom, že začátkem dalšího milénia bude v technicky vyspělých zemích znalostní fond uložen v bezpapírové (tj. v elektronické či digitální) formě a člověk, který na počátku 21. století nebude umět využívat tyto informace, se bude podobat člověku na začátku 20. století, který neuměl číst ani psát. I když, jak uváděli někteří američtí prognostikové: „*nejvíce vzrušující zvraty v 21. století se neuskuteční zásluhou techniky, ale zásluhou stále širší představy o tom, co znamená být člověkem*“ (Naisbitt, Aburdenová, 1992).

Stojíme na *počátku nového tisíciletí*, které jistě přinese mnohé společenské, hospodářské, politické a kulturní změny. Svět se rychle zmenšuje a rozdíly, které se zdály ještě před několika lety nepřekonatelné, nejsou nyní žádnou překážkou. Pozvolna jsou otevírány nové možnosti a příležitosti pro tvorbu informačního bohatství, které jsou omezeny pouze naší vlastní kreativitou a iniciativou při vymýšlení nových způsobů zvládnání vědomostí, poznatků a informací.

Na prahu informační společnosti, v níž se *informační technologie* a *internet* stávají univerzálními médii pro šíření, transformaci, ukládání, vyhledávání a organizaci informací, si začínáme uvědomovat, že právě informační technologie ovlivňují všechny aspekty našeho života, dokonce možná i způsob našeho myšlení. Je zřejmé, že internet vytvořil nové podmínky pro vzájemnou komunikaci mezi lidmi. Zároveň je také potřeba zdůraznit i jisté znepokojení nad tímto vývojem. Poněkud poeticky své zneklidnění vyjádřil současný filozof Rafael Capurro: „*Naše nestálá a rozporuplná lidská podstata si hledá svůj domov na internetu. Znepokojivá rozptýlenost lidské existence prosvítá průhledným soumrakem digitálního světa. Výsledkem je tajuplné médium a globální síť, kde domovské stránky (homepages) poskytují pouze nespolehlivé obydlí*“ (Capurro, 2000). Capurro se dále obává toho, že základní lidské vztahy, které se v reálném světě běžně uskutečňují sdělováním „*tváří v tvář*“, jsou ve světě virtuálním nahrazovány nepřímou komunikací přes tzv. „*rozhraní*“. Četné Capurrovy obavy o osud nové informační společnosti zaznívají také z jeho dalších vizionářských prohlášení, jako např.: „*V informační společnosti je otázka bytí podmíněna digitalizací*“. „*To, co nelze digitalizovat, není reálné*“; a konečně „*Bytí znamená být v digitální podobě*“. Kromě toho, Capurro ve svých myšlenkách dále oceňuje užitečnost kybernetického prostoru, ale zároveň uvádí, že tento nový svět není zdaleka pro lidskou společnost univerzálním prostředkem, který by bylo možné použít na vyřešení všech problematických otázek. Svůj osobitý postoj

vyjadřuje autor takto: „*Kybernetický prostor není přípravným stupněm k nějaké nové kybernetické řeholi vyšších digitálních bytostí ani místem, kde lidstvo dosáhne vyššího stupně moudrosti, přestože umožňuje nové způsoby vzájemných společenských vztahů, jakož i výměnu vědomostí dosud neznámými způsoby*“ (Capurro, 2000).

S podobnými úvahami se dnes setkáváme také v pracích významných filozofů a teoretiků informační společnosti, kteří vyjadřují nejen obdiv před nově se otevírajícím světem informačních technologií, ale zároveň pronášejí určitá varování před jejich nekritickým obdivem v rámci transformačních procesů. V této souvislosti je vhodné ocitovat dalšího významného německého filozofa Jürgena Habermase, který popsal internet jakožto „*zdegenerovaný veřejný prostor plný představ a virtuálních realit*“ (Capurro, 2003). V podstatě totožné jsou i následující myšlenky: „*Informace a informační systémy přinášejí užitek jak jednotlivcům, tak i celé společnosti, ale také vynášejí na povrch nové společenské problémy, které bude třeba řešit, jako např. cenzuru, konflikt různých zájmů, porušování práva na soukromí a nerovnost přístupu k informacím*“ (Chadwick, 2012).

Domnívám se, že všechny uvedené problémy mají své **etické dimenze**, kterými je potřeba se fundovaně zabývat a vytvořit určitý soubor obecně platných příkazů či norem jednání, které poskytnou člověku orientaci při samostatném racionálním zvažování daných mravních otázek. Je totiž zřejmé, že člověk se může svobodně rozhodnout, může jednat morálně, sledovat morální motivaci, dodržovat jistá pravidla, a přitom nesledovat pouze svoje sklony a motivaci fyziologickou (Maturkanič, 2018). Nicméně, mám za to, že čím rozsáhlejší a komplexnější podmínky člověku vytvoříme pro jeho vlastní rozhodování v oblasti etické a morální (např. stanovením pravidel přiměřeného chování a jednání, určením pravidel lidského života, vymezením mravních norem, kodexů a principů, včetně jejich zdůvodnění atd.), tím více podporujeme jeho skutečnou svobodu rozhodování o tom, co je dobré a co špatné. Je tedy potřeba zformulovat jistý *mravní ideál* pro život v *informační společnosti*, který bude představovat jasný cílový stav osobní a společenské dokonalosti.

3 Vymezení etiky

Otázky definování a vymezení etiky a etických principů jsou většinou spojovány s jejich praktickým uplatněním v životě společnosti. S jistotou lze totiž konstatovat, že každá lidská činnost, každá profese (např. Kodex novináře, Kodex informačního pracovníka, aj.) ve své podstatě vyžaduje uplatňování určitých morálních principů, které činí člověka člověkem.

Ve vlastním slova smyslu je pojem **etika** chápán jako: „*filozofická disciplína, jejímž předmětem jsou hodnotící soudy, které se týkají rozlišování dobrého a zlého. Etika je obecně teoretická a zpravidla spojená s metafyzickým zkoumáním, čímž se liší od aplikované morálky*“ (Durozoi, 1996).

Domnívám se, že etiku lze také chápat jako uplatňování normativů mravní povahy, jako množinu principů k rozhodování mravních problémů a posléze i jako vědu o morálce (tj. „*Soubor pravidel chování příznačných pro určitou dobu, nebo kulturu, nebo považovaných za obecně platné.*“) (Durozoi, 1996). Jako teoretická disciplína patří tedy do filosofie a je vědou o správném řádu lidských činů. Zaměřuje se především na to, jak se lidé mají správně chovat. Předmětem etiky je tedy morální život lidí a jejím úkolem je určovat základní pravidla lidského života, osvětlit dějiny jejich vývoje a na základě toho zkoumat podmínky mravnosti.

Člověk má duševní život k zaměření rozumu a vůle (kdy kombinace rozumu a vůle, při působení svědomí vede k činu: pojem-soud-úmysl-volba-souhlas-provedení) na prosazení určitých cílů, a především nejvyššího ideálu. V tom, je morální jednání buď dobré či zlé. Nemorálnost je popřením principů dobra a spravedlnosti, které se jeví jako rezignace člověka, jako duchovní bytost. Z uvedeného plyne předpoklad, že člověk se může svobodně rozhodovat a své jednání rozumně zhodnotit. Etický řád lze ztotožnit s rozumným způsobem jednání, jež vede k naplnění života. Rozum poznává cíl, svobodná vůle se jej snaží dosáhnout.

Myslím si, že etika je něčím více než pouhým popisem toho, co lidé dělají. Je dokonce více než jen popisem jejich názorů na to, co jsou povinni dělat, aby byli lidmi slušnými, spravedlivými a dobrými. Dle mého soudu „*být rádným člověkem*“ znamená žít podle určitých etických tvrzení, jejichž pravdivost nezávisí na tom, co člověk dělá, ani na tom, co si myslí, že je povinen dělat. Jedině tzv. „**dokonalá etika**“ (Bauman, 2002) je schopna a má právo prohlašovat, co se opravdu má dělat, aby dobru bylo učiněno zadost. Sama se pak podobá kodexu právních předpisů, který popisuje správné jednání všeobecně (tj. pro všechny lidi a pro všechna období), a jež rozlišuje skutky dobré a špatné jednou provždy a bez ohledu na konkrétní okolnosti.

3.1 Aristotelovo pojetí etiky

Etika a etické principy jsou často definovány mnoha různými způsoby. Za zakladatele etiky jako vědy je však považován řecký filozof **Aristotelés** (384 př. K. – 322 př. K.), kterému se připisují tři spisy týkající se tohoto předmětu – *Etika Nikomachova* (dále jen EN), *Velká etika* (uváděno také pod názvem „*Velká morálka*“) a *Etika Eudemianova* (viz.

těž „Etika Eudémova“). Nicméně podle současných kritiků jediným Aristotelovým dílem věnovaným morálce je Etika Níkomachova (Aristotelés, 2021) a zbývající jsou dílem až jeho žáků a následovníků. Aristotelés ve svém díle proklamoval několik stěžejních pravd o člověku a společnosti, které nepozbyly platnosti dodnes. Vyšel z úvahy o mravnosti jednotlivce a společnosti a vnesl několik pevných mravních zásad do vztahů mezi lidmi.

Podle Aristotela jsou základní **mravní zákony** přirozené, tj. jsou dány a nejsou usnášeny, ani se o nich nehlasuje. Jsou to nepsané zákony, jež tu jsou, a úkolem vědy je, aby je zkoumala a formulovala. Člověk si všímá a chápe nejen zákonitosti a účelnost věcí a zákony poznání, nýbrž i mravní řád ve světě. Poznává, že se má svým životem přiblížit věčnému řádu, který je projevem božského rozumu. Proto je pojem mravnosti v souladu s učením o principu všeho bytí (absolutní princip), k němuž zase jako k absolutnímu účelu a dobru, jako k příčině pohybu a původci života všechno směřuje. Celý svět je řád, říše účelů. Všechno je uspořádáno v jednotě a k jednomu. Každý sice vykonává své dílo, ale pouze tak, že slouží společnému cíli, tím, že se k němu pohybuje a nabývá dokonalosti. V této říši nejvyšší místo obsazuje člověk, který se rodí s vlohou rozumu a ta jej vede k poznání a k ctnosti.

Aristotelés ve svém učení uvádí, že mravní zákony nemají charakter specificky lidský, ale je nutné si uvědomovat jejich souvislosti s nejvyššími zákony světového řádu. Člověk, který žije a jedná rozumně a ctnostně, ve své podstatě žije a jedná ve smyslu tohoto řádu. U člověka je to vlastně jistý druh spolupráce, protože tak může žít vědomě a svobodně. Na rozdíl od ostatní přírody, která také žije ve smyslu obecného řádu, ale nevědomě a nutně. V tom je nezbytné spatřovat cenu lidského života, protože vědomě a svobodně může spolupracovat na uskutečnění dobra. V mravním světě nejsme tedy jen poznávajícími a cítícími diváky, ale také tvůrci jisté mravnosti. Vytvoření mravního řádu se před námi rozprostírá jako úkol, který má být uskutečněn naším svobodným činem. Člověk si tak svobodně klade účel a cíl (nelze hovořit o zcela svobodné volbě cíle, ten je nám předem dán), resp. volí prostředky, které ho k danému cíli vedou. Tímto zdůrazněním svobody lidského jednání Aristotelés vymaňuje člověka z úplného uzavření v přírodní řád a osud, čímž oddělil oblast duchovní od hmotné; mravnost od přírodovědy.

Aristotelova etika tedy není bez metafyzických základů, i když se o tom v *Etice Níkomachově* přímo nemluví. Aristotelés nechtěl vytvořit vědeckou teorii mravnosti, ale jeho spis měl spíše praktické určení („*jest to druh nauky politické*“ a spis nemá přesahovat meze tohoto učení). Na počátku EN připouští, že cílem praktického života, tj. nejvyššího dobra, je dosažení *blaženosti*. Zároveň si pokládá otázku, v čem ta však spočívá? Blaženost není možné spatřovat ani v běžných radostech, ani v soustředěném přemýšlení o sobě. Podle Aristotela je blaženost potřeba chápat ve vztahu k základní racionalitě člověka, takže lidské dobro je „*činnost, která patří pouze jemu, protože duše, jíž žije, je duše obdařená rozumem*“ (EN I,2+5) (Aristotelés, 2021). Předmětem etiky je tedy lidské jednání řízené rozumem, který dává jednání cíl. Opakováním rozumné činnosti v tomto smyslu vzniká zvyk či ctnost (Janoš, 1993). Ctností potom rozumíme duševní zdatnost (EN I,13) (Aristotelés, 2021). Ctnost dělí Aristotelés na *dianoeickou* (vlastní racionální činnosti, které se dají rozvíjet výchovou, dosahuje se jí učením a zkušeností) a *etickou* (vyrůstající ze zvyku (habitus), skrze panující éthos), která je tedy souhlasem činnosti s morálními pravidly.

Vztah mezi etickou ctností a zvykem upřesňuje druhá kniha EN. Ctnost, přísně vzato, není čin, nýbrž skutečnost (člověk se stává spravedlivým tím, že spravedlivě jedná, EN II,1) (Aristotelés, 2021), se stránkou volní, jež určuje cíl, a stránkou intelektuální, ukazující prostředky. Ctnost je tedy „*získaná volní dispozice, jež ve vztahu k nám spočívá v míře, jíž definuje rozum v souladu s jednáním myslícího člověka*“ (EN II,6) (Aristotelés, 2021). Podle autora je obtížné být ctnostným (neboť „*mravní ctnost je středem mezi nadbytkem a nedostatkem, zaměřuje se ke středu v citech i v jednání*“) (Aristotelés, 2021), protože je velmi nesnadným úkolem dosáhnout v každé věci a činnosti střed (EN II,9) (Aristotelés, 2021).

Třetí kniha EN rozebírá *praktický akt* a upřesňuje jeho vymezení jako návyku ve shodě a ve spojení se správným rozumem. Aristotelés i zde trvá na odpovědnosti člověka při praktických činnostech, za použití záměrné volby, která je v naší moci (EN III,4). Uvádí, že: „*každý člověk uvažuje o tom, co může být vykonáno skrze něho samého. Rádce přibíráme na důležité věci, poněvadž sami sobě nedůvěřujeme, zda jsme dostatečně schopni správného soudu*“ (EN III,5) (Aristotelés, 2021). Při svém jednání tedy neuvažujeme o úcelech a cílech, nýbrž prostředcích. Počátkem jednání je člověk, rozvaha se vztahuje k tomu, co může člověk vykonat sám, skutky jsou však pro něco jiného. Předmětem praktické rozvahy není tedy účel, nýbrž prostředky. V naší moci je tedy ctnost i špatnost. Jestliže ctnosti jsou dobrovolné – neboť jednak jsme sami spolupříčinou svého stavu, jednak podle toho, jací jsme, takový si klademe i cíl – i špatnosti budou dobrovolné, neboť poměr je zde stejný (EN III,7). Nejsou však stejně dobrovolné skutky a stavy; neboť skutky máme ve své moci od počátku až do konce, poněvadž známe jednotlivosti. Při utváření svých stavů však máme ve své moci pouze počátek, jejich zesilování jednotlivými úkony si pak nejsme vědomi. Ale protože na člověku závisí, zda má anebo nemá takto jednat, proto jsou dobrovolné (EN III,8).

Následující dvě knihy EN popisují jednotlivé *etické ctnosti* (štedrost, marnotratnost, lakomství, okázalost, pravdivost, klidnost, mírnost, upřímnost atd.) s důrazem na *spravedlnost*, což je „*takový stav, jímž jsou schopni lidé spravedlivě jednati a jímž skutečně spravedlivě jednají a chtějí to, co jest spravedlivé*“ (EN V,1) (Aristotelés, 2021). Podle Aristotela

může být spravedlnost členěna na *distributivní* (rozděluje dle hodnoty a úměry, tzv. rozdíleci), nebo *komutativní* (opravnou; je středem mezi ztrátou a ziskem). Spravedlivým je potom označován člověk, který dbá zákonů a zachovává jejich rovnost (EN V,2).

O *dianoetických* (rozumových) *ctnostech* pojednává kniha šestá. Aristotelés vyjmenovává pět věcí, jimiž může duše nabýt pravdy – *umění, vědění, rozumnost, moudrost a rozumění*. Každá z nich pak ve své oblasti zároveň vymezuje jistý cíl a obraz dobra.

Kniha sedmá připravuje myšlenkový základ knihy desáté. Zhodnocuje jisté pojetí *rozkoše*, jako základu štěstí, ovšem pouze tehdy, je-li cesta k ní řízena rozumem.

Knihy osmá a devátá jsou věnovány *přátelství* „*což jest jakási ctnost anebo jest se ctností spojeno a pro život jest velmi potřebné*“ (EN VIII,1) (Aristotelés, 2021). Přátelství se tu objevuje ve všech možných podobách, jako základní ctnost člověka (politického živočicha) a je spojeno se smyslem pro spravedlnost. Lidská bytost se může skutečně rozvinout jen tehdy, má-li vztahy ke druhému. Aristotelés uvádí: „*zdá se, že v každém společenství je jakési právo a také přátelství. Dokud lidé žijí ve společenství, dokud trvá přátelství, tak i právo. Společné jsou věci přítel, neboť přátelství se zakládá na společenství*“ (EN VIII,11) (Aristotelés, 2021).

Poslední kniha pokračuje v rozboru *rozkoše* a ukazuje, že je-li rozkoš založena na dokonalosti aktu, může provázet všechny funkce duše, včetně těch nejvyšších. Proto se nedá oddělit od ctnosti ani od štěstí (EN X,3). Aristotelés tvrdí, že nejuplněnější štěstí může člověk najít jen v čiré kontemplaci pravdy, jež nás odpoutává od příhod a nehod světa a dává nám okusit dokonalou, tj. božskou blaženost (EN X,7). Ta je ovšem trvale možná jen v Bohu samém, takže etická činnost je pro člověka nutná. Jednak aby mírnila jeho žádosti, a dále, aby se uplatňovala zvláště v politickém životě (EN X,10).

Etika Níkomachova je významná kniha, v níž se Aristotelés snaží ukázat lidem, že jen takové etické principy, které stupňují život a umocňují lidské síly a radost z práce, mohou mít cenu. Mravním ideálem je harmonický, vnitřně vyrovnaný a stálý charakter, přičemž je nutné vyzdvihnout zdatnost intelektuální a mravní. Pro člověka je důležitým předpokladem, aby správnou výchovou nabyl pravého vzdělání a mravní ušlechtilosti a tyto svým životem potvrzoval. Uvedený Aristotelův etický odkaz má zásadní význam pro člověka, a to nejen v dnešní hektické době nástupu a formování informační společnosti.

3.2 Informační etika

Uznáme-li, že výměna informací s okolím náleží k základním a nezbytným činnostem moderního člověka, je pochopitelná existence vztahu mezi informací, jejím vlivem na člověka a morálním dopadem na jednotlivce i celou společnost. Díky tomu se v průběhu posledních několika let zformovala specifická oblast etiky, označovaná jako informační etika. Přitom sama informační etika a její principy jsou dnes definovány mnoha různými způsoby.

Informační etiku (IE) lze vymezit jako: „*oblast morálky uplatňované při vzniku, šíření, transformaci, ukládání, vyhledávání, využívání a organizaci informací*“ (Janoš, 1993). Takto vymezený obor se dotýká bezprostředně žurnalistické oblasti, knihovnictví a informační vědy, informatiky, publikační činnosti, ale v širším měřítku například i učitelství, politiky atd. Toto stanovení IE je současně v určitém ohledu zúžené, protože omezuje roli IE na úkoly etiky profesní, tj. zvažování nejsprávnějších postupů informační praxe.

Dnes je IE nejčastěji zaměňována za etiku počítačovou (angl. computer ethics), která je ovšem chápána jako analýza přirozenosti a společenských dopadů počítačových technologií a oprávnění politiky pro její etické užívání (Sklenák, 2001). Toto vymezení pak zhruba odpovídá Capurrovo pojetí IE, které je rozšířením původní definice o dimenzi historickou a filosofickou. Podle něj je IE deskriptivní teorií, vysvětlující mocenské struktury ovlivňující přístup k informacím a tradicím v různých kulturách a epochách. IE má dále hodnotící rovinu, kritizující morální přístupy a tradice v informačním sektoru na individuální a kolektivní úrovni. Capurro prohlašuje, že IE vysvětluje a hodnotí: vývoj morálních hodnot v informační oblasti, vytváření nových mocenských struktur v informační oblasti, informační mýty, skryté rozpory a záměry v informačních teoriích a praxi, vývoj etických konfliktů v informační oblasti (Capurro, 2000). Důležitou myšlenkou vyplývající z Capurrova pojetí IE také je, že jejím předmětem není pouhé určení správnosti či nesprávnosti určitého způsobu zacházení s informacemi, ale také širší dopady určitých struktur používaných k transformaci informací. To koresponduje s rozlišováním mezi mikroetikou (zabývá se problémy souvisejícími s vlastní informační prací a individuálním chováním) a makroetikou (zkoumá problematiku dopadů informačních technologií na společnost) (Činčera, 2002).

Z výše uvedeného je zřejmé, že IE na úrovni makroetiky částečně splývá s informační vědou, která zkoumá životní cyklus informace. Při formulování svých hlavních témat se protíná také s politologií, sociologií a právem. V zúženém pohledu mikroetiky je ovšem někdy chápána pouze jako počítačová etika, etika počítačových sítí, knihovnická etika atd.

Etické zvažování informační praxe probíhalo a stále probíhá v několika rovinách současně – v rovině politické filozofie, žurnalistiky, knihovnické praxe a počítačové etiky. V konečném důsledku je tedy IE jakousi snahou o zahrnutí všech těchto dílčích analýz pod společného jmenovatele, ve jménu přesvědčení, že ve všech zmíněných oblastech jsou základní projednávány etické problémy v zásadě stejné.

Zajímavým příkladem rozpracování etických prvků v moderním informačním prostředí jsou **Zásady práce v infosféře**, které jsou spojeny se jménem oxfordského filozofa Luciana Floridiho (Floridi, 2015). Jedná se o obecně formulované zásady pro práci a odborné činnosti uskutečňované v informačním prostředí. Floridi vytvořil čtyřbodový obecný kodex práce a nakládání s informacemi, který stanovuje:

1. V infosféře nesmí být způsobována entropie
2. Infosféra by měla být chráněna před entropií
3. Entropie by měla být odstraněna z infosféry
4. Informační bohatství by mělo v infosféře být podporováno jeho šířením (aspekt kvantity informací), zdokonalováním (aspekt kvality informací) a obohacováním (aspekt informační různorodosti) (Floridi, 2019).

Floridiho kodex tedy zdůrazňuje především hodnotu šíření pravdivých informací, jako důležité etické hledisko, ovšem je pouze jedním z možných pohledů na moderní informační sféru.

Vzhledem k rozsáhlosti problematiky informační etiky a v návaznosti na otázky a úkoly jejího uplatnění v praxi, se zaměříme na specifikaci informační etiky při zpracování odborných informací. V této oblasti je možné snadněji zavést a sledovat etická pravidla, s využitím nástrojů a metod informační vědy. Rovněž lze vysledovat přímou návaznost podpory a přispění k uplatňování informační etiky v praxi informačního pracovníka a knihovníka. Informační profese přichází v současné době elektronické komunikace odborných informací stále častěji do kontaktu s morálními postoji při zprostředkování informací. A protože není rozpracována teorie morality v oblasti informací, lze při stanovení zásad informační etiky vycházet z obecných zásad. Příslušné etické a morální jevy jsou pak analyzovány z pohledu obecné informační etiky. Protože informační etika je vnímána jako podmnožina etiky, je nutné primárně uspořádat nároky na informační pracovníky, kteří jsou nejen zprostředkovateli etických zásad práce s informacemi, ale lze je považovat za přímé nositele etických principů. Nedodržování informační etiky by pak bylo přímým ohrožením a nebezpečím pro mravnost obecně.

3.3 Problémové oblasti uplatnění IE

V současném informačním prostoru dnes známe a můžeme využívat řadu etických kodexů se společnými principy, u kterých lze, při jejich praktickém naplňování, vysledovat mnohé rozdíly mezi jejich hlavními zásadami. Nelze zpravidla žádnou ze zásad použít univerzálně, bez výskytu případů, kdy dodržování jedné zásady naráží na zásadu jinou. Proto ve většině příkladů docházíme k závěru, že pouhým respektováním kodexů informačního prostoru se nelze oprostit od etických dilemat moderní doby. Úzkostlivým sledováním a lpěním na formulacích je člověk zbavován svobodné vůle a dělá to, co mu bylo řečeno. To samo o sobě je v rozporu s mnoha etickými zásadami. Etické kodexy mají své opodstatnění v moderním světě informací a je nutné je vnímat, jako vhodnou morální podporu prostředí, dobrý výchozí bod pro rozhodování. Nikdy ovšem nemohou nahradit individuální rozhodování jedince, se svobodnou vůlí, myslí, rozumem a řádem.

Ať již vyjdeme z jednoho či druhého myšlenkového proudu, je zřejmé, že jak jednotliví lidé, tak i celé instituce a společnosti potřebují nějaký druh morálního systému. Rovněž potřebují určité morální principy, které by řídily jejich rozhodování a jejich činnosti. Není možné se spoléhat na samotný právní systém, protože zákony nenahrazují ani nemohou nahradit morálku. Mnozí současní autoři, kteří se zamýšlejí nad etikou ve vztahu k nové informační společnosti, se shodují na tom, že je potřeba řešit problémy v následujících oblastech:

Intelektuální vlastnictví a autorské právo: Jedním ze základních práv každého člověka a občana v demokratické společnosti je zajištění volného, rovného a svobodného přístupu k informacím. Důležitou součástí demokracie je zajištění ochrany intelektuálního vlastnictví jednotlivců, týmů i celých společností. Užitím tohoto principu, je autorům zajištěna ochrana vlastnictví děl, včetně vyjádřené unikátní myšlenky a zároveň autoři mají právo na finanční kompenzaci za svou tvůrčí práci. Otázky autorsko-právní ochrany a zákony k ochraně autorských práv a práv souvisejících s právem autorským, jsou aktuálně řešeny v demokratických společnostech. Jejich cílem je zabránit nelegálnímu šíření, zprostředkovávání, zpřístupňování tvůrčích děl, bez svolení jejich autorů (Hurych, 2003).

V současné informační společnosti je velmi těžké a často i zcela nemožné plně zajistit ochranu autorského práva a dalších práv souvisejících s právem autorským. Samotné elektronické prostředí ulehčuje a umožňuje vícenásobné a současné reprodukování informací, dat, či údajů, bez vyžádaného povolení a bez finanční úhrady autorovi. Autorské

právo a jeho ochrana se tak stává problémem globálního charakteru, protože je vykládáno různým způsobem v jednotlivých zemích a kulturách. Dokonce v některých společnostech jsou díla, včetně děl tvůrčích, považována za vlastnictví celé společnosti. Získání jednoznačného vyjádření a nalezení řešení autorsko-právních otázek není v současném informačním prostředí možné. V jednom prostoru se střetávají princip zajištění přístupu k informacím a princip zajištění náležité ochrany a kompenzace za práci autorů. Pohybujeme se v neustále se měnícím prostoru a území, které nemá přesně stanoveny hranice, proto je velmi složité nalézt jednoznačné vyřešení. Domnívám se, že jistým východiskem pro řešení v této oblasti může být apel na předporozumění mravní skutečnosti (Anzenbacher, 1994) u každého člověka. Předpokladem je uvědomění si mravní zodpovědnosti svého chování, jednání i činů, a to především ve vztahu k nehmotným a složité definovatelným prvkům, jako jsou informace. Dále konat a jednat v souladu s vědomím vlastní zodpovědnosti, které usnadní rozhodování ve sporných případech, tj. nekonat to, co bych nebyl schopen mravně obhájit, ani v případě nakládání s informacemi. Každý účastník informačního procesu by tedy měl při práci v informačním prostoru vycházet z obecné znalosti etiky a morálky, resp. informační etiky a tu dále využít při řešení konkrétního příkladu.

Právo na soukromí: Jedno z nejdůležitějších a nejvíce ceněných lidských práv ve společnosti je právo na nezasahování do soukromí jedince. Sama univerzální Všeobecná deklarace lidských práv a svobod (Všeobecná, ©2015) prohlašuje: „*Nikdo nesmí být vystaven svévolnému zasahování do soukromého života; do rodiny, domova, nebo korespondence, ani útokům na svou čest a pověst. Každý má právo na zákonnou ochranu proti takovým zásahům nebo útokům*“ (článek 12). Ochrana soukromí je tak považována za jedno ze základních práv a za charakteristický rys osobní svobody (Hurych, 2003).

Právo na soukromí každého občana by mělo být zachováno také v rámci informačních systémů a sítí. Ovšem jen velmi složité lze najít přesnou hranici mezi ochranou soukromí jedince a poptávkou po informacích při uspokojování informačních potřeb jiných. Na jedné straně stojí fakt velmi jednoduchých možností ukládat a následně využívat informace o jednotlivcích, jejich činnostech, způsobech a chování. Na druhé potom samotné nakládání s takto uloženými, mnohdy citlivými osobními údaji. Existují mnohé způsoby využití a metody k ukládání osobních informací, které nám dovolují i zaručují důvěrnost, anonymitu i vlastní ochranu dat. Přesto můžeme narazit na příklady nešetrných zásahů do osobního života člověka. Proč? Zřejmě proto, že si neuvědomujeme dosah a význam etiky a eticky založených principů nakládání a užití soukromých, osobních, citlivých informací.

Domnívám se, že z tohoto pohledu se právo na osobní soukromí stává jedním z nejzávažnějších etických problémů, které musíme v blízké budoucnosti vyřešit. Informační technologie přináší osobní data a informace, které mohou být použity, ale i záměrně zneužity k ohrožení, poškození či ublížení jednotlivcům. I zde však najdeme případy, kdy lze informačních prostředků hromadného ukládání dat, vnímat jako pozitivní prvkem rozvoje společnosti, např. při sledování zločinu, terorismu, aj. Z výše uvedeného je zřejmé, že otázky zajištění soukromí jednotlivce není možné vyřešit pouze využitím technologií. K přesné specifikaci a řešení je potřeba využít základního mravního potenciálu společnosti, rozvinout a aplikovat jej do obecné národní i mezinárodní morální normy.

Hodnověrnost informací: V informační společnosti rostou stále více nároky člověka na přesnost informací, protože rozhodování o jeho vlastním životě i o životech jiných lidí závisí na dostupnosti informací. Chybné informace mohou znamenat mnoho škod a někdy dokonce i tragické následky. Proto všichni, kdo jsou odpovědní za vytváření informačních systémů, by měli zajistit dostupnost jasných, stručných, včasných, relevantních, přesných a úplných informací. Přesnost a věrohodnost informace je záležitostí etickou a na uživateli je, aby posoudil pravdivost, užitečnost, relevanci a hodnotu získané informace (Hurych, 2003).

Ve světě elektronické komunikace je tedy nesmírně důležité zachovat neporušenost dat, protože je velmi snadné udělat chybu, nebo dokonce falzifikovat. Domnívám se, že je nezbytně nutné, aby se uživatelé v informačním bohatství naučili zvolit si relevantní informace a dokázali je i kriticky posoudit. Zde se potom otevírají nové příležitosti pro informační pracovníky a knihovníky při výběru, třídění a klasifikaci informací. Mnozí uživatelé v moderním informačním prostředí zjišťují, že bez profesionálního výběru se internet stává médiem plným zbytečných dat a těžko použitelných informací. Od informačních expertů a knihovníků se tedy očekává, že zformují všechna elektronická data do podoby použitelných informací a navíc, že budou uživatelům pomáhat vyhledávat nejvhodnější a nejpřesnější informace (IEEE, 2020). Prakticky se jedná o mnohem složitější problém, a jak ukazují aktuální studie, je v této oblasti nutné zejména učit uživatele kritickému myšlení, které jej provede úskalími elektronické komunikace a přinese dostatečný prostor pro získání adekvátních informací (ACM, ©2022).

Elektronická kriminalita: V dnešní době obrovských technologických změn a elektronického pokroku je nejen možné, ale i velmi snadné zneužívat počítačů k manipulaci a padělání dat; a zároveň softwarových produktů k rozšiřování virů a poškozování celých programů a systémů. Počítačů a jiných elektronických médií je také možné použít k jiným závažným přestupkům, jako jsou šíření pornografie, rasové, politické a náboženské nenávisti, či rozesílání obtěžujících

e-mailových nabídek, nebo porušování bezpečnostních systémů. Nejzávažnějším etickým problémem je rozpor mezi ochranou jednotlivých transakcí a nebezpečím, že se společnost stane společností neúměrně kontrolující své občany (Hurych, 2003).

Současnou situaci je možné podle Capurra řešit vytvořením systému vzájemného respektu a morálních zásad, ve kterém budou moci lidé komunikovat bez ohledu na hranice území a kultur. „*Kybernetický prostor by se mohl stát místem vzájemného rozvoje a spolupráce mezi komunitami po celém světě. Decentralizovaný a interaktivní charakter internetu by mohl sloužit k vývoji nové světové společnosti*“ (Capurro, 2000). Domnívám se, že na tomto místě daleko realističtěji a praktičtěji působí myšlenka, že „etické zábrany samy o sobě nejsou dostatečně adekvátní k tomu, aby mohly zamezit škodícím aktivitám v kybernetickém prostoru, zvláště když lidé nejsou ochotni dodržovat vzájemně přijatá etická pravidla“ (Hauptman, 2001). Proto je možné věřit pouze v účinnost technologických bariér a tvrdých trestů pro ty, kteří úmyslně škodí. Zároveň platí, že strach z civilního či trestního stíhání pomáhá tam, kde selhává svědomí.

4 Závěr

V závěru svého příspěvku si dovoluji zdůraznit fakt, že v budoucnosti se lidé budou muset mnohem intenzivněji zabývat výše zmíněnými etickými problémy. Zároveň je jisté, že s postupnými změnami v oblasti technologií a s procesy transformace ve společnosti přibudou mnohá další etická dilemata, která bude potřeba vyřešit. I nadále se bude informační společnost potýkat se zásahy do bezpečnostních systémů, s počítačovými viry, s cenzurou, se zásahy do osobního soukromí jednotlivců, s přístupem dětí na internet atd.

Vzhledem k tomu je nutné již dnes začít formulovat nové etické zásady a vytvořit nové principy, které se budou zabývat tvorbou, distribucí a užíváním informací. Cílem informační společnosti by se měla stát zásada, že pokrok v oblasti informačních technologií má chránit a posilovat lidské hodnoty a nikoli vést k jejich poškozování a ničení.

Domnívám se, že většina etických problémů informačního světa jsou globálního charakteru, a proto by měly být řešeny na mezinárodní úrovni. Proto se zdá, že úvahy o informační etice jsou nesmírně důležité právě v zemích s vývojovou tržní ekonomikou a demokratickým systémem vlády. Je zřejmé, že východiska z etických problémů nelze předávat z jedné země do druhé. Ovšem s jistotou lze tvrdit, že o problematice etických principů by měli jednat představitelé jednotlivých národů. Jejich vyřešení je jedním z faktorů přispívajícím k vytváření občanské společnosti a k zachování civilizace.

Myslím si, že je nezbytné, aby si lidé v informační společnosti uvědomili, že ve vysokém stupni civilizace na počátku 21. století je společnost stále více ohrožována mravním rozpadem, což by mohlo vést i k zániku civilizace samé. „*Proto v daném stupni vývoje nejvíce záleží na tom, aby byly vytvořeny místní komunity, ve kterých občanská disciplína a intelektuální a morální život přetrvávají temné období, které nás začíná obklopotvat*“ (MacIntyre, 2007).

Zdroje

- ACM Code of Ethics and Professional Conduct. (©2015). [online]. [cit. 2022-08-02]. Dostupné z: <https://www.acm.org/code-of-ethics>.
- Anzenbacher, A. (1994). *Úvod do etiky*. Praha: Zvon.
- Aristotelés. (2021). *Etika Nikomachova*. Praha: Rezek.
- Bauman, Z. (2002). *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Capurro, R. (2000). Ethical challenges of the information society in the 21st century. *The International information and library review*. 32 (2), 257-276. DOI: 10.1080/10572317.2000.10762513
- Capurro, R. (2003). Základy informační vědy: revize a perspektivy. *Národní knihovna*. 14 (3), 163-168.
- Činčera, J. (2002). *Informační etika: sylabus k bakalářskému studiu informační vědy*. Brno: Masarykova univerzita.
- Durozoi, G, Roussel, A. (1996) *Filozofický slovník*. Praha: EWA.
- Floridi, L. (2015). *The ethics of information*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1007/s10676-015-9374-9
- Floridi, L. (2019). *Čtvrtá revoluce: jak infospféra mění tvář lidské reality*. Praha: nakladatelství Karolinum.
- Hauptman, R. (2001) Technological implementations and ethical failures. *Library Trends*. 49 (3), 433-440.
- Hurych, J. (2003) Etika v informační společnosti. *Národní knihovna*. 14 (1), 3-6.
- Chadwick, R. (2012). Information management. In *Encyclopedia of applied ethics: 2, E-L*. Amsterdam: Elsevier Academic Press.
- IEEE Code of Ethics. (2020). [online]. [cit. 2022-08-02]. Dostupné z: <https://www.ieee.org/content/dam/ieee-org/ieee/web/org/about/corporate/ieee-code-of-ethics.pdf>.
- Janoš, K. (1993). *Informační etika*. Praha: Česká informační společnost.
- MacIntyre, A. C. (2007) *After virtue: a study in moral theory*. London: Bloomsbury Academic.
- Maturkanič, P. (2018). *Základy etiky: vybrané otázky z praktické filosofie*. Terezín: Vysoká škola aplikované psychologie.
- Naisbitt, J., Aburdenová, P. (1992). *Megatrendy 2000: deset nových směrů na devětadesáté roky*. Bratislava: Bradlo.
- Robinson, D., Garratt, Ch. (2004). *Seznamte se ...: etika*. Praha: Portál.
- Sklenák, V. (2004). *Data, informace, znalosti a Internet*. Praha: C. H. Beck, 2001. xvii.
- Thompson, M. (2004). *Přehled etiky*. Praha: Portál.
- Všeobecná deklarace lidských práv. (©2015). [online]. [cit. 2022-06-02]. Dostupné z: www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/12/UDHR_2015_11x11_CZ2.pdf.

Etický aspekt aplikácie verného a pravdivého obrazu

Martina Podmanická¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.06

Abstrakt: Najvyšším cieľom účtovníctva v trhovej ekonomike je poskytnúť verný a pravdivý obraz o ekonomickej realite podniku. Verný a pravdivý obraz je výsledkom správneho uplatňovania všeobecne uznávaných účtovných zásad a stanovených účtovných postupov, ktoré je neoddeliteľne spojené s aplikáciou etických princípov v činnosti účtovníkov i zostavovateľov účtovných závierok. Aplikáciou všeobecne uznávaných účtovných zásad v bilančnej politike účtovnej jednotky je možné dosiahnuť tak verný a pravdivý obraz o ekonomickej realite účtovnej jednotky ako je ich vhodnou aplikáciou možné zastierať a prikrášľovať nepriaznivú situáciu, resp. zámerne zhoršovať situáciu účtovnej jednotky.

Kľúčové slová: etika, verný a pravdivý obraz, účtovná závierka, účtovník, auditor.

1 Úvod

Zásada verného a pravdivého obrazu je považovaná za najvyššiu zásadu, sú jej podriadené všetky ostatné účtovné zásady, nadobúda tak význam nadradeného kritéria a to z toho dôvodu, že má pre rozhodovanie súčasných i potenciálnych vlastníkov, investorov, veriteľov i ostatných používateľov prvoradý význam. Zásada verného a pravdivého obrazu je rešpektovaná všetkými formami medzinárodnej harmonizácie (účtovnou smernicou EÚ, IFRS, US GAAP) i právnymi úpravami účtovníctva jednotlivých krajín. Účtovná smernica EÚ (a teda aj účtovné predpisy všetkých členských štátov EÚ), IFRS i US GAAP predstavujú taký rámec finančného výkazníctva, podľa ktorého má účtovná závierka poskytovať verný a pravdivý obraz, resp. niekedy sa používa pojem verné zobrazenie, pričom, ak je to potrebné na dosiahnutie verného a pravdivého obrazu, účtovná jednotka musí v účtovnej závierke uviesť dodatočné informácie napriek tomu, že ich príslušný rámec finančného výkazníctva nevyžaduje a musí mať možnosť nepoužiť niektoré ustanovenia daného rámca finančného výkazníctva, ak sú s požiadavkou poskytnúť verný a pravdivý obraz nezlučiteľné (Farkaš, 2020).

Význam zásady verného a pravdivého obrazu vyplýva z informačnej funkcie účtovníctva, keď účtovníctvo, no najmä jeho výsledný produkt – účtovnú závierku, chápeme ako nástroj efektívneho podávania a sprostredkovania informácií zistených o účtovnej jednotke príslušným používateľom, ktorí na základe týchto informácií vykonávajú rozhodnutia vo vzťahu k tejto účtovnej jednotke. Je preto dôležité, aby účtovná závierka poskytovala svojim používateľom užitočné, neskreslené a neutrálne informácie.

Zásada verného a pravdivého obrazu sa spravidla interpretuje tak, že účtovná závierka musí byť zostavená v súlade s platnými právnymi predpismi z oblasti účtovníctva, resp. účtovnými štandardami. Takéto poňatie zásady verného a pravdivého obrazu je spojené s predstavou univerzálneho, jednotného a informačne neutrálneho obrazu o skutočnostiach, ktoré sú predmetom zobrazenia v účtovníctve, a ktoré zároveň evokuje predstavu, že účtovníctvo musí o účtovnej jednotke poskytovať „iba jediný správny obraz“. Táto predstava je však nesprávna a zavádzajúca. Účtovníctvo totiž zachytáva javy, ktoré sa uskutočňujú vo veľmi dynamicky sa rozvíjajúcom trhovom prostredí, a preto z hľadiska informačnej funkcie účtovníctva je nutné pravdivé a verné zobrazenie skutočností posudzovať z hľadiska relevantnosti účtovných informácií k potrebám ich používateľov. Interpretácia mnohých javov je často nejednoznačná, pracuje sa s odhadovanými veličinami, všeobecne uznávané účtovné zásady pripúšťajú alternatívy vo viacerých oblastiach. Účtovná legislatíva i účtovné štandardy ponúkajú množstvo prípustných riešení, ktoré vnášajú do týchto oblastí značnú dávku subjektivismu, a to aj vtedy, keď sa účtovná závierka zostavuje v snahe poskytnúť verný obraz. V dôsledku toho môže účtovná jednotka vyčísliť a vykázat svoj výsledok hospodárenia v rámci prípustných pravidiel v značne širokom intervale, o čom svedčia aj mnohé výskumné štúdie, pričom každá z vyčíslených hodnôt je správna, pokiaľ patrí do daného intervalu (Kovanicová, 2005).

2 Metodika

Objektom skúmania v predkladanom príspevku je zásada verného a pravdivého zobrazenia skutočnosti, považovaná za základnú zásadu podvojného účtovníctva, ktorou sa zabezpečuje cieľ účtovníctva v trhovej ekonomike, a to podávať

¹Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta hospodárskej informatiky, Katedra účtovníctva a audítorstva, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, martina.podmanicka@euba.sk

prostriedkami jemu vlastnými verný a pravdivý obraz o finančnej a výnosovej situácii podniku. Plnenie tohto cieľa účtovníctva predpokladá zobraziť stav a zmeny stavu základných činiteľov, pomocou ktorých posudzujeme finančnú a výnosovú situáciu podniku, pretože práve ony tvoria predmet účtovníctva (Soukupová, Šlosárová,, Baštincová, 2004).

Príspevok prezentuje a analyzuje uvedenú problematiku tak, ako je riešená v platnej právnej úprave v súčasnosti, predovšetkým v súlade so zákonom č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov (ďalej len „Obchodný zákonník“) a zákonom č. 431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o účtovníctve“). Pri písaní príspevku sme preto analyzovali najmä ustanovenia daných právnych predpisov, okrem nich nám inšpiráciou boli i knižné publikácie od Drábkovej (2017), Farkaša (2020) a Kovanicovej (2005), ako aj články publikované v odborných časopisoch, príspevky publikované v zborníkoch z vedeckých konferencií a elektronické zdroje.

Cieľom príspevku je na základe legislatívneho vymedzenia zásady verného a pravdivého obrazu ozrejmiť etický aspekt jej aplikácie a zdôrazniť jeho význam pri dosahovaní a preskúmaní verného a pravdivého obrazu o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva účtovnej jednotky.

Pri spracovaní príspevku sme postupovali od všeobecného vymedzenia zásady verného a pravdivého obrazu definovaného v zákone o účtovníctve až ku konkrétnym legislatívnym požiadavkám na dosiahnutie a preskúmanie verného a pravdivého obrazu, ktoré sú stanovené zvlášť pre účtovanie počas bežného roka a zvlášť pre zostavenie účtovnej závierky. Primárnou výskumnou metódou pri spracovaní príspevku bola metóda analýzy a komparácie. Prezentujeme motívy pre porušovanie verného a pravdivého obrazu, identifikujeme a porovnávame techniky porušovania verného a pravdivého obrazu z hľadiska náročnosti ich uplatnenia i vo vzťahu k miere skreslenia obrazu o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva. Na základe analýzy legislatívnych požiadaviek sme dedukovali mieru zodpovednosti jednotlivých subjektov zainteresovaných na dosiahnutí a preskúmaní verného a pravdivého obrazu. Výsledkom spracovania danej problematiky je jednoznačný záver, že kľúčovým faktorom pri dosahovaní a preskúmaní verného a pravdivého obrazu je uplatňovanie základných etických pravidiel na všetkých úrovniach spoluzodpovednosti za verný a pravdivý obraz.

3 Výsledky

3.1 Aplikácia zásady verného a pravdivého obrazu podľa slovenskej účtovnej legislatívy

Právne úpravy účtovníctva jednotlivých krajín i jednotlivé formy medzinárodnej harmonizácie majú svoje vlastné ustanovenia o vernom a pravdivom obraze. V Slovenskej republike účtovné jednotky zostavujú svoje individuálne účtovné závierky v súlade so zákonom o účtovníctve a príslušným opatrením pre zostavenie účtovnej závierky určeným pre konkrétnu veľkostnú skupinu a počnúc rokom 2006 vybrané účtovné jednotky zostavujú svoje individuálne účtovné závierky podľa IFRS v znení prijatom EÚ. Od roku 2005 sa konsolidované účtovné závierky všetkých účtovných jednotiek zostavujú podľa IFRS v znení prijatom EÚ s výnimkou konsolidovaných účtovných závierok účtovných jednotiek verejnej správy.

Podľa zákona o účtovníctve je účtovná jednotka povinná účtovať tak, aby účtovná závierka poskytovala verný a pravdivý obraz o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva, a o finančnej situácii účtovnej jednotky. Podľa zákona o účtovníctve je zobrazenie v účtovnej závierke verné, ak obsah položiek účtovnej závierky zodpovedá skutočnosti a je v súlade s ustanovenými účtovnými zásadami a účtovnými metódami. A zobrazenie v účtovnej závierke je pravdivé, ak sú pri ňom použité účtovné zásady a účtovné metódy, ktoré vedú k dosiahnutiu verného zobrazenia skutočností v účtovnej závierke. Z dikcie zákona je zjavné, že nástrojom na aplikáciu tejto základnej všeobecne uznávanej účtovnej zásady sú práve v platnej právnej účtovnej legislatíve ustanovené účtovné zásady a účtovné metódy. Ak teda účtovná jednotka dodrží účtovné zásady a účtovné metódy, ktoré ustanovila právna úprava, obraz poskytnutý účtovníctvom je verný. Ak ich nedodrží, v zmysle zákona o účtovníctve, hrozí účtovnej jednotke pokuta. Na tomto mieste je potrebné uviesť, že napr. ustanovenia o vernom a pravdivom obraze sa nevzťahujú na účtovné jednotky, ktoré zostavujú svoju individuálnu či konsolidovanú účtovnú závierku podľa IFRS v znení prijatom EÚ, pretože IFRS v znení prijatom EÚ majú svoje vlastné ustanovenia o pravdivom a vernom obraze. Dáva to zmysel, pretože IFRS v znení prijatom EÚ nie sú o vedení účtovníctva, ale o účtovnej závierke (Farkaš, 2020).

Zákon o účtovníctve zásadu verného a pravdivého obrazu vzťahuje tak na účtovnú závierku, ako aj na účtovníctvo. Požiadavky na vedenie účtovníctva sú formulované ako povinnosť viesť účtovníctvo správne, úplne, preukázateľne, zrozumiteľne a spôsobom zaručujúcim trvalosť účtovných záznamov. Tieto požiadavky súvisia s takými metodickými prostriedkami účtovníctva ako sú dokladovosť, účet a účtovný zápis, inventarizácia, účtovná závierka a archivácia účtovnej dokumentácie. Na dosiahnutie správneho aplikovania metodických prostriedkov je ich používanie rozpracované v právnej úprave účtovníctva. Na druhej strane tieto požiadavky nijako nesúvisia s vecným obsahom účtovných informácií. Na konkrétnu, vecnú oblasť postupov účtovania a zostavovania účtovnej závierky sa zameriavajú všeobecne

uznávané účtovné zásady. Tie určujú pravidlá pre identifikáciu, oceňovanie a vykazovanie základných zložiek účtovnej závierky.

Pre dosiahnutie verného a pravdivého obrazu je dôležité i jeho preskúmanie, a to zvlášť pred zostavením účtovnej závierky a zvlášť po zostavení účtovnej závierky. Zásadný význam pre preskúmanie verného a pravdivého obrazu pred samotným zostavením a zverejnením účtovnej závierky, má nepochybne prepracovaný vlastný vnútorný kontrolný systém účtovníctva účtovnej jednotky. Kontrolnú činnosť v tejto fáze preskúmania verného a pravdivého obrazu vykonávajú samotní zamestnanci účtovnej jednotky vrátane interných audítorov či členovia dozornej rady, ktorým táto povinnosť prislúcha v zmysle Obchodného zákonníka. V prípade preskúmania verného a pravdivého obrazu po zostavení účtovnej závierky, sa predmetom preskúmania stáva primárne účtovná závierka, to však neznamená, že podkladom na vyhodnotenie toho, či účtovná závierka skutočne poskytuje verný a pravdivý obraz, nebudú aj jednotlivé účtovné záznamy relevantné k skúmanej oblasti. Kontrolnými orgánmi v tejto fáze preskúmania verného a pravdivého obrazu môžu byť najmä externí audítori, daňový úrad a rovnako dozorná rada, ktorá v zmysle Obchodného zákonníka preskúmava účtovnú závierku spolu s návrhom na rozdelenie zisku alebo úhrady straty. Overenie existencie a funkcionality vnútorného kontrolného systému je jedným zo základných východísk pre výkon vnútorného i štatutárneho auditu. V účtovných jednotkách, ktoré majú povinnosť mať účtovnú závierku overenú audítorom, je prítomnosť vnútorného kontrolného systému preto nevyhnutnosťou. Výrazne nepriaznivejšia situácia vo vzťahu k existencii funkčného vypracovaného vnútorného kontrolného systému je v tých účtovných jednotkách, ktoré nemajú povinnosť overovania účtovnej závierky audítorom. Účtovníctvo disponuje množstvom jemu vlastných kontrolných prvkov či nástrojov, ktoré umožňujú tak preventívnu, ako aj následnú ekonomickú kontrolu rôznych hospodárskych javov, pričom významný vplyv na kontrolu má existencia výpočtovej techniky a výber účtovného softvéru. V tomto ohľade je pre účtovníctvo typická kontrola formálnej a vecnej správnosti účtovníctva, napr. kontrola formálnej a vecnej správnosti účtovných dokladov, preskúmanie prípustnosti účtovných prípadov obsiahnutých v účtovných dokladoch, zaúčtovanie všetkých účtovných prípadov, vykonanie inventarizácie, kontrola súladu analytickej a syntetickej evidencie, pričom predmet kontroly vecnej správnosti účtovníctva je natoľko široký, že vymedziť ho vyčerpávajúco nie je možné. Účtovníctvo plní svoju úlohu i pri kontrole zásobovacích, výrobných i odbytových procesov účtovnej jednotky, nakoľko poskytuje informácie pre také účely, akými sú napr. kontrola hospodárnosti a efektívnosti, kontrola dodržiavania finančnej disciplíny (tvorba a rozdelenie zisku, limit cestovných výdavkov, výdavky na reprezentáciu atď.), či kontrola nakladania s majetkom.

Významný vplyv na preukázateľnosť účtovníctva a prenesene i na dosiahnutie verného a pravdivého obrazu má tiež úroveň automatizácie a digitalizácie účtovníctva účtovnej jednotky. Platí, že väčšie účtovné jednotky využívajú automatizáciu v komplexnom rozsahu, zatiaľ čo menšie účtovné jednotky využívajú iba istú mieru automatizácie (napr. automatizované skladové hospodárstvo, automatizované mzdy a účtovníctvo, automatizovanú fakturáciu a účtovníctvo, elektronickú fakturáciu a podpis, elektronickú komunikáciu s finančnou správou), nakoľko pri rozhodovaní o tom, ktoré procesy automatizovať, berú do úvahy pomer medzi nákladmi na automatizáciu a benefitmi, ktoré automatizácia ich spoločnosti prináša. Podľa Blahušiakovej (2022) využívanie technológií v podnikových procesoch vedie k menšej chybovosti, vyššej efektívnosti, úspore nákladov, k zrýchleniu pravidelne sa opakujúcich činností, k znižovaniu pracovnej záťaže zamestnancov, zvyšovaniu produktivity, konkurencieschopnosti účtovných jednotiek a pod.. Na druhej strane si automatizácia podnikových procesov vyžaduje vynaloženie dodatočných nákladov súvisiacich s obstaraním potrebných technológií, licencií, autorizovaných prístupov, ako aj poplatkov súvisiacich so správou firemných dát tretími stranami. V tejto súvislosti do popredia vystupujú i problémy súvisiace s výpadkami energie, či internetu, ktorých dôsledkom je nedostupnosť firemných dát. Aktuálne zákon o účtovníctve od 1. 1. 2022 ponúka úplne nové možnosti ako pracovať s účtovníctvom vo vzťahu k vnútorným procesom v účtovnej jednotke, ale aj vo vzťahu k finančnej správe i daňovým úradom. Účtovníctvo môže byť totiž bezpapierové. Fyzické dokumenty sa od nového roka nemusia archivovať, účtovným jednotkám odpadá starosť, aby sa nezničili, nepoškodili či nestratili. Digitalizáciou účtovníctva sa odstráni aj častý problém s dohľadávaním dokumentov. Výhodou elektronizácie je aj efektívna kontrola duplicit. Vďaka kontrole sa nemôže stať, že danú faktúru zaplatí účtovná jednotka viackrát. Všetky dokumenty sú nahrané v centrálnom systéme, kde schvaľovanie prebehne automatizovane na základe pravidiel, napr. podľa sumy uvedenej na faktúre alebo podnikovej hierarchie. Je dôležité zabezpečiť, aby k účtovným záznamom nemal prístup ktokoľvek v účtovnej jednotke. Nastavením práv je potrebné zabezpečiť, že účtovné záznamy uvidia len povolané osoby. Vo vzťahu k vernému a pravdivému obrazu je kľúčové dosiahnuť zaznamenanie všetkých akcií, ktoré sa na danom účtovnom zázname udiali, od vloženia, otvorenia, schvaľovania až po archiváciu. Od okamihu vyhotovenia účtovného záznamu, v priebehu jeho nožnej transformácie, prijatia, odoslania, sprístupnenia až do konca lehoty ustanovenej na uchovávanie účtovného záznamu je účtovná jednotka povinná zabezpečiť také požiadavky na účtovný záznam ako vierohodnosť jeho pôvodu, neporušenosť obsahu a čitateľnosť účtovného záznamu. V kontexte s digitalizáciou účtovníctva je často diskutovanou aj otázka bezpečnosti účtovných dokumentov, preto prioritou výrobcov softvérov je, aby dáta účtovných jednotiek boli v maximálnom bezpečí, strata účtovných dokumentov nehrozí, nakoľko sú digitálne spracované. Dnešné systémy,

pomocou ktorých funguje spracovanie údajov z citlivých dokumentov sú vďaka pokročilému šifrovaniu zabezpečené tak, že únik údajov je prakticky nemožný. Garantovaná je aj dostupnosť údajov, k účtovným záznamom sa je možné dostať kedykoľvek a kdekoľvek. Napriek vyššie uvedenému je v súvislosti s automatizáciou a digitalizáciou potrebné brať do úvahy aj hrozby, ktorým môžu byť dáta zdieľané na externých cloudových úložiskách vystavené. Rôzne kybernetické útoky, ale i obyčajné výpadky elektriny, či internetu môžu spôsobiť, že dáta budú nedostupné, účtovné jednotky nebudú môcť v termínoch plniť svoje povinnosti.

Okrem účtovnej závierky je významným článkom v systéme zabezpečenia verného a pravdivého obrazu o finančnej situácii a výkonnosti účtovnej jednotky, ako aj sprostredkovania tohto obrazu používateľom výročná správa. Výročná správa vytvára priestor pre poskytnutie dodatočných zverejňovaných informácií a v zmysle zákona o účtovníctve obsahuje napr. informácie o vývoji účtovnej jednotky, o stave, v ktorom sa nachádza, o významných rizikách a neistotách, ktorým účtovná jednotka čelí, a ktorých znalosť je – spolu so znalosťou o prístupe k riadeniu účtovnej jednotky – pre používateľa účtovných informácií podmienkou správneho úsudku o očakávanej finančnej situácii a výkonnosti účtovnej jednotky, ďalej obsahuje dôležité finančné a nefinančné ukazovatele nevyhnutné na pochopenie minulého a očakávaného vývoja účtovnej jednotky. Závažnosť tohto dokumentu je taxatívne zdôraznená i v zákone o účtovníctve, podľa ktorého sa zásada verného a pravdivého obrazu vzťahuje aj na výročnú správu. Súlad výročnej správy s účtovnou závierkou musí byť overený audítorom.

3.2 Príčiny porušovania verného a pravdivého obrazu

Význam etického aspektu pri dosahovaní a preskúvaní verného a pravdivého obrazu o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva zdôrazňuje najmä skutočnosť, že s ohľadom na historické súvislosti považujú používatelia finančných údajov účtovnú závierku za dôveryhodný a prakticky jediný spoľahlivý verejný dostupný zdroj informácií o stave podniku, na základe ktorého prijímajú svoje rozhodnutia o nákupe či predaji cenných papierov, poskytovaní úverov alebo o obchodnej spolupráci. Bez analýzy výstupov z účtovníctva sa neuskutočnia žiadne významné ekonomické rozhodnutia a transakcie. Je prirodzené, že informácie, ktoré majú byť podkladom pre rozhodovanie, majú spĺňať požiadavky kvality ako užitočnosť, významnosť, zrozumiteľnosť, porovnateľnosť, spoľahlivosť, úplnosť, včasnosť. Napriek tomu, že tieto kvalitatívne charakteristiky informácií obsiahnutých v účtovných závierkach nikto nespochybňuje, predsa sa v praxi stretávame s prípadmi, že nie každá informácia, ktorú účtovníctvo pre potreby rozhodovania poskytne, aj uvedené požiadavky spĺňa. Kvalita účtovných informácií nie je potrebou iba danej účtovnej jednotky, ale všetkých zainteresovaných subjektov. Kvalita účtovných informácií napriek jednoznačnosti požiadaviek, všeobecnej akceptácii i teoretickej rozpracovanosti nie je samozrejmosťou.

Pre účelové skresľovanie informácií obsiahnutých v účtovnej závierke sa v odbornej literatúre i praxi zaužíval pojem kreatívne účtovníctvo. Rozdiel medzi kreatívnym účtovníctvom a účtovníctvom ako kreatívnou a tvorivou činnosťou vidíme predovšetkým v tom, že kreatívne účtovníctvo hľadá spôsoby a metódy ako realitu podnikateľskej činnosti podniku transformovať do želanej podoby, na rozdiel od situácie, keď účtovníci musia byť kreatívni, aby zobrazili verný a pravdivý obraz o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva v situácii, keď právne predpisy umožňujú voliť riešenie z viacerých alternatív alebo keď daný problém vôbec nedefinujú, alebo ho síce definujú, ale ho neriešia, alebo pre daný problém nie je žiadna právna regulácia. Kreatívne účtovníctvo má rôzne formy i výstupy, existuje preň celý rad motívov.

V tejto súvislosti sa vynárajú otázky, čo sú hlavné príčiny toho, že všeobecne akceptovaná zásada verného a pravdivého obrazu je tak často porušovaná a kto môže mať najväčší záujem na korigovaní reality do želaného stavu? Štatistiky uvádzajú, že až polovica páchatel'ov hospodárskej kriminality sú interní zamestnanci, predovšetkým zamestnanci na stredných a vyšších pozíciách (PWC, 2016). Podľa globálneho prieskumu hospodárskej kriminality za rok 2016 realizovaného spoločnosťou PWC sa na Slovensku za posledných 24 mesiacov viac ako tretina (34 %) respondentov stretla s jedným alebo viacerými prípadmi hospodárskej kriminality. Výskyt hospodárskej kriminality je porovnateľný s priemerom za strednú a východnú Európu (33 %) a s celosvetovým priemerom (36 %). Už tradične najčastejším typom hospodárskej kriminality na Slovensku je sprenevera majetku (67 %). Nakoľko sprenevera majetku je jednoduchšie odhaliť v porovnaní s ostatnými druhmi hospodárskej kriminality, častý výskyt sprenevery v prieskume nie je prekvapením. Po sprenevere majetku nasleduje úplatkárstvo a korupcia (23 %), podvody v nákupnom procese (20 %), počítačová kriminalita (13 %), zneužitie dôverných informácií (10 %) a úverové podvody (10 %). Pri väčšine typov hospodárskej kriminality zaznamenávame pokles v porovnaní s výsledkami predchádzajúceho prieskumu. Jedinou výnimkou sú kybernetická kriminalita (13 %) a účtovné podvody (8 %). Uvedený prieskum bližšie nešpecifikuje, v ktorých oblastiach účtovníctva dochádza k zneužívaniu postavenia interných zamestnancov. Mnohé vyšetrované podvody sa vyskytli vo veľkých nadnárodných alebo domácich spoločnostiach, ale významná časť podvodov bola spáchaná aj v malých spoločnostiach. Veľké spoločnosti vo väčšej miere priťahujú páchatel'ov podvodov predovšetkým vzhľadom na ich veľkosť. Práve veľkosť spoločnosti im umožňuje lepšie sa vyrovnáť so stratami, ktoré spôsobilo

podvodné konanie. Pre malé spoločnosti skutočnosť podvodu často predstavuje ohrozenie ich existencie. Nie je prekvapením, že k vzniku vyšetrovaných podvodov najväčšou mierou prispieva slabý vnútorný kontrolný systém. Súvisí to s tým, že do podvodov sú často zapojení interní zamestnanci na stredných a vyšších pozíciách, ktorí sú v konečnom dôsledku zodpovední za kontrolné prostredie v danej spoločnosti, a preto dôverne vedia ako vnútorný kontrolný systém pracuje a ako ho oklamať. V každom prípade platí, že na vypracovaní a preverovaní funkčnosti a úrovne vnútorného kontrolného systému musí mať záujem predovšetkým samotné vedenie účtovnej jednotky.

K motívom porušovania zásady verného a pravdivého obrazu patria najmä (Kovanicová, 2005; Tumpach 2008): záujem vedenia spoločnosti vďaka prezentovaniu splnenia svojich úloh preukázať svoju kompetentnosť a upevniť tak svoje postavenie v podniku; zvýšiť/znížiť vykazovaný zisk alebo zvýšiť/znížiť vykazovanú stratu; zmena trhovej ceny akcií, ktoré sa nachádzajú vo vlastníctve zamestnancov a vlastníkov; splniť neprimerane pozitívne očakávania účastníkov finančných trhov a upevniť tak postavenie spoločnosti; prílišná zainteresovanosť manažérov na výsledkoch podniku; zníženie daňového zaťaženia podnikov v krajinách, kde je účtovníctvo podkladom pre výpočet daní; zlepšenie a zlacnenie prístupu podniku k externým zdrojom financovania; nutnosť eliminovať neistotu a riziká, ktoré so sebou prináša podnikanie; situácie, keď je potrebné stanoviť hodnotu podniku; absencia rešpektu k základným etickým zásadám. Iná motivácia je v krajinách, kde sú funkčné finančné trhy a iná motivácia je v krajinách, kde sú finančné trhy nerozvinuté a účtovníctvo tvorí predovšetkým základ pre výpočet daní. S tým súvisí i systém financovania podnikania. V krajinách s funkčným finančným trhom investori investujú svoje peniaze do podniku nielen z dôvodu výplaty dividend, ale aj z dôvodu možnosti neskôr predat' svoje akcie výhodnejšie. V krajinách, kde si podniky obstarávajú peniaze predovšetkým u bánk sa dôraz kladie najmä na prezentáciu zadlženosti podniku a schopnosti podniku splácať svoje záväzky, veriteľov zaujíma predovšetkým miera ich veriteľského rizika.

3.3 Techniky porušovania verného a pravdivého obrazu

Docieľiť skreslený, t. j. lepší prípadne horší obraz o finančnej situácii, výkonnosti či peňažných tokoch daného podniku namiesto verného a pravdivého obrazu je možné tak technikami účelovej manipulácie s údajmi, ktoré sú viac menej zreteľné, tzv. window dressing, ako aj technikami, ktoré vyžadujú vysokú odbornú kvalifikáciu a sú dokonca ťažko detekované i samotnými audítormi, napr. mimobilančné financovanie (Kovanicová, 2005).

Techniky window dressing predstavujú uskutočňovanie takých operácií, pri ktorých účtovné výkazy podávajú zavádzajúci alebo nereprezentujúci obraz o finančnej situácii a výkonnosti podniku (Drábková, 2017). Medzi hlavné techniky window dressing patria najmä: zámerné chybné vykazovanie krátkodobého majetku a záväzkov medzi dlhodobým majetkom a záväzkami a naopak; vykazovanie majetku, ktorý nevyhovuje definícii majetku a nevykázanie majetku, ktorý definícii majetku vyhovuje; predaj a spätný nákup aktív; zámerné nedodržanie zásady opatrnosti v účtovníctve; úmyselne skreslené odhady; úmyselné skresľovanie ocenenia majetku pri jeho obstaraní, vykazovaní, ako i zneužívanie možnosti preceňovania majetku; skreslené vykazovanie výnosov; fiktívne dodávky tovaru; vystavenie falošných faktúr; nedodržanie časového rozlišovania nákladov či výnosov; zámerné využívanie nejednotného prístupu k riešeniu niektorých problémov, ktoré sa v súčasnosti v teórii i praxi vyskytujú. Techniky window dressing tiež slúžia pre manipuláciu so základom dane z príjmov spoločnosti.

Mimobilančné financovanie predstavuje také praktiky a metódy, ktorých výsledkom sú aktíva a záväzky, ktoré by sa za štandardných okolností vykazovali v súvahe, avšak ony sa vykazujú v súvahách iných subjektov alebo techniky ako nájsť taký spôsob financovania, ktorý sa neprejaví v súvahe ako záväzok napriek tomu, že účtovná jednotka získa peňažné prostriedky z cudzích zdrojov. Pomocou mimobilančného financovania sa účtovné jednotky snažia dosiahnuť nízku mieru zadlženosti a podiel záväzkov k vlastnému imaniu. Medzi techniky mimobilančného financovania patria napr. zámerné zamieňanie finančného lízingu za lízing operatívny či klasifikácia pôžičiek ako vlastného imania (Drábková, 2017).

Zaujímavú alternatívu ku klasifikácii metód kreatívneho účtovníctva ponúka Drábková (2011), ktorá rozdeľuje techniky skresľovania podľa stupňa manipulácie. Celkovo rozdelila v českom prostredí túto manipuláciu do troch stupňov. Prvý stupeň predstavuje pozitívnu a v podstate neškodnú formu manipulácie s účtovnými výkazmi. Táto manipulácia je v legálnom rámci príslušných právnych predpisov. Predstavuje také metódy oceňovania aktív, tvorby rezerv, opravných položiek a také načasovanie podnikových operácií, ktoré je na jednej strane v súlade s účtovnými predpismi a na strane druhej prezentuje účtovnú závierku v podobe, akú očakávajú jej zostavovatelia v súlade s ich záujmami. Podstatné je, že týmito technikami nie je významne narušený verný a pravdivý obraz o podniku zachytený v účtovníctve. Druhý stupeň už predstavuje použitie takých metód, ktoré sú schopné významne narušiť verný a pravdivý obraz. Účtovná jednotka v takýchto prípadoch uvádza nepravdivé alebo výrazne skreslené údaje. Takýto stupeň úprav informácií prezentovaných v účtovnej závierke je na hranici kreatívneho a podvodného účtovníctva. Tretí stupeň úprav informácií už predstavuje kreatívne účtovníctvo v podobe podvodného účtovníctva. Účtovná jednotka vo svojom účtovníctve zámerné vynecháva isté údaje, neuvádza pravdivé údaje alebo uvádza výrazne skreslené údaje, alebo

vykazuje údaje týkajúce sa skutočností, ktoré nenastali. Nazdávame sa, že uvedené rozdelenie techník skresľovania podľa stupňa manipulácie je vzhľadom na príbuznosť ekonomického i právneho prostredia oboch krajín aplikovateľné i v podmienkach Slovenskej republiky.

Techniky skresľovania účtovných informácií teda môžu byť tak v legálnom rámci národnej účtovnej legislatívy, ako aj mimo legálneho rámca účtovnej legislatívy, kedy účtovná jednotka postupuje priamo v rozpore s aktuálnymi účtovnými predpismi, t. j. ich využívanie je sankcionované zákonom o účtovníctve alebo trestným zákonníkom. Väčšina uvedených techník balansuje na hranici medzi kreatívnym účtovníctvom a podvodným účtovníctvom. Pri posudzovaní techník skresľovania verného a pravdivého obrazu je dôležité rozlišovať medzi úmyselným a neúmyselným skresľovaním účtovných informácií. Okrem úmyselného konania s cieľom skresliť verný a pravdivý obraz, pri ktorom kreativita jednoznačne prekračuje základné etické princípy, sa môžeme v praxi stretnúť s výkazmi, ktoré takisto nemajú dostatočnú vypovedaciu schopnosť, ktorá je však spôsobená nedbanlivosťou práce účtovníkov, ktorí vedú účtovníctvo.

3. 4 Zodpovednosť za verný a pravdivý obraz

Podľa zákona o účtovníctve je za vedenie účtovníctva, zostavenie a predloženie účtovnej závierky a za preukázateľnosť účtovníctva zodpovedná účtovná jednotka. Obchodný zákonník bližšie špecifikuje, že v spoločnosti s ručením obmedzeným sú riadne vedenie účtovníctva povinní zabezpečiť konatelia a v akciovej spoločnosti zabezpečuje riadne vedenie účtovníctva predstavenstvo. Za účtovníctvo účtovnej jednotky je teda zodpovedný štatutárny orgán, jeho konkrétny člen, teda manažment podniku, ktorý svoju osobnú zodpovednosť za správnosť údajov obsiahnutých v účtovnej závierke potvrdzuje podpisom na účtovnej závierke. Konečnú zodpovednosť za to, či účtovná závierka poskytuje verný a pravdivý obraz o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva, a o finančnej situácii účtovnej jednotky však majú majitelia účtovnej jednotky, pretože schvaľovanie účtovnej závierky patrí do pôsobnosti valného zhromaždenia. Štatutárny orgán predkladá valnému zhromaždeniu dozornou radou preskúmanú účtovnú závierku ako i návrh na rozdelenie zisku alebo úhradu straty. Obchodný zákonník predpokladá, že štatutárny orgán vykonáva svoju funkciu s odbornou starostlivosťou. Ekonomické a právne znalosti patria preto medzi nutné predpoklady členov štatutárnych orgánov. Jedným z orgánov, ktorý nesie spoluzodpovednosť za vernosť a pravdivosť informácií obsiahnutých v účtovnej závierke a zohráva kľúčovú úlohu pri vytváraní dôveryhodného výkazníctva účtovnej jednotky, je výbor pre audit. Výbor pre audit plní predovšetkým poradnú funkciu pre štatutárny orgán, sleduje zostavenie účtovnej závierky, usmerňuje prácu interného auditu, sleduje efektivitu vnútornej kontroly a systémy riadenia rizík v účtovnej jednotke, koordinuje spoluprácu medzi externým a interným audítorom, v prípade zmeny externého audítora pomáha s jeho výberom. Je jedným z orgánov takej účtovnej jednotky, ktorá spĺňa definíciu subjektu verejného záujmu.

Samotnú realizáciu činností spojených s vedením účtovníctva a zostavením účtovnej závierky môžu vykonávať interní zamestnanci alebo môže účtovná jednotka poveriť vedením účtovníctva inú právnickú alebo fyzickú osobu, čím sa však nezabavuje zodpovednosť za vedenie účtovníctva. Vzhľadom na komplexnosť činností spojených s dosiahnutím a preskúmaním verného a pravdivého obrazu zodpovednosť za verný a pravdivý obraz nemôžeme morálne zúžiť len na právne vymedzenú zodpovednosť za vedenie účtovníctva. Dosiahnutie a preskúmanie verného a pravdivého obrazu je výsledkom funkčnej a dlhodobej spolupráce manažérov, vlastníkov, členov dozorných orgánov, kontrolórov, interných audítorov, externých audítorov, súdnych znalcov, odborníkov na oceňovanie, sudcov pri súdnych sporoch súvisiacich s hospodárskou kriminalitou, no najmä samotných účtovníkov, ktorí obraz o účtovnej jednotke počas celého účtovného obdobia vytvárajú. Úskalie jeho dosiahnutia i preskúmania spočíva najmä v uprednostňovaní svojich osobných záujmov nad záujmom verejným. Verný a pravdivý obraz je možné dosiahnuť a preskúmať len pomocou kvalifikovaných a nezávislých odborníkov.

V tejto súvislosti sa ako kľúčová pre dosiahnutie verného a pravdivého obrazu javí úloha etiky, postoja účtovníka, jeho úmysel i úroveň jeho morálneho vedomia. Podľa Hvoždarovej (2007) postoj účtovníka ako kľúčového subjektu, ktorý je závislý od vlastníka a od manažmentu, môže byť v zásade trojakého typu:

- účtovník je plne stotožnený s uplatňovaním všeobecne uznávaných účtovných zásad a každý svoj krok hodnotí, či je v súlade najmä so zásadou verného a pravdivého obrazu o skutočnosti a tento jeho postoj je v súlade s postojom vlastníka a manažmentu;
- účtovník je ochotný využiť legálne možnosti, ktorými v rámci platnej legislatívy dôjde k čiastočnému porušeniu zásady verného a pravdivého obrazu, napr. voľbou spôsobu oceňovania, odpisovej metódy, pri odhadoch najrôznejšieho typu;
- účtovník je ochotný na príkaz manažmentu vytvoriť účtovnú závierku, ktorá bude minimalizovať daňovú povinnosť alebo vylepši, alebo naopak zhorši obraz o účtovnej jednotke, čím úmyselne a vedome poruší zásadu verného a pravdivého obrazu.

Podľa nášho názoru uvedenú typológiu účtovníka môžeme rozšíriť i na fyzické či právnické osoby, ktoré účtovníctvo zabezpečujú dodávateľským spôsobom. Hvozdarová (2007) ďalej uvádza, že najväčšiu skupinu tvoria účtovníci druhého typu, ktorí vďaka dôkladnej znalosti právnych predpisov dokážu optimalizovať niektoré ukazovatele v súlade so záujmami vlastníka i manažmentu, a preto sú aj vlastníkmi a manažermi cenení najviac. Z hľadiska etického kódexu IFAC ich prístup spravidla nie je ani porušením etických princípov, ako sú bezúhonnosť, objektívnosť, odborná spôsobilosť a náležitá starostlivosť, dôvernosť informácií a profesionálne správanie sa. Miera, do akej je pri tomto prístupe porušený verný a pravdivý obraz, je daná úrovňou legislatívy, ktorá umožňuje korekciu vernosti a pravdivosti a tiež schopnosťou účtovníka aplikovať túto legislatívu v prospech záujmov vlastníkov a manažmentu danej účtovnej jednotky.

Súčasný trend účtovníctva vyžaduje vysoké nároky na schopnosti účtovných profesionálov. Profesionálny účtovník sa v krajinách s vyspelou trhovou ekonomikou chápe ako podnikový ekonóm, ktorý má dostatočné vedomosti nielen v účtovníctve, ale aj v ďalších súvisiacich disciplínach. Najdôležitejšou požiadavkou na profesiu účtovníka je popri vysokej ekonomickej odbornosti, tiež dôsledne dodržiavaná etika, pretože porušenie etických noriem môže mať vážny vplyv na transparentnosť, ako aj na celkovú dôveryhodnosť ekonomického prostredia. To platí pri ochrane záujmov a majetku jednotlivých ekonomických subjektov, ako aj investorov na finančnom trhu.

Profesia účtovníka je v Slovenskej republike historicky veľmi silne poznamenaná plánovaným systémom riadenia ekonomiky, kde sa účtovníctvo vnímalo ako nevýznamný nástroj evidencie majetku v socialistickom vlastníctve, čo sa prenieslo aj do požiadaviek na kvalifikáciu účtovníkov. V rozpore s vysokými nárokmi na kvalitu profesie účtovníka vyznievajú v podstate podceňované legislatívne požiadavky na osoby, ktoré majú záujem poskytovať účtovnícke služby, keď činnosť účtovných poradcov a vedenie účtovníctva patrí aj v súčasnosti do voľných živností, pri ktorých sa preukazovanie odbornej ani inej spôsobilosti nevyžaduje. Riziko odbornej nespôsobilosti a nenáležitej starostlivosti hrozí najmä vtedy, keď účtovná jednotka realizuje povinnosť viesť účtovníctvo dodávateľským spôsobom.

Čiastočne kompenzačne voči nedostatočným legislatívnym požiadavkám na profesiu účtovníka bol v roku 2000 v Slovenskej republike mimo legislatívneho rámca z iniciatívy vtedajšieho Slovenského zväzu účtovníkov a v spolupráci s britskou ACCA implementovaný systém certifikácie účtovníkov, ktorý spĺňa dôležité parametre kvalifikačných požiadaviek na výkon profesie účtovník (Škultéty, Laučík, 2005). Systém ACCA je zavedený v 170 krajinách sveta, má viac ako 500 000 členov a študentov a považuje sa za prestížnu kvalifikáciu. Absolventi vzdelávacieho programu majú oprávnenie viesť účtovníctvo pre spoločnosti dodávateľským spôsobom alebo v pracovnoprávnom vzťahu. V súčasnosti sa v Slovenskej komore certifikovaných účtovníkov na princípe dobrovoľnosti združujú certifikovaní účtovníci. Ich praktické pôsobenie regulujú etické pravidlá formulované v Etickom kódexe účtovných odborníkov podľa odporúčaní IFAC a podľa zvyklostí iných obdobných organizácií v zahraničí. Systém certifikácie a vzdelávania účtovníkov je jednoznačne jedným z dôležitých krokov, ktoré približujú účtovníkov v Slovenskej republike obvyklému štandardu v krajinách EÚ a vytvárajú podmienky na ich uplatnenie na trhu práce v rámci EÚ.

Z objektívnych dôvodov rozhodujúcu úlohu pri interpretácii a preskúmaní verného a pravdivého obrazu o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva, majú audítori. Logicky majú teda i zodpovednosť za finálnu podobu obrazu, ktorý o sebe účtovná jednotka prostredníctvom zostavenej a zverejnenej účtovnej závierky šíri. Vonkajšia kontrola účtovníctva uskutočňovaná audítormi v podstatnej miere prispieva ku skvalitneniu celého systému účtovníctva vrátane vnútorného kontrolného systému účtovníctva, nakoľko sa vyžaduje, aby externý audítor preveril systém vnútorných kontrol auditovaného podniku a odhadol riziko významných nesprávností v účtovnej závierke, spôsobených či už chybami alebo podvodmi. V procese posudzovania týchto rizík sa audítor musí zamýšľať nad vnútornými kontrolami, relevantnými pre prípravu a vernú prezentáciu účtovnej závierky podniku, s cieľom naplánovať audítorské postupy zodpovedajúce danému prostrediu. Externý audítor, podobne ako interný audítor je vnímaný aj ako preventívny faktor. Externý audit je zameraný najmä na overovanie účtovnej závierky ako výsledného produktu spracovania účtovných informácií a overovanie súladu účtovnej závierky s výročnou správou. Interný audit hodnotí vnútorné kontrolné systémy a príslušným orgánom účtovnej jednotky a vrcholovému vedeniu poskytuje informácie, analýzy a odporúčania k lepšiemu plneniu ich úloh. Povinnosť overovania účtovnej závierky audítorom je pre vybraný okruh účtovných jednotiek explicitne ustanovená v zákone o účtovníctve, resp. v inom osobitnom predpise. Audítor oznamuje výboru pre audit hlavné závery vyplývajúce z výkonu auditu, najmä o významných nedostatkoch vo vnútornej kontrole účtovnej jednotky vo vzťahu k procesu zostavovania účtovnej závierky. Výsledkom auditu je názor nezávislého audítora, že účtovná závierka a výročná správa účtovnej jednotky neobsahujú významné nesprávnosti a chyby. Je to zásadná odlišnosť od účtovníka, ktorý je spravidla v zamestnaneckom pomere v účtovnej jednotke, a teda je závislý jej vlastníkov. Účtovník je obmedzený svojou závislosťou od vlastníka i od manažmentu, kým audítor je vo svojom rozhodovaní sa pri výbere etických postojov nezávislý. Názor audítora je preto pre verejnosť zárukou, že sa možno na informácie z účtovnej závierky spoľahnúť. Audítor vyjadruje svoj názor vo verejnom záujme a kvalita auditu je zárukou bezpečnosti v obchodných vzťahoch i finančných transakciách. Aj preto sú na audítorov v porovnaní s účtovníkmi už pri vstupe do

profesie kladené vysoké kvalifikačné predpoklady a nadväznú celoživotnú vzdelávanie, samozrejme v spojitosti s uplatňovaním základných etických princípov zakotvených v Etickom kódexe audítora SKAU v súlade s Etickým kódexom IFAC, ako sú bezúhonnosť, objektivnosť, odborná spôsobilosť a náležitá starostlivosť, dôvernosť informácií a profesionálne správanie sa audítora.

4 Záver

Zásada verného a pravdivého obrazu je prevzatá z odlišného kultúrneho prostredia a má silný etický podtext. Deklarovanie zásady verného a pravdivého obrazu v zákone o účtovníctve je výsledkom aproximácie právnych noriem Slovenskej republiky s právom Európskej únie a predstavuje pre slovenskú účtovnú legislatívu, ktorá je historicky veľmi silne ovplyvňovaná daňovými predpismi, výrazný odklon od tohto vplyvu a trend viesť účtovníctvo v súlade so zásadou verného a pravdivého obrazu, ktorej podstata sa nám dlhodobo javí ako cudzia, nakoľko jej súčasná interpretácia je výsledkom zložitého historického vývoja, ktorého sme neboli priamymi účastníkmi.

Určenie toho, čo je „verné a pravdivé“ bude vždy závislé od úplného pochopenia celého komplexu skutočností v podnikaní. Účinnou prevenciou pred skresľovaním či podvodmi s výsledkami činnosti podnikov, ktoré sa dejú od nepamäti a určite k nim bude dochádzať i v budúcnosti, je vytvorenie právneho a podnikateľského prostredia s vysokou úrovňou všeobecnej etiky a morálky, ktoré podvodným praktikám s využitím efektívnych nástrojov zabráni, a tiež podvodné praktiky bez zhovievavosti odsúdi. Profesionálna etika v rôznych povolaniach je neoddeliteľnou súčasťou etiky všeobecnej, preto od všeobecnej úrovne etiky je odvodená úroveň etiky v profesii.

Ak si navyše uvedomíme, že používatelia informácií z účtovnej závierky požadujú, aby účtovné závierky poskytovali užitočné a verne prezentujúce informácie, je zrejmé, že je nevyhnutné stanoviť pre všetkých zamestnancov účtovnej jednotky oprávnených nariaďovať, schvaľovať a preskúmať hospodárske operácie vrátane najvyššieho vedenia a osôb zodpovedných za spracovanie účtovných informácií na všetkých jeho úrovniach opatrenia v oblasti profesionálnej etiky a bezúhonnosti, napr. v podobe najrôznejších kódexov, či organizovania školení na používanie týchto zásad v praxi. Len samotná, akokoľvek kvalitná legislatíva stanovujúca požiadavky na dosiahnutie a preskúmanie verného a pravdivého obrazu o skutočnostiach, ktoré sú predmetom účtovníctva bez skúseností, odborných schopností, profesionálneho úsudku, nezávislosti, no najmä etického správania sa účtovných profesionálov, manažérov i audítorov, verný a pravdivý obraz zabezpečiť nedokáže.

Zdroje

- Blahušiaková, M. (2022). Automatizácia a digitalizácia účtovníctva v Slovenskej republike – komparatívna analýza. *Ekonomika a informatika – vedecký časopis FHI EU v Bratislave a SSHI*, 22 (1), 5-16.
- Drábková, Z. (2011) Metody kreativního účetnictví v podmínkách českých účetních předpisu. *INPROFORUM 2011: Global Economic Crisis Regional Impacts*. November 10, 2011 – November 11, 2011, 97-102, České Budějovice.
- Drábková, Z. (2017). *Kreativní účetnictví a účetní podvody. Řízení rizika účetních chyb a podvodu*. 1.vyd. Praha: Wolters Kluwer.
- Etický kódex audítora SKAU.(2019). [Eticky-kodex-auditora-final-uprava.pdf \(skau.sk\)](#)
- Etický kódex SKCU. (2014). [Eticky kodex SKCu.pdf](#)
- Farkaš, R. (2020). *Účtovná závierka obchodných spoločností*. 1. vydanie. Bratislava: Wolters Kluwer SR s.r.o.
- Hvožďarová, J. (2007) Etika ako aktuálny aspekt činnosti účtovníka a audítora.In *AIESA - budovanie spoločnosti založenej na vedomostiach: 11. medzinárodná vedecká konferencia*. Bratislava: Fakulta hospodárskej informatiky EU.
- Kovanicová, D. (2005). Finanční účetnictví. Světový koncept. IFRS/IAS. 5. aktualizované vydanie. Praha: Polygon.
- PRICEWATERHOUSECOOPERS (2016). *Globálny prieskum hospodárskej kriminality 2016* [globalny-prieskum-hospodarskej-kriminality-slovensko-2016.pdf \(pwc.com\)](#)
- Soukupová, B., Šlosárová, A., & Baštinová, A. (2004). *Účtovníctvo*. 2. prepracované vydanie. Bratislava: Edícia ekonómia.
- Škultéty, J., & Laučík, Z. (2005). Certifikácia účtovníkov v Slovenskej republike – nový fenomén pri príprave profesionálnych účtovníkov. *Účtovníctvo, audítorstvo, daňovníctvo*, 05(3), 103-106.
- Tumpach, M. (2008). *Kreatívne účtovníctvo a riziko jeho zneužitia v hospodárskej praxi: habilitačná prednáška*. Bratislava.
- Zákon č. 431/2002 Z. z. o účtovníctve v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších predpisov.

Význam a střet pojetí etiky ve vybraném úseku zemědělské činnosti a údržby krajiny

Jarmila Rybová¹, Kristýna Nývltová², Jindřiška Kouřilová³

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.07

Abstrakt: Uplatňování etiky ve společnosti je stále složitější. V reálném životě se týká i případu dotované údržby krajiny s pastevní činností a současně významné podpory predátorů hospodářských zvířat. Nastávají situace, na jejichž řešení jsou odlišné názory. Ty vycházejí z osobních, skupinových motivací podporovaných finančním zázemím a inklinováním k získávání možnosti rozhodovat. Ne vždy se dosáhne smysluplný konsensus; jako významný argument je uplatňována etika. Cílem příspěvku je prezentovat význam etiky a zejména zacházení s etikou na vybraném případě; rozdělování veřejných financí působící protichůdně. Nastupující obtížné ekonomické prostředí potřebuje jak zajištění produkce, tak udržovanou krajinu. Metody a výsledky navazují na zpracovanou monografii.

Klíčová slova: etika, predátor, vlk, pastevní chov, rybářství, ochrana krajiny

1 Úvod

Uplatňování etiky ve společnosti je stále potřebnější, ale zároveň obtížnější. Na řešení kolizí jsou odlišné názory. Operování optikou etiky je dáno i silou finančního zázemí, uplatňování dané legislativy a inklinováním k získávání podílu na další možnosti rozhodovat. Etické chování je takové chování, které je v souladu se všeobecně přijímanými a uznávanými soubory pravidel slušnosti a chování v dané firmě, zemi, státu nebo společnosti. Je ovlivněno kulturou okolního prostředí. Morálka a etika jsou dva odlišné pojmy, ačkoli spolu velmi úzce souvisí. Viz např. Seknička a kol. (1997). Ve skutečnosti je situace určení etického a neetického chování mnohem složitější, jak uvádí web ManagementMania (Galileo Corporation, 2022). Vliv psychologických aspektů na ekonomické dění zdůraznilo udělení Nobelovy ceny R. Thalerovi za ekonomii (2017). Prezentace etického hlediska může a někdy by i měla ovlivňovat veřejnost, formovat její názory a ochotu platit. K tomu přispívá asymetrie informační, finanční, marketingová, a další. Posunuje tak moc versus zodpovědnost.

Smíšený ekonomický systém, který je používán v České republice i v mnoha dalších rozvinutých státech, preferuje zásahy státu do oblastí celospolečensky prospěšných. Podporované činnosti uváděné v našem příspěvku zahrnují instituce:

- Ochrany životního prostředí, tj. státní a mezinárodní instituce, zájmová uskupení, spolky, nadace, hnutí a další.
- Zemědělské činnosti včetně lesního a vodního hospodaření, tj. činnosti farmářů, rybářů, lesníků, myslivců a dalších (v textu jsou uvedeny jako farmy).

Vezmeme-li však v potaz obě zmíněné oblasti současně, je patrné, že se mohou vzájemně doplňovat, být v symbióze, ale mohou působit také proti sobě. To platí zejména v případě extenzivní i intenzivní zemědělské činnosti (výroby) spolu či zde spíše proti institucím ochrany přírody a krajiny. Aktuálnost potravinové soběstačnosti, stále složitější finanční situace vnitřního, zahraničního trhu, politické a ekonomické situace problematiku podtrhuje. Tlak na argumentační sílu zúčastněných stran je v čase stále silnější a přibývají i oblasti variant pojetí etiky jako taktického nástroje.

Financování oblastí z veřejných i soukromých financí působících proti sobě, lze považovat za neefektivní vynakládání finančních prostředků. Stát tak potažmo určitým způsobem podporuje konflikt mezi ochránci životního prostředí a farmami s dopadem i na územní správu. V rámci analyzování situace v případech predátorů: vlka, vydry, kormorána, krkavce, medvěda divoké kočky a dále pak i bobra, ilustrujeme zde případ vlka. Významně je podporovaná ochrana vlků

¹ Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, Katedra účetnictví a financí, Studentská 13, České Budějovice, jrybova@ef.jcu.cz

² Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, Katedra účetnictví a financí, Studentská 13, České Budějovice, dvorak10@ef.jcu.cz

³ Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta, Katedra účetnictví a financí, Studentská 13, České Budějovice, kourilova@ef.jcu.cz

v krajině především neziskovými organizacemi a na druhé straně jsou dotace farmářům na ochranná opatření chovaných zvířat před útoky vlků a škodách na majetku. Podle zkušeností jiných států s vlčími smečkami v přírodě je patrné, že další podpora ochrany vlků v krajině není potřebná a některé státy již vlka nepovažují za zvíře, které by bylo potřeba chránit. Vlk je velmi chytré zvíře využívající při lovu velmi sofistikované strategie, loví ve smečce, dokáže se postarat o své členy. Farmáři se často marně snaží chránit svá stáda před těmito predátory, čímž se zvyšuje napětí a důraz na uplatňování argumentu etických hledisek na obou stranách (zejména ochrana zvířat před týráním v. ochrana chráněných zvířat).

Cílem příspěvku je prezentovat ve zmíněném kontextu význam etiky a zejména zacházení s etikou jako účinného argumentačního prostředku. A to zejména v kontextu s rozdělováním veřejných financí a komplexnějším záběrem problematiky.

2 Metodika

Vycházíme z analýzy detailních materiálů zpracovaných v monografii autorky Kouřilové a kol. (2022), dále z literatury, která se zabývá ekologickou etikou, např. Kohák (2000), detailním výčtem projevů a doporučení autorky Janotové, H. a kol. (2005). Neetické chování zahrnuje: korupci, agendu darů včetně jejich daňového zvýhodnění, způsobu získávání a manipulace s nimi, konflikty zájmů, nekalou soutěž. Jsou uváděny četné příčiny, dopady a návrhy opatření proti porušování etiky. Kasal (2020) definuje oblast etiky ve svém studijním textu.

Představitelé dění užívatelé často osobité argumenty etiky jsou představovány institucemi:

- instituce farem,
- instituce ochrany přírody a krajiny (OPK),
- v dalším pak správní orgány.

Konkrétně na základě analýzy situace v uvedených skupinách firem a státní správy a byly identifikovány oblasti, kdy jde o diskuzní užití pojetí etiky. Může jít pak o složitou a nejednoznačnou situaci.

Situace farem

Komplexnější záběr problematiky má vždy určitý přínos. Z velké míry se jedná o využívání veřejných financí. Přitom už v krátkodobém výhledu přibudou obtíže s financováním dopadů covid krize, závazky z Green Deal⁴ a dalších náročných aktivit. Proti tomu stojí předpoklad neúměrného růstu nákladů v důsledku náhrad škod působených podporou rozšiřování zvláště chráněných živočichů. S tím souvisejí možné kolize zvyšujících se dotací na ochranná opatření, investice, transakční a jiné náklady, obavy z reálného rizika, promítající se i do sociální oblasti. Ač se s touto oblastí zatím příliš nepočítá, právě ona nabývá na významu.

Ve většině případů je uvažováno či tolerováno další rozšiřování těchto zvířat (vyhláška č. 395/1992) do území. Problém vyvolává další široké souvislosti a dopady do hospodaření, ochrany krajiny, estetické hodnoty krajiny, riziko neřešení negativních externalit. Vejchodská (2007) uvádí, že zatímco pro instituce ochrany přírody a krajiny je predátor předmětem aktivního zájmu, pro některé zemědělce, rybářské obory a provozy rekreace přítomnost predátora zpravidla znamená externí negativní externalitu. Může jí být pro okolí i plašení kormoránů, sešlapávání porostu při vynuceném přehánění zvířat do nočních ohrad, narušení chovných zásad, oplocení a řada dalších. Náklady s touto externalitou spojené hradí někdo jiný než původce škody.

Zvýšená právní ochrana velkých šelem vede k nárůstu jejich populací i v oblastech s vysokou hustotou obyvatel, vyšší intenzitou zemědělské výroby a existencí dalších živočichů (Linnell et al., 2001). Autorka Peková et al (2012) k tomu dodává, že takto může docházet ke snižování ekonomické efektivity snížením množství vyráběných aktiv, nebo opuštěním hospodářství daným zemědělcem. To vede k zamyšlení nad přítomností veřejného zájmu. Ten by měl být reflektován nejen kvůli zapojení veřejných financí do ochrany jmenovaných skupin zvířat.

Farmáři a další subjekty včetně domácností s drobnými chovy, žijící v oblastech s vyšším výskytem predátorů (např. oblast Šumavy, Broumovsko), mají tendenci svou činnost ukončovat právě z důvodu vysokých ztrát způsobených predátory. Nejedná se jen o ztráty finanční, majetkové, ale i psychické dopady a pocity zmaru u chovatelů. Farmáři, přestože získají finanční příspěvek na vybudování oplocení, náhrady škod na majetku, považují situaci za dlouhodobě neudržitelnou. Nevidí uspokojivá řešení, která jsou pouze dočasná a nesystémová.

Vedle etického zacházení se zvířaty (zde u pastevního chovu), je souběžně nutná starost o půdu, krajinu, obchodní vztahy, dopady přírodních vlivů, techniku a technologii, finanční situaci (pacht, úroky, dotace vč. dotace na opatření

⁴ Tzv. Zelená dohoda pro Evropu je souborem politických iniciativ Evropské komise s cílem dosáhnout klimatické neutrality Evropy v roce 2050.

minimalizace škod predátory). Predace přináší vyšší skóre psychické tísně, stres a nedostatek spánku, např. podle objektivního šetření (výzkumu) v Norsku ve studii autora Zahl-Thanem a kol. (2020). Tato studie je uvedena také v monografii Kouřilové a kol. (2022, str. 54). Podle výsledků této studie nemusí chovatelé zažít týrání a smrt vlastních zvířat, přesto zažívají úzkost, snížení psychické odolnosti v důsledku tlaku šelem i bez přímé predace.

Tabulka 1 Vývoj stavu vlka v ČR

Rok	Náhrady v CZK	Počet vlků podle ČSÚ
2010	9100	6
2011	66025	6
2012	17 140	3
2013	34 300	10
2014	98 861	5
2015	102 458	13
2016	293 189	30
2017	788 089	61
2018	1 529 876	118
2019	5 612 468	334
2020	6 196 000	429

Zdroj: Český statistický úřad

Dalším aspektem jsou dohady o přemnožení lesní zvěře, obavy lesníků a myslivců ze vstupu do lesních porostů v těchto oblastech. Obávají se napadení psů smečkami, kdy nelze vyloučit i napadení osoby, která psa vede a brání. V důsledku podpory rozšiřování vlka například došlo k decimování populace muflonů v okolí Machova na Broumovsku, což byla geneticky nejhodnotnější populace trofejních muflonů ve volné přírodě na světě. Vlivem rozšíření populace vlka způsobené umělou podporou i ze strany státu tak došlo ke ztrátě jiné cenné skupiny zvířecích jedinců, byť ne původních. Podobný dopad mělo i rozšiřování kormorána, vyder, které vedlo k drastickému snížení počtu generačních a remontních ryb⁵, v důsledku čehož zkolabovala cenná původní rybí společenstva. Škody způsobované bobry v určitých lokalitách jsou velmi významné. S rozšiřováním výskytu krkavců, medvěda, introdukcí kočky divoké přes různá opatření frekvence užívání argumentu etiky se zvýší.

Instituce ochrany přírody a krajiny

Instituce ochrany přírody a krajiny argumentaci ochrany a etiky používají a budou používat ještě častěji. Mezi nejvýznamnější patří Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky (AOPK ČR) a Hnutí Duha. Instituce mají možnost využívat četné granty, mezinárodní dotace a granty, navazování spolupráce. AOPK ČR je účetní jednotkou příslušnou hospodařit s majetkem státu, přičemž závazky z její činnosti jsou závazky státu a finanční hospodaření reguluje zákon.

Veřejná správa (se zastoupením státních institucí ochrany přírody a krajiny) musí slyšet na argumentaci spojenou s etikou; jak na úrovni místních samospráv, tak Ministerstva zemědělství a dalších. Názory samospráv, zastoupení státu v regionech a nastavené společenské klima velí neodmítat ekologické parametry. Přístup státních institucí ochrany přírody a krajiny se střetává s farmáři a zájmy obyvatel v území. Ministerstvo životního prostředí ve své zprávě o hodnocení národních parků České republiky (Ministerstvo životního prostředí ČR, 2019)⁶ potvrzuje střet zájmů finančních a územních aspektů správy území, jeho obyvatel a ochrany přírody. Dokument se zabývá i napětím mezi správami a obcemi. A to jak ze sympatické pozice doporučení spolupráce a kontaktu s každodenními starostmi samospráv, tak i jinak. Ne tak pozitivně působí text o tom, že Správa je všudypřítomnou institucí: klíčovým zaměstnavatelem, de facto majitelem velké části krajiny a regulátorem, který až do malých nuancí rozhoduje o stavbách, plánování obcí nebo pohybu v lese. Podobně pak i další myšlenky, které mohou u mnohých subjektů žijících v daném území vyvolat apriori

⁵ Jako generační a remontní ryby označujeme ryby chované v řízených podmínkách, ryby v chráněných rybích oblastech, ryby slovené z revíru, ryby na trdlišťích v době jejich rozmnožování apod. Podrobněji viz: Ministerstvo zemědělství České republiky, elektronický portál: <http://eagi.cz>

⁶[https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/narodni_parky/\\$FILE/OZUOPK-Hodnoceni_NP-20200803.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/narodni_parky/$FILE/OZUOPK-Hodnoceni_NP-20200803.pdf)

pocit bezvýhodnosti s různými negativními dopady. Ekologičtí aktivisté jsou velmi silnou lobby s obrovskou politickou a finanční podporou. Není tedy překvapivé, že pro zachování svého vlivu a finančního zázemí vyvíjejí maximální snahy o prosazování svých zájmů, které nemusí ve všech případech výhradně souviset se skutečným vztahem k přírodě. Ochrana přírody se projevuje jako nová strana spekulativní akumulace kapitálu (Büscher & Fletcher, 2015) a jako taková, může mít negativní vliv nejen na hospodářskou činnost lidí, ale i na chráněné druhy (Margulies & Karanth, 2018).

3 Výsledky

Ve zkoumané problematice dochází ke střetům různých zájmových skupin v oblasti názorové, které mohou mířit také k převaze moci, čímž může být následně dosaženo lepší finanční situace. Proto lze zmínit i dotace z veřejných rozpočtů. Tedy, budou-li určité názory jedné zájmové skupiny převládat u široké veřejnosti, nelze vyloučit, že finanční podpora z veřejných i soukromých zdrojů může být vyšší. S tím souvisí možnost této zájmové skupiny provozovat svou pracovní činnost za minimálních rizik. Názorové skupiny se jeví jako stále více vyhraněné. Emoce a zájmy hrají stále větší roli. Autoři Kouřilová a kol. (2022), str. 39, uvádějí, že názorové skupiny disponují řadou osobních zkušeností a svým způsobem i osobní motivací. Psychologické působení, potažmo etika, je jedním z rozhodujících vlivů, kam budou směřovat finanční toky a podíl na moci. Výsledek nedohody nebo prosazování názoru bez diskuse širokého spektra zúčastněných stran a účastníků rozhodování vede ke zvýšeným rizikům v rozhodování. K rizikům a jejich potřebnému řízení v oblasti zemědělství se vyjadřuje například autor Špička (2006). Spektrum rizik, které je nutné řídit, usměrňovat či eliminovat, je poměrně široké.

Příklady možné diskrepance etických argumentů (parametrů) zúčastněných stran

Lze zmínit řadu odlišností zmiňovaných farem a institucí ochrany přírody a krajiny včetně Agentury ochrany přírody a krajiny v používání argumentačních prostředků včetně prezentace dat a finančních možností. Z praxe je zřejmé, že silnější tlaky spíše prosazují instituce ochrany přírody. Svůj vliv posilují prostřednictvím médií. Jejich tlak mnozí považují někdy ne za zcela etický, možná až vydírající a nemorální. Už i z důvodu, že tyto jejich aktivity jsou financovány také z veřejných zdrojů.

Ilustrace diskrepance argumentačních prostředků s dopadem do oblasti etiky:

- *Psychické působení*

- Zlehčování až zesměšňování situace a argumentů druhou stranou. Jiné názory napadány jako nevědecké, přičemž nejsou posuzovány, obviňování z vyvolávání nenávisti.
- Předkládat veřejnosti foto mláděte přejetého vlka či jiného predátora je považováno za etické, ale naopak ukázat potrhaná hospodářská zvířata, zmiňovat trýznivý způsob umírání v důsledku napadení predátory je považováno za neetické. Institucemi ochrany přírody a krajiny je považováno za neetické odmítnout podporu jakékoliv instituce, vč. časopisů.
- Vliv užívání podmiňovacího způsobu jako poukázání druhé straně na (byť ne vždy na zcela reálné řešení). Kdybyste měl dokonalejší plot...
- Štědře financovaná ekologická výchova občanů a dětí může v některých případech vyvolávat diskuse kolem způsobu a témat zaměření nebo míry jednostrannosti. Je na ni nahlíženo mnohdy jako na určitý druh marketingu.
- Informace v médiích o farmářích se dotýkají zejména dotací. V diskusích proto vadí veřejnosti dotace farmám, přičemž ale obvykle nejsou prezentovány výsledky práce.

- *Oblast dat*

- Statistiky mají svého financujícího dodavatele, uzpůsobují se užívané metody a znění výsledků analýz. Počty predátorů uváděné Agenturou ochrany přírody a krajiny bývají nižší, než odpovídá statistikám Českého statistického úřadu a úhradám za reálné výše škod způsobené farmářům.

- *Finanční hlediska:*

- Zlehčování sledování ekonomických hledisek institucemi OPK; kategorie zisku jsou prezentovány jako nedůležité; ale současně existují vyšší požadavky na podporu či financování činnosti.
- Diskuse kolem financování některých neziskových organizací, struktura, vývoj, vykazování (možné daňové úniky u dárců a vracení části dotací dárcům tzv. péče o dárce v minulých letech včetně). Diskusi o etice mohou

vyvolat finance neziskové organizace získávané na základě vyžádaného dědictví vč. případu, kdy zůstavitel může dědici nařídit, aby část dědictví někomu dal.⁷

- Farmář získá finance z veřejných zdrojů v případě škody na majetku a zvířatech. Existuje zde rozdílný pohled na komplexní náklady a tudíž výši škod. Nejsou v nich zpravidla zahrnuty transakční náklady, není prezentován dopad na daně. Zájem OPK stojí nad institutem vlastnictví, resp. je suplován náhradami škod. Psychické dopady a znechucení z nemožnosti se bránit zohledněno není.
 - Finanční náhrady farmářům vyplácí Agentura ochrany přírody a krajiny. Za diskusí můžeme považovat formulaci, že Agentura *poskytuje* finanční náhrady, (přičemž tyto jdou ze zdrojů daňových poplatníků), ale spíše Agentura o nich rozhoduje. Tím se farmy dostávají do jisté závislosti na Agentuře ochrany přírody a krajiny. Záměrně nereálné požadavky na předložení důkazních prostředků způsobených škod uložené poškozené farmě, a to v krátkém čase a bez technických možností je získat.
 - Snaha podpořit význam predátorů institucemi ochrany přírody a krajiny (aktiva, kde nelze spočítat), uvádí různá ocenění vlka, dříve kormorána. Etika krajiny: vysoké ploty, neprostupnost versus pojetí etiky ochrany zvířat.
- *Oblast práva*
- Etika by měla být zakotvena i v legislativě, ale nelze dost dobře zpracovat vyhovující normu pro obě strany. Otázka uplatňování tzv. veřejného zájmu; rozdílný pohled a síla uplatňování. Instituce ochrany přírody a krajiny veřejný zájem, který je nadřazen právu jednotlivce, vlastníka, občana.
 - Lze považovat za etický argument: je to chráněno, tak žádná diskuse nebude? Ochrana všech druhů zvířat nebo jen některých?
 - Podobně vytvářená určitá spojení s protěžovanými pojmy, resp. cíli určujícími prioritu v rozhodování, např.: biodiverzita, ekosystém; kdy je konkrétní druh zvířete klasifikovat jako přemnožený?

4 Závěr

V prezentované oblasti existuje řada zájmových skupin s různými zájmy. V rámci těchto zájmů jsou uplatňovány různé argumenty pro prosazení cílů těchto skupin. Mezi argumenty je často používán odkaz a hledisko etiky. Různý způsob uplatňování etických hledisek, a to různou silou (ochrana predátorů versus ochrana chovů) je zřetelný. Získávání financí (zejména veřejných financí) může často představovat hlavní motivaci k poukazování na zvolené etické parametry. Bohužel jeví se tak, že různé výklady etiky slouží a budou mnohdy sloužit jako účelový argument.

⁷ <https://www.hnutiduha.cz/aktualne/zavet-pomaha-dnes-zacina-mesic-dobrocinnych-zaveti>

Zdroje

- Büscher, B. & Fletcher, R. (2015). Accumulation by conservation. *New political economy*, 20(2), 273-298. DOI: 10.1080/13563467.2014.923824
- Galileo Corporation (3. červen 2022). *Etické chování (Ethical Behaviour)*. Načteno z ManagementMania: <https://managementmania.com/cs/eticke-chovani-ethical-behaviour>
- Janotová, H., Schelle, K. & Schellerová, I. (2005). *Profesní etika*. 1. vydání. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o.
- Kasal, J. (2020). Etická výchova. Průvodce předmětem pro studijní program Sociální patologie a prevence. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta. [online]. Dostupné: https://www.uhk.cz/file/edee/pedagogicka-fakulta/pdf/pracoviste-fakulty/ustav-socialnich-studii/dokumenty/studijni_opory/socialni_patologie_a_prevence_2020/eticka-vychova.pdf
- Kohák, E. (2000). *Zelená svato: zář*. Studijní texty. 2. přepracované vydání. Praha: Sociologické nakladatelství. SLON.
- Kouřilová, J., Lososová, J., Havrlant, T., Sagapová, N., Rybová, J., Adamová, M., Soukupová, N. (2022). *Náklady na ochranu konfliktních druhů zvířat a jejich dopady na chovy v cirkulární ekonomice*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta.
- Linnell, J. D., Swenson, J. E. & Anderson, R. (2001). Predators and people: conservation of large carnivores is possible at high human densities if management policy is favourable. In: *Animal Conservation Forum*, 4(4), 345-349. Cambridge University Press, DOI: 10.1017/S1367943001001408
- Margulies, J. D. & Karanth, K. K., (2018). The production of human-wildlife conflict: A political animal geography of encounter. *Geoforum*, 95, 153-164, DOI: 10.1016/j.geoforum.2018.06.011
- Ministerstvo České republiky, Elektronický portál e-AGRI: Sazebníky pro stanovení hodnoty ryb ulovených při neoprávněném lovu (pytláctví) v rybářských revírech a v rybníkářství. [online]. Dostupné: https://eagri.cz/public/web/file/87623/Sazebnik_pro_stanoveni_hodnoty_upytlacenyh_ryb.pdf
- Peková, J., Pilný, J. Jetmar, M. (2012). *Veřejný sektor – řízení a financování*. Praha: Wolters Kluwer.
- Seknička, P. Bohatá, M. & Šemrák, M. (1997). *Úvod do hospodářské etiky*. 1. vydání. Praha: Codex Bohemia.
- Špička, J. (2006). *Řízení podnikatelských rizik v zemědělství*. Praha: Ústav zemědělské ekonomiky a informací. Dostupné: https://www.uzei.cz/data/usr_001_cz_soubory/studie086.pdf
- Vejchodská, E. (2007). *Ekonomie a politika městského životního prostředí*. Praha: Oeconomica, Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta.
- Zahl-Thanem, A., Burton, R. J., Blekesaune, A., Haugen, M. S., & Rønningen, K. (2020). The impact of wolves on psychological distress among farmers in Norway. *Journal of Rural Studies*, 78, 1-11. DOI: 10.1016/j.rurstud.2020.05.010

Lidská důstojnost jako základní stavební kámen lékařské etiky

Barbora Řebíková¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.08

Lékařská etika je obor mladý i starý. Jako systematicky pěstovaný diskurz, promyšlený vědní obor implementovaný do vzdělávacího procesu, a především do curricula vysokoškolského vzdělávání budoucích lékařů, ošetřujícího personálu a dalších zdravotnických profesí, vzniká až po druhé světové válce, a to především jako reakce na zjištění Norimberského tribunálu. (Bekier, 2010) Tehdy byla odborná i široká veřejnost otřesena hned nadvakrát. Nejprve když vyšla najevo faktická zjištění o tom, co se v koncentračních táborech skutečně dělo a jaké experimenty zde lékaři na lidech prováděli. A podruhé při sebeobhajobě souzených lékařů. Ti se přesvědčivě hájili pomocí argumentů utilitarismu, který jako jeden z etických systémů umí přesvědčivě odpovědět na otázku, co je správně a co špatně a v hodnotově pluralitní Evropě měl a má své pevné místo. Na obhajobu nacistických lékařů založenou na argumentu, že sice způsobili újmu jednotlivcům, ale sledovali zřetelně převažující prospěch většiny společnosti, neměla tehdy odborná veřejnost pohotově v ruce žádný proti-argument, kterým by ji přesvědčivě vyvrátila, ukázala na očividnost páchaného zla a na profesní a etickou nemožnost lékařského výzkumu prováděného na lidech vězněných v koncentračních táborech. Lékařská etika jako samostatný vědní obor, ani její základní principy a deset bodů Norimberského kodexu, tehdy ještě neexistují.

Existuje „pouze“ dlouhá a stará hippokratovská tradice, která sice pomyslnou etickou laťku lékařského povolání staví velmi vysoko a lékaře slibem zavazuje k přijetí náročného mravního závazku tvořícího nezbytnou podmínku možnosti vykonávat lékařské povolání, ale jde pouze o „tradici“ a přísahu antickým bohům. Tato tradice je nicméně pro lékařskou etiku důležitá. Ukazuje, že lékařské povolání je mezi ostatními výjimečné a od počátku své existence vázáno přísahou zavazující ty, kteří přistupují k lidem zraněným, nemocným a slabým k tomu, aby svého postavení nezneužili. Aby k nemocnému přistupovali vždy v jeho zájmu a pro jeho dobro, aby nevyzradili nic z toho, co při výkonu svého povolání uvidí, či uslyší, aby se vystříhali vši nespravedlnosti, aby dbali na své lékařské umění i svou čest a aby svůj život uchovali v čistotě. V tradované Hippokratově přísaze toho nalezneme více. Její původní, či přesné znění se však nedochovalo a kolem přísahy dodnes panuje mnoho nejasností.

První zmínka o Hippokratově přísaze se objevuje až v prvním stolení našeho letopočtu a velmi pravděpodobně není dílem zakladatele medicíny Hippokrata z Kóu (460–370 př. Kr.). Ani doba jejího vzniku není zcela jasná a erudované odhady kladou její vznik do období mezi šestým stoletím před naším letopočtem a počátkem křesťanství. Jeden z nejuznávanějších názorů hovoří o tom, že přísaha vznikla někdy ve čtvrtém století před naším letopočtem a jejím autorem je někdo ze stoupců Pythagorejské školy. (Munzarová, 2005, s. 19-24.) Jedna z důležitých současných nejasností, či spíše omylů, je pak rozhořčení, se kterým se dnes můžeme často setkat, že nějaké konkrétní jednání lékaře není v souladu s Hippokratovou přísahou, kterou přeci složil a která ho zavazuje. Nezavazuje. Dnes už nikdo Hippokratovu přísahu neskládá. Nikdo z budoucích lékařů neslibuje slib, který zavazoval lékaře v antice. Nikdo dnes nevolá Apollóna a Asklépia a Hygieu a Panakín a všechny antické bohy a bohyně za svědky, že bude tuto smlouvu a slib dle svých možností a svědomí dodržovat. Že nebude lidské tělo řezat, a to ani ty, kteří trpí kameny. Že se vystříhá pohlavního zneužití žen i mužů, svobodných i otroků a že žádné ženě nepodá prostředek k vyhnání plodu. Že toho, kdo ho naučil lékařskému umění, bude si vážit jako svých rodičů a bude ho ze svého zajištění podporovat, že se o něj postará, když bude v nouzi a že i jeho synové budou jako jeho bratři, které zdarma a bez smlouvy naučí lékařskému umění, pokud po tom zatouží. Tohle dnes opravdu nikdo neslibuje.

Význam Hippokratovy přísahy a hippokratovské tradice je jiný. Historický. A v podstatném smyslu takový, že lékař je odpradávná vázán přísahou, kterou musí dodržet, aby byl dobrým lékařem. Že je vázán slibem, který na něj klade vysoké mravní požadavky, a že na povolání lékaře jsou vysoké mravní požadavky kladeny už od nepaměti, že jsou součástí jeho profese a že se pravděpodobně nikde jinde nevyskytují v takové míře a intenzitě jako právě v medicíně. I dnes proto lékaři skládají slib. Jiný. Současný. Každá fakulta si volí vlastní znění slibu budoucích lékařů, ve kterém z původní Hippokratovy přísahy zůstalo jen něco málo. Například jedno z nejdůležitějších etických přikázání lékaře –

¹ Univerzita Karlova v Praze, 3. lékařská fakulta, Ústav etiky a humanitních studií, Ruská 91, 100 00 Praha 10, barbora.rebikova@lf3.cuni.cz

uchovat lékařské tajemství. A také to, že všechny lékařské úkony bude vykonávat v zájmu a ve prospěch nemocného. Že se vystříhá všeho, co by bylo k jeho škodě a co by nebylo správné. I dnes lékaře váže slib stejně jako ve starověku. V tomto smyslu má lékařská etika dlouhou tradici a je neodmyslitelnou součástí medicíny od okamžiku jejího vzniku. Pacient a jeho dobro stojí v centru zájmu medicíny od jejich počátků.

Proto byla veřejnost tak otřesena, když během Norimberských procesů vyšly najevo detaily lékařských pokusů páchaných v koncentračních táborech, když zazněly argumenty, kterými se nacističtí lékaři hájili, a když se ukázalo, že byli upřímně přesvědčeni o správnosti a etické obhajitelnosti svého jednání. (Annas, G. J., & Grodin, M. A., 1995) I když z metodologického hlediska šlo mnohdy opravdu o čistě racionální výzkumné projekty, navíc velmi pečlivě vedené a zaznamenané, z pohledu etiky šlo o očividné páchaní zla a naprostou slepotu k utrpení nevinných. (Shuster, 1997) Jak je to možné? Na co tito lékaři zapomněli? Nacističtí lékaři jednali zjevně nejen v rozporu s Hippokratovou přísahou, ale i s celou hippokratovskou tradicí, která se ukázala jako slabá, vyprázdněná či přímo nedostatečná. Jasně se ukázalo, že na etiku lékařského výzkumu je zapotřebí klást daleko větší důraz než jen v rámci závěrečného slibu, že etice v medicíně je zapotřebí věnovat daleko větší pozornost a učinit z ní samostatný obor a předmět, kterému budou budoucí lékaři systematicky vyučováni na všech lékařských fakultách. Že je zapotřebí určit jasné principy, které se stanou páteří nově vznikajícího oboru a že musí vzniknout mezinárodní kodexy a úmluvy, které budou tyto principy připomínat, rozvíjet a právně vymáhat.

Vzniká tedy nejprve Norimberský kodex, jehož deset bodů se poté odráží v mnoha dalších budoucích kodexech, úmluvách a závazných právních dokumentech, které mají již v preambulích uvedeno, že zájmy a blaho člověka stojí nad zájmy společnosti a že důstojnost člověka je vždy na prvním místě a musí být zachována a chráněna. Že člověku přirozeně přísluší jistá práva a lidská důstojnost, o kterou nepřichází svou neschopností, nemocí, stářím, či umíráním, že ji nemůže ničím ztratit a nikdo mu ji nemůže vzít. Všechny tyto dokumenty navazují na filosofické pojetí důstojnosti coby inherentní vlastnosti člověka, tedy na přesvědčení, že člověk má důstojnost ze své podstaty a přirozeně.

Pojem lidské důstojnosti se tak dostává do centra nově vznikajícího oboru jako jeden z pojmů stěžejních a zároveň odrážejících historické poselství hippokratovské tradice. Nejedná se o pojem nový. Naopak o pojem s velmi dlouhou filosofickou tradicí. Otázka, co je to důstojnost a snahy o její vymezení jsou možná tak staré jako lidské uvazování o člověku, o jeho místě v řádu světa a smyslu jeho existence samo. V dějinách filosofického myšlení proto nacházíme nejrůznější pojetí toho, co to lidská důstojnost je a jak by ji bylo možné definovat. Všechna pojetí lze v zásadě rozdělit do dvou skupin podle dělicího kritéria vnější – vnitřní, inherentní – kontingentní.

Pojetí důstojnosti coby vnitřní hodnoty člověka lze stručně charakterizovat takto: důstojnost je něco, co je člověku bytostně vlastní, vrozené, něco, s čím se člověk narodí a zemře, co mu náleží a přísluší jaksí samozřejmě, samo sebou už jen proto, protože je člověkem, protože je členem druhu *Homo sapiens sapiens*. Důstojnost coby inherentní, vrozená kvalita, vlastnost, stav, status, který náleží jen lidem, přísluší pouze člověku. Takto chápaná důstojnost také může být tím, co člověka odlišuje od zvířat.

Důstojnost coby vnější hodnotu člověka pak můžeme popsat následovně: důstojnost je něco, co je člověku dodáno zvenčí, zvnějšku, přisuzováno někým jiným na základě jeho vlastností, schopností, či postavení. Nenáleží mu samozřejmě a přirozeně, ale teprve tehdy, pokud má nějaké konkrétní vlastnosti, schopnosti, zásluhy či postavení. Teprve pak mu náleží i jakási přidaná hodnota v podobě důstojnosti a důstojného zacházení.

Uvedená dvě základní pojetí a filosofická rozlišení důstojnosti na vnitřní a vnější připomínají tradiční etický problém osoby, morálního statutu embrya a jeho řešení v rámci teorií ontologického personalismu a empirického funkcionalismu. (Vácha, M., Königová R., Mauer. M., 2012, s. 45-52). Zatímco ontologický personalismus nerozlišuje mezi lidskou bytostí a lidskou osobou a status osoby chápe jako přirozený, jako příslušící člověku od první chvíle, od okamžiku jeho vzniku, od první buňky, od zygoty, už jen proto, protože je členem druhu *Homo sapiens sapiens*, kterému důstojnost a potažmo i náležitá právní ochrana přísluší zcela samozřejmě, přirozeně. Empirický funkcionalismus mezi lidskou osobou a lidskou bytostí rozlišovat dokáže. Člověk je od počátku lidskou bytostí, ale lidskou osobou se stává až na základě jistých vlastností, až ve chvíli, kterou lze určit empirickým ověřováním určitých předem vybraných funkcí, schopností a vlastností. Pokud člověk tyto vlastnosti a schopnosti má, je osobou, které náleží také důstojnost a důstojné zacházení, pokud je nemá, osobou není a důstojnost mu nenáleží.

Obě pojetí mají své klady i zápory. Nebezpečí empirického funkcionalismu spočívá v tom, v čem tkví nebezpečí všech teorií, které rozdělují lidstvo do dvou skupin podle nějakého předem vybraného kritéria, podle nějaké vlastnosti či schopnosti. Pokud člověk tuto vlastnost (či vlastnosti) nemá, nebo zrovna nemá, je například těžce nemocný, postižený, v kómatu, pokud na konci života nedisponuje všemi dřívějšími schopnostmi, či pokud jimi na začátku života ještě nedisponuje, pak hrozí, že mu nebude přiznán status osoby a že mu nebude příslušet ani lidská důstojnost a důstojné

zacházení. Status osoby a lidská důstojnost jsou v tomto pojetí zcela závislé na hodnocení jiných lidí, jsou to hodnoty vnější, kontingentní a člověku je lze přisuzovat a odebírat víceméně libovolně.

Nebezpečí ontologického personalismu tkví v tom, že jak status osoby, tak lidská důstojnost sice náleží všem lidem zcela přirozeně, vnitřně a samozřejmě od prvního do posledního okamžiku jejich života, ale není jasně definováno, co člověku takto přirozeně vlastně přísluší, co to lidská důstojnost vlastně je, jaký je obsah tohoto pojmu a jak lze zformulovat jeho definici. V rámci tohoto pojetí je možná přesná definice statutu, či pojmu důstojnosti, potřebná ještě více než v případě prvním, aby se z něj nestala jen jakási prázdná nádoba, nicneříkající nálepka. Pojem důstojnosti je tedy v obou případech zapotřebí pečlivě vykládat a vymezovat jeho obsah, hledat definice a formulovat jeho jasný výměr.

V dějinách filosofie lze nalézt množství výkladů lidské důstojnosti, které nám v tomto úsilí mohou pomoci. Velmi stručně představme několik z nich. Jedno z prvních a vlivných pojetí důstojnosti nacházíme u římského stoika Cicera. Ten důstojnost chápe jako jakýsi kompromis, či kombinaci obou výše představených pojetí. Důstojnost je v Cicerově pojetí vnitřní hodnota člověka a Cicero ji implicitně předpokládá. Důraz však klade také na rozvíjení takových vlastností, které tuto vnitřní hodnotu dokládají a stvrzují. Důstojnost tedy chápe i jako společenský status, jako zasloužilost, postavení či jako autoritu osoby. (Cicero, *De Officiis*, III. 27-30) Tato vnější důstojnost je podmíněna důstojností vnitřní, která je součástí přirozenosti člověka a přirozených zákonů. (Horstmann). I u Cicera, stejně jako u dalších filosofů, se pokusy o vymezení lidské důstojnosti pojí s formulováním rozdílu mezi člověkem a zvířetem. To, co podle Cicera člověka od zvířat odlišuje a co patří k jeho přirozenosti, je jeho účast na rozumu, jeho schopnost racionálního souzení a možnost nezávislých etických rozhodnutí.

I v raně křesťánské tradici a ve středověku je pojem lidské důstojnosti vykládán pomocí formulace rozdílu mezi člověkem a zvířetem, ale především je chápán v souvislosti s náboženskými otázkami, a hlavně v kontextu stvoření. Člověk je obraz Boží a jeho důstojnost spočívá především v tom, že je tímto obrazem. Tomáš Akvinský i italští humanisté 15. století jako například Giannozzo Manetti, Bartolommeo Fazio, Pico della Mirandola, či Marsilio Ficino takto člověka vykládají a rozumí mu především jako Božím obrazu. (Nejeschleba, 2005, s. 7-50.) I když se jejich pojetí mírně liší, všechna shodně předpokládají, že člověku přísluší důstojnost přirozeně, vnitřně, že ho tato přirozenost odlišuje od zvířat a že člověk je obrazem Božím.

Mezi zmíněnými mírně vybočuje výrazná postava italského humanismu Pico della Mirandola, jehož pojetí lidské přirozenosti je nejen velmi originální, ale také lehce heretické. Mirandola lidskou důstojnost charakterizuje ve své *Řeči o důstojnosti člověka* pomocí originálního mýtu o stvoření. V něm Bůh tvoří nejprve jednotlivé vrstvy skutečnosti a nakonec člověka, který je může poznávat, odhalovat jejich vnitřní řád, milovat jejich krásu a obdivovat jejich tvůrce. (Mirandola, 2005) Takto si Pico della Mirandola představuje, že Bůh promlouvá k prvnímu člověku: „Adame! Nepřidělil jsem ti žádné určité sídlo, žádnou tobě vlastní podobu ani žádné osobité dary – a to proto, abys získal a měl takové sídlo, takovou podobu a takové dary, jaké si podle vlastního přání a úsudku sám zvolíš. Přirozenost ostatních stvoření je vždy pevně určena a rozvíjí se pouze v mezích, které jsou stanoveny mnou předepsanými zákony. Ty si však budeš, aniž bys byl jakkoli omezován, určovat svou přirozenost podle své vlastní svobodné vůle, do jejíž péče jsem tě svěřil.“ (Mirandola, 2005, s. 57.) Bůh tedy podle Pica ponechává člověku svobodu k tomu, aby si svou přirozenost vybral sám. Člověk má moc pozvednout sám sebe k vyšším formám stvoření, ale také může sám sebe degradovat na úroveň zvířete. „Neučinil jsem tě ani nebešťanem, ani pozemšťanem, ani smrtelníkem, ani nesmrtelným, abys jako svéprávný a vážený sochař a výtvarník mohl utvářet sebe sama do takové podoby, jaké dáš sám přednost. Můžeš poklesnout na úroveň nižší, zvířecí; ale můžeš být také podle vlastního rozhodnutí znovu povznesen k vyššímu, božskému.“ (Mirandola, 2005, s. 57.)

Velmi významným příspěvkem do dějin výkladu lidské důstojnosti a přirozenosti, který ovlivnil novodobá pojetí důstojnosti formulovaná v platných úmluvách a kodexech je definice autonomie a důstojnosti člověka rozvinutá v díle Immanuela Kanta. Kant chápe člověka jako autonomní lidskou bytost řídící se principem povinnosti (Kant, 1976). Tato autonomie a schopnost řídit se rozumovým principem, maximou, kterou si tato bytost dává sama je pak základem lidské důstojnosti a tím, co člověka odlišuje od zvířat. Hlavní formulací povahy lidské důstojnosti, kterou Kant nabízí, je však jeho srovnání důstojnosti a ceny. „V říši účelů má buď vše nějakou cenu, nebo důstojnost. Namísto toho, co má cenu, lze klást i něco jiného jako ekvivalent, ale co naproti tomu je povzneseno nad jakoukoli cenu, a co proto nepřipouští žádný ekvivalent, má důstojnost.“ (Kant, 1976, s. 83.) Důstojnost tedy Kant definuje jako vnitřní hodnotu, jako něco, co nemá pouze relativní hodnotu, ale co má důstojnost a je účelem samým o sobě.

Ve filosofických teoriích jsou definice lidské důstojnosti často (pouze) součástí rozsáhlejších konceptů a systémů, ale v teorii lidských práv hraje pojem důstojnosti, přirozenosti a nezczitelnosti lidských práv, centrální roli. Ve všech významných mezinárodních deklaracích a úmluvách, které po druhé světové válce vstupují v platnost a určují podobu medicíny a lékařského výzkumu, je kladen důraz na uznání vnitřní, přirozené, inherentní důstojnosti člověka. Teprve ta tvoří nezbytný základ deklarované svobody, spravedlnosti a míru. Také první *Všeobecná deklarace lidských práv*, která byla přijata Organizací spojených národů dne 10. prosince 1948, začíná větou: „Všichni lidé se rodí svobodní a sobě rovní

co do důstojnosti a práv.“, neboť právě prožitá historická zkušenost si vyžádala nejen vznik nové disciplíny, lékařské etiky, ale také novou a všeobecnou proklamaci lidských práv, svobod a lidské důstojnosti, které člověku přísluší přirozeně a nezcizitelně. „Zajímavá je tu okolnost, že filosofický pojem lidské důstojnosti, který se objevil již v antice – přičemž dnes platné znění se objevuje u Kanta –, se v textech mezinárodního práva začal uplatňovat až po skončení druhé světové války a až pak se stával součástí v platnost vstupujících národních ústav.“ (Habermas, 2013, s. 17.)

Pojem lidské důstojnosti má svou filosofickou historii i své pevné místo v teorii práv a je důležitým konceptem hrajícím nezastupitelnou roli v okamžiku vzniku lékařské etiky po druhé světové válce. Jako Ariadnina nit se prolíná novodobými dějinami této disciplíny a pomáhá najít cestu z labyrintu těžkých etických otázek. I když se pojem lidské důstojnosti může na první pohled jevit nejednoznačným a někdy bývá používán v argumentech pro i proti nějakému konkrétnímu problému, jedná se o důležitý pojem, jehož význam bychom neměli podřývat. Z dějinné zkušenosti víme, kam takové zpochybnění vede a že důstojnost člověka je zapotřebí chránit a s člověkem zacházet jako s důstojnou lidskou bytostí zvláště v oblasti lékařské péče, do které se dostává člověk slabý, zraněný, nemocný. V okamžiku, kdy na toto medicína zapomene, kdy zradí své nejvládnější poslání léčit nemocné a pomáhat trpícím, kdy se zaměří pouze na výzkum a získávání nových pravd, kdy zapomene na člověka a jeho přirozenou, vnitřní důstojnosti, zneuctí své jméno a stane se synonymem pro utrpení a páchaní zla, jak se tomu stalo během druhé světové války.

Zdroje

- Annas, G. J., & Grodin, M. A. (1995). *The Nazi Doctors and the Nuremberg Code: Human Rights in Human Experimentation*, Oxford University Press.
- Bekier M. (2010). The Ethical Considerations of Medical Experimentation on Human Subjects, Dostupné na: https://www.qcc.cuny.edu/socialsciences/ppecorino/medical_ethics_text/chapter_7_human_experimentation/Reading-Nazi-experimentation.htm
- Cicero, *De Officiis*, III. 27-30. Dostupné latinsky http://www.intratext.com/IXT/LAT0102/_P2P.HTM a v anglickém překladu <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text>.
- Habermas, J. (2013). *K ustavení Evropy*, Filosofia.
- Horstmann P. Rolf, „Menschenwürde“, In Historisches Wörterbuch der Philosophie online. Dostupné na: https://www.schwabeonline.ch/schwabexaveropp/elibrary/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27verw.menschenwurde%27%20and%20%40outline_id%3D%27hwph_verw.menschenwurde%27%5D
- Kant, I. (1976). *Základy metafyziky mravů*, Praha: Svoboda.
- Mirandola, D. Pico (2005). *O důstojnosti člověka*, Praha: OIKOYMENH.
- Munzarová M. (2005). *Zdravotnická etika od A do Z*, Grada.
- Nejeschleba, T., „Kníže svornosti. Giovanni Pico della Mirandola a jeho filosofické úsilí“ In Mirandola, D. Pico (2005) *O důstojnosti člověka*, Praha: OIKOYMENH.
- Shuster E. (1997). Fifty Years Later: The Significance of the Nuremberg Code, *The New England Journal of Medicine*. DOI: 10.1056/NEJM199711133372006
- Vácha, M., Königová R., Mauer. M. (2012). *Základy moderní lékařské etiky*, Praha: Portál.

Pomáhající profese 4.0 jako reakce na výzvy Průmyslu 4.0 - Realizace poradenského chatbotu v odborném sociálním poradenství

Martin Smutek¹, Jan Hloušek², Zuzana Hloušková³

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.09

Abstrakt: Průmysl 4.0 s sebou nese nejen nové příležitosti plynoucí z nasazení učících se algoritmů v oblasti produkce zboží/služeb, ale též rizika v podobě ztráty zaměstnání u pracovníků stížených touto modernizací. Řada z nich se pak dostává do obtížně řešitelné spirály postupného zadlužování a exekucí. Dluhové poradenství pak představuje jednu z hlavních náplní činnosti odborného sociálního poradenství. Zvýšená potřeba poskytování takovýchto služeb pak vede k přetížení zaměstnanců občanských poraden. Je jednou z možných cest reakce na tyto dopady Průmyslu 4.0 vytvoření odborného sociálního poradenství 4.0? Tedy bojovat s důsledky stejnou zbraní - nasazením učících se algoritmů do poradenství? Text prezentuje dílčí zjištění z pilotního testování provozu poradenského chatbotu.

Klíčová slova: Průmysl 4.0, odborné sociální poradenství, chatbot.

1 Úvod

V rámci projektu TAČR „Využití prvků umělé inteligence při poskytování odborného sociálního poradenství“ je cílem naplnit poradenského chatbota relevantním obsahem. Na řešení projektu se podílí Ústav sociální práce FF UHK a Občanské poradenské středisko, o.p.s. v Hradci Králové. Technologickým partnerem je společnost Artin, která dodává a modifikuje software.

Chatbot dostal jméno PORADÍM, specializuje se na témata bydlení, práce, dluhů i např. porozvodových situací, ochrany spotřebitele. Učí se postupně i další oblasti. Od koho se učí? Od profesionálních sociálních poradců z občanské poradny, ale také průběžně od testérů, lidí, kteří s ním komunikují. V budoucnu se bude stále učit od klientů občanské poradny.

Poradenství v sociální práci je založeno na poradenském rozhovoru. Součástí tohoto nástroje je lidský vztah mezi poradcem (sociálním pracovníkem) a uživatelem služby. Řešení poradenství s využitím chatbota spočívá v částečném nahrazení člověka strojem, a to ve fázích, které lze strukturovat, a zároveň při nichž není existence vztahu významná pro naplnění cíle poradenství. Stroj má představovat nadstavbu. Člověk - sociální pracovník - bude méně zatížen procesními úkoly informativního charakteru, popř. rutinním rozhodováním, a bude se moci více soustředit na klienta a jeho životní situaci.

1.1 Průmysl 4.0 jako důvod realizace poradenského chatbotu

Východiskem pro záměr vytvářet poradenský chatbot jsou dopady tzv. Průmyslu 4.0 na českou společnost. Výzvy pro Českou republiku v souvislosti s Průmyslem 4.0 (např. Mařík V. a kol., 2016) jsou nejen výzvami technologickými, ale i sociálními. Příchod tzv. Průmyslu 4.0 s sebou ponese jak vytváření nových sociálních problémů, prohlubování stávajících, tak i potřebu reagovat na straně organizace práce.

Dopady Průmyslu 4.0 se částečně věnuje dokument Strategický rámec Česká republika 2030. Celkově se k budoucím změnám v oblasti průmyslu a ekonomiky staví poměrně kladně, hledá spíše výzvy, ale upozorňuje též na rizika. V analýze v rámci tohoto rámce (Strategický rámec Česká republika 2030, 2017, s. 241) je uvedeno, že do roku 2030 je předpokládán zánik 700 tisíc pracovních míst a vznik pouze necelých 300 tisíc míst. Alarmující pro obor sociální práce

¹ Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Ústav sociální práce, martin.smutek.2@uhk.cz.

² Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Ústav sociální práce a Občanské poradenské středisko, o.p.s. Hradec Králové, jan.hlousek@ops.cz.

³ Občanské poradenské středisko, o.p.s. Hradec Králové, zuzana.hlouskova@ops.cz

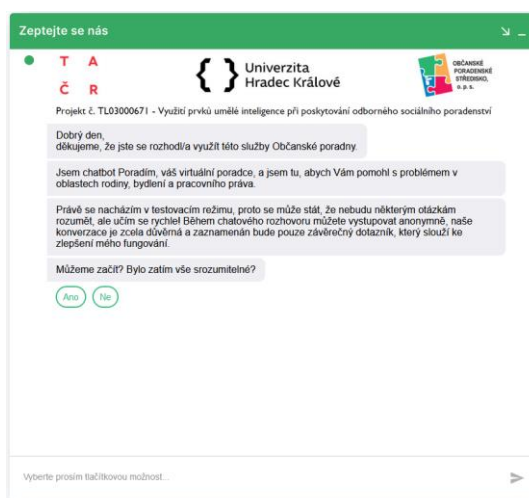
může být, že zde není nastíněno řešení pro oněch 400 tisíc nezaměstnaných. Není zde zmíněna role pomáhajících institucí, ani souvisejícího administrativního aparátu (zprostředkování práce, rekvalifikační kurzy). Problematiku rizik vyplývajících z dopadů zániku množství pracovních míst jsme v rovině výzev udržitelného rozvoje rozpracovali v rámci tematicky souvisejícího diplomového úkolu B. Skalové pod vedením vedoucího práce M. Smutka (Skalová, B. 2020).

Dá se říci, že chceme s dopady nástupu nových technologií na český trh práce (nezaměstnanost, předlužení obyvatelstva a související problémy s bydlením apod.) „bojovat“ stejnou zbraní, tedy nasazením nových technologií do řešení takto vzniklých životních situací. Záměrem je pilotně otestovat nejen možné přínosy aplikace této komunikační technologie (chatbotu), ale též rizika s tím spojená. Vyvarovat se při budoucím plošnějším nasazení robotického poradenství výrazných chyb.

1.2 Průmysl 4.0 ⇒ Pomáhající profese 4.0

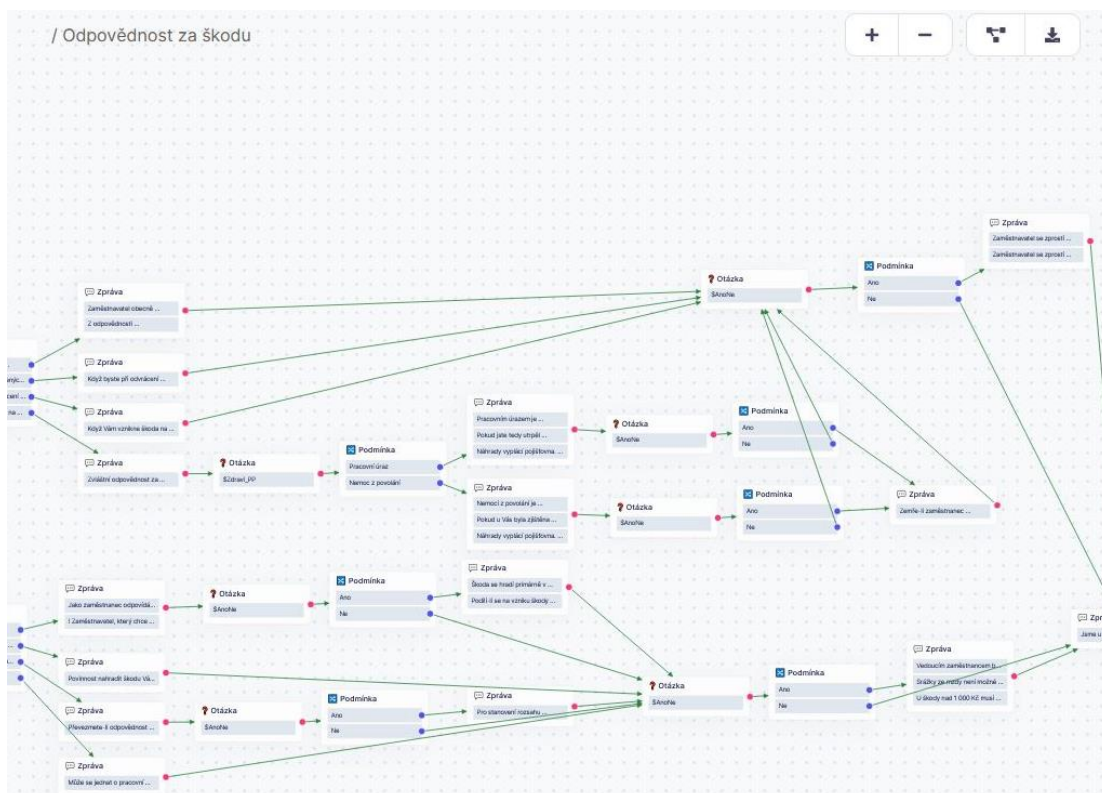
Chceme přispět k formování „Pomáhající profese 4.0“. Aplikace umělé inteligence formou poradenského chatbotu v praxi profesionálního sociálního poradenství vnímáme též jako nástroj prevence odchodu profesionálních poradců (již tak mzdově podhodnocených) do jiné oblasti trhu práce převzetím části objemu práce ve vstupních (iniciačních) fázích poradenského procesu.

Obrázek 1 Vzhled chatovacího okna poradenského chatbotu

Zdroj: Vlastní zpracování

Obrázek 2: Ukázka vnitřní struktury rozhodovacího stromu chatbotu (zde na příkladu intentu „odpovědnost za škodu“)

Zdroj: Vlastní zpracování

2 Metodika

Design pilotního testování poradenského chatbotu ve své kvantitativní části spočíval v on-line testování subjekty a následné vyplnění dotazníku, který byl přiložen bezprostředně na konec chatovacího dialogu. Chatbot měl za úkol vypořádat se celkem s 60 životními situacemi, jako jsou například tyto:

- žena 56 let, pracuje na pracovní smlouvu, potřebuje na plánované lékařské vyšetření v pracovní době, neví, zda musí předem zaměstnavateli oznamovat (jde pro ni o citlivou informaci)
- žena 57 let, zaměstnavatel chce nabídnout opakovaně (potřetí) smlouvu na dobu určitou, neví, zda je to možné

Tyto modelové situace byly v několika vlnách (od května 2021 do ledna 2022) rozesílány okruhu respondentů pro pilotní testování, kterými byli studentky a studenti oboru Sociální práce na Ústavu sociální práce FF UHK a další dobrovolní testéři z okruhu akademických pracovníků UHK. Celkem bylo formou hromadných e-mailů osloveno 357 respondentů. Respondenti prováděli anonymní diskusi na vybraná témata a následně vyplňovali dotazník, který byl připojen na závěr chatovacího vlákna. Dotazník obsahoval celkem 14 otázek, které se zaměřovaly na formu i obsah komunikace s chatbotem. Vyplněných hodnotících dotazníků, které se staly předmětem analýzy, bylo 63 (návratnost 17,6 %).

Kvalitativní část průběžného vyhodnocování významu chatbotu pro odborné sociální poradenství je založena na kvalitativních interview s profesionálními sociálními poradci z občanské poradny v Hradci Králové. Probíhaly na jaře 2021 (na sběru dat a vyhodnocení spolupracoval v rámci tematicky souvisejícího diplomového úkolu V. Růžička pod vedením vedoucího práce M. Smutka, který je autorem tohoto shrnutí) (Růžička, V. 2021) a dále aktuálně v období květen až červenec 2022. Dotazováno bylo 5 profesionálních poradců.

Byla sestavena sada otázek v oblastech „obsahu práce“, „změn v komunikaci s klientem“, „očekávání dopadu na klienta“, „rizika nasazení nové technologie“, např.:

- Do Vaší agendy budou pronikat nové programy a stroje. Jaký na to máte názor?
- Jak mohou digitální technologie/robotizace ovlivnit obsah Vaší práce?
- Jak mohou digitální technologie/robotizace ovlivnit komunikaci: s jinými kolegy, s vedením, s klientem?

- Jaké dopady si myslíte, že tyto změny mohou mít pro Vás a jaké pro klienta?

3 Výsledky

V kvantitativní části pilotního testování jsme se zaměřovali na hlavní otázky schopnosti chatbotu zastat roli prvního kontaktu s občanskou poradnou a také na oblast komunikačního stylu chatbotu.

3.1 Schopnost chatbotu zastat roli prvotního kontaktu s občanskou poradnou

Z výsledku dotazníkového šetření vyplývá, že chatbot dokáže částečně zastat roli prvotního kontaktu. Variantu „rozhodně ano“ a „spíše ano“ zvolilo 53,5 %, „spíše ne“ a „rozhodně ne“ se vyjádřilo 46,5 % dotázaných.

Tradiční formy úvodní komunikace s poradnou by stále volilo převažující množství respondentů: 27 % telefonický kontakt, 15,9 % osobní kontakt, 14,3 % emailový kontakt. Chatbot se „umístil“ až na 4. místě (11,1 %).

3.2 Osobnost chatbotu očima respondentů - vyjadřovací styl

Jelikož chatbot „hovoří jako kniha“ a vychází ze zákonů v oblasti práva, ptali jsme se respondentů, jestli by ocenili neformálnější způsob komunikace. Mírně však celkově převládl názor, aby chatbot setrval u formálního stylu (58,1 %, z toho 20,9 % „rozhodně“ formální). Rozhodně „ano“ řeklo neformálnímu způsobu komunikace jen 7 % respondentů.

3.3 Očekávané změny z pohledu organizace práce poradce

Kvalitativní interview s profesionálními sociálními poradci ukázala jak očekávané klady, tak i zápory, resp. rizika uplatnění technologie chatbotu v sociálním poradenství. Mezi očekávané pozitivní změny v rovině organizace práce patřilo:

- zvýšení fyzického bezpečí pracovníka přesunem řady kontaktů do kyberprostoru
- zachované finanční ohodnocení pracovníků, avšak při zkrácené pracovní době
- zefektivnění práce - prvotní rozřazování klientů
- technologie obslouží klienty s „nenáročnou zakázkou“
- usnadnění práce v podobě automatizovaného ukládání záznamu dialogu pro spisové účely (případně záznam hovorů přes voicebot - přepis hlasového záznamu na text)

Očekávaná rizika pak u poradců rezonují tato:

- převádění dat do digitální podoby: ztráta dat při poruše techniky, možný kyberútok
- stejné finanční ohodnocení, avšak nárůst pracovních povinností (sledování případů jak ve fyzickém světě, tak v kyberprostoru souběžně)
- nutnost proškolení zaměstnanců s prací s novým nástrojem (plus přidává se fakt vysoké fluktuace zaměstnanců)
- finanční náklady na zakoupení/provoz licence
- nutnost neustálé aktualizace obsahu (musí být zaškoleny více zaměstnanců/zastupitelnost)

3.4 Očekávané změny z pohledu dopadu na společenský status profese

Lze očekávat zvýšení povědomí obyvatel o občanských poradnách (potažmo profesi sociální práce) zviditelněním v on-line prostoru. Oproti tomu však stojí asi nejvýznamnější etické riziko vůči samotné profesi sociálního pracovníka: Ztráta osobního vztahu s klienty (metoda osobního rozhovoru je základní metodou práce sociálního pracovníka).

3.5 Očekávané změny z pohledu dopadů na klienty

Tabulka 1: Očekávané změny z pohledu dopadů na klienta

Očekávané pozitivní změny	Očekávaná rizika
rychlost podané informace	riziko špatného tematického zařazení klienta programem (nerozpoznaná podstata problému)
efektivnost odkazování na další účinnou pomoc (jiné formy kontaktu s klientem - telefonický kontakt, osobní schůzka; odkaz na jiné instituce)	riziko špatné odpovědi/rady klientovi podaná programem
on-line virtuální poradce je stále k dispozici	etické riziko narušení důvěry záznamem dialogu/hovorů
vyšší dostupnost služby obzvláště pro klienty bydlištěm vzdálení od poradny	bariéra přístupu k informačním technologiím pro některé cílové skupiny klientů
čas na promyšlení, stroj nikam nespěchá (navíc může komunikovat s množstvím klientů souběžně)	absence emoční podpory v poradenském procesu
stroj nedělá rozdíly a chová se ke všem stejně	posuzování jen výsledného stavu (sociální situace klienta) nikoli důvodů, které k situaci vedly

Zdroj: Vlastní zpracování na základě Růžička, V., 2021.

4 Závěr

Hlavní silnou stránkou poradenského chatbotu je podle respondentů rychlost, dále věcnost. Mezi klady řadili respondenti v otevřené otázce také anonymitu dialogu.

Mezi hlavní náměty na další zlepšení respondenti uváděli v otevřené otázce hlavně potřebu dále se doptávat na okolnosti životní situace, vyskytly se obavy, že odborné dikci (obsah chatbotu vychází primárně ze zákonů) nebudou někteří klienti rozumět.

V aktuálních fázích vývoje ještě není chatbot k dispozici pro reálné klienty, probíhá poslední interní a externí testování obsahu. Nejbližší další plánovaný evoluční krok: Vývoj obsahu pro poradenský voicebot, tedy hlasovou komunikaci stroje s klientem v odborném sociálním poradenství.

Poděkování/Financování

Tento text vznikl v rámci řešení projektu TAČR TL03000671 Využití prvků umělé inteligence při poskytování odborného sociálního poradenství

Zdroje

- Etický kodex občanských poradců [online]. Praha: Asociace občanských poraden. Dostupné z: <https://www.obcanskeporadny.cz/cs/ke-stazeni>
<https://poradim.info>
- Mařík, V. a kol. (2016). *Průmysl 4.0 – Výzva pro ČR*. Praha: Management Press.
- Růžička, V. (2021). *Vztah sociální práce a moderní technologie*. Diplomová práce. Hradec Králové: Filozofická fakulta.
- Skalová, B. (2020). *Udržitelný rozvoj sociální práce v postmoderní situaci*. Diplomová práce. Hradec Králové: Filozofická fakulta.
- Smutek, M.; Hloušek, J.; Růžička, V. (2020). Využití nových technologií v sociálním poradenství – Chatbot jako záměr. In *Sociální práce jako nástroj prosazování lidských práv*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Strategický rámec Česká republika 2030 [online]. Dostupné z: <https://www.cr2030.cz/strategie/>.

Ethical aspects of the integration of the circular and social economy

Jaroslav Šetek¹, Ivana Faltová Leitmanová², Jiří Alina³, David Bajer⁴

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.10

Abstract: The article presents economic connections to ethical decision-making within the dilemmas that can be encountered in helping professions and caring for family members in respite care. Completely new changes of an economic and social nature after the events of 1989 in the then Czech society can also be seen in comprehensive human care, even in such difficult events as the care of a loved one with congenital or acquired disabilities. Since this period, respite care has been developing in the Czech Republic according to acquired and proven models from abroad. In essence, these are caring activities in early care, foster care, gerontological to palliative care for incurable disease and end of life. It is logical that in connection with the change in the demographic structure of the population with the ageing of the population, respite care will increase in importance in the conditions of the Czech Republic. The purpose of respite care is to ensure rest and regeneration as a result of significant psychological stress and prevent the subsequent emergence of burnout syndrome of a lay caregiver, etc. In addition to social programs of leisure activities and community, work can contribute to these social enterprises with a focus on circular technologies. This is also the challenge for economic and social policy to implement, on the principle of subsidiarity, the creation of innovative projects, especially within the cities of municipalities and regions. These projects can fulfil all social, economic, ethical and ecological aspects in the context of sustainable development and at the same time contribute to improving the quality of life of interest groups in difficult situations such as caring for a loved one. For this reason, the innovation of the mentioned project can represent a multifunctional significance of individual and social interests.

Keywords: an ethical dimension of economic and social policy, respite care, circular and social economy.

JEL Classification: A11, B19, B59, D64

1 Introduction

Completely new changes of an economic and social nature after the events of 1989 opened up space for comprehensive human care, even in such events as illness, incurable disease and the end of life. Since this period, respite care has been developed in the Czech Republic according to acquired and proven models from abroad, which is linked to the care of caregivers (especially immediate family members). For this reason, the aim of the paper is to present the economic context for ethical decision-making within the dilemmas that can be encountered in the "multidisciplinary" care of interested helping professions and laypeople in the synergy of volunteer activities and participation of the immediate family. It is the aforementioned family members who represent a dual position, both caring for the needy and at the same time caring for clients. One of the possible forms of help for carers is also the provision of rest and regeneration as a result of considerable psychological stress. Forms must also be consolidated in educational processes (Zhukova et al., 2021). In addition to leisure activities, work activities through shared jobs within an integrally integrated social and circular economy (Korhonen, 2018), as well as shared economies themselves (Gonzalez-Padron, 2017). The concept of this innovation is fully in line with the strategy of sustainable development (addressing economic, social and environmental issues), through the interconnection of economic and social policy on the principle of subsidiarity within cities,

¹ University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, jsetek@ef.jcu.cz

² University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, leitman@ef.jcu.cz

³ University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, jalina@ef.jcu.cz

⁴ University of South Bohemia, Faculty of Economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, bajerd00@ef.jcu.cz

municipalities and regions. The principles of circular economics are also implied in "Human resources" (Schröder, 2020). At the same time, ethical aspects and principles of care can be incorporated into existing processes (Pla-Julián and Guevara, 2019, Sewpaul and Henrickson, 2019).

For this purpose, the analytical method and interdisciplinary approach of social sciences (especially alternative directions of economic thinking - social and institutional economics, ethics (its parts of deontology), sociology, social security law, application of the current state and obstacles to further development on the example of the Czech of the Republic.

2 Methods

The application of analytical methods is preferred during processing. The main starting point is the evaluation of theoretical approaches, with a broad view of the issues on which economic and ethical theories focus. In this context, the economic behaviour of people in the position of helping professions in providing respite care services is monitored. Institutions here represent a set of rules governing the actions of the mentioned interest groups of the population. These institutions can be divided into formal and informal, while formal institutions can be described as, for example, legal norms, civil rights, etc.. Informal institutions can then take the form of customs or the culture of the society in general. Formal institutions are generally considered to be quick and easy to change (eg bypassing the relevant law), while informal institutions can be very rigid as they are subject to long-term social processes. Within the mentioned institutions it is possible to observe economic aspects of human behaviour from the point of view of the theory of institutional economics, which has been formed since the 1990s and its psychological conception derives institutions (representing a category of socio-economic life) according to traditions, customs, customs and interpersonal relations (Frey, Stutzer, 2000). The just mentioned concept of institutions represents the starting point for the creation of an innovative project based on the synthesis of areas of interest in social life, ie respite care, social and circular economy.

3 Research results

3.1 Initial philosophy

From the beginning of his existence, a human being appears as a being creating social formations. These human groups, for the purpose of their existence, have established the rules by which they are governed. The goal was to ensure the existence of one's own and offspring. In human history, this goal has been constantly improved ideologically, so that at present it can be expressed as the coexistence of free people based on basic ethical principles respected and protected by all to ensure the existence of all mankind. From the Christian point of view, it is added that it is also a matter of fulfilling the meaning of the existence of people as God-created beings to celebrate and freely cooperate with him (Sokol, 2010). The need to create an organizational structure of human society is not the result of gradual development, but is inextricably linked to the very existence of human society, as it is made up of people with free choices between real and apparent good - that is, evil. Every human society follows natural ethical rules and insists on their observance because their practical neglect and ideological relativity threatens the existence of even the most basic interpersonal relationships and puts everything in gradual confusion.

Contemporary civilization is not only based on natural human values but is also formed by the moral values of different cultures, which have only emerged from mutual isolation in recent centuries. Everywhere in the space of the planet, for example, respect for parents, the need to defend justice, respect for life, help for the sick and suffering, etc. are known. They differ from each other only in their scope and external manifestation. Our Euro-Atlantic culture has its roots in the Judeo-Christian tradition and in the theory of the state of ancient Greece and Rome (Sokol, 2010). They appear to be the most advanced, but at the same time very vulnerable precisely by disrespecting their ethical values. In order for these values to be applied in practice in the field of respite care, it is necessary to create structures for providers of this care and their system environment to bring these values into the consciousness of helping professionals and at the same time take care of the human dimension. To do this, there must be individuals with proper authority. For this reason, their professional readiness acquired through studies is not enough - they should meet very strict ethical criteria, even in private life. In any case, it is not permissible for this activity as a service to the needy to be performed by individuals, even if they are professionally well-founded, but with a bad character. Respite care also includes caring for the religious needs of all clients and their families. Therefore, there is a commitment for church leaders, for adequate spiritual care, both for clients and caregivers. This follows from the reality that coping with difficult social (disabilities, congenital disabilities, dying, mourning) is in many respects a very difficult life situation not only for the disabled individual but also for his family and loved ones. In addition to the physical symptoms associated with disability, it is necessary to manage mental and existential difficulties, as well as practical aspects of care (Haškovcová, 2012).

3.2 Multidisciplinary concepts and dimensions of respite care

The beginnings of respite care can be dated from the mid-1960s in the United States (Rose, 1964). In essence, it represents relief, substitute care (Řezníček, 1994). Similarly, it can be defined as "care provided to people who care for the disabled for a long time" (Matoušek, 2003). It most often takes the form of temporarily placing the disabled person temporarily in a foster family, hospital or residential facility, or involving the provision of direct practical assistance to carers in their household. Within the theory of social work, it is also possible to specify the applied gerontological in the field of care for the elderly (Rose, 1964). Following the legislation of the Czech Republic (Act No. 108/2006 Coll., On social services, as amended), relief services are defined as "field, outpatient or residential services provided to persons who have reduced self-sufficiency due to age, chronic illness or a disability which is otherwise cared for in their natural social environment, the service aims to enable the caring individual to have the necessary rest.

Based on the analysis of the above theoretical concepts and applicable legislative norms, the interdisciplinary theoretical approach of economics and helping professions can be described as shared care, which facilitates the situation for people caring for disabled individuals. This form of the mentioned care is aimed at two target groups - the individual with a disability and the person caring for him. It is therefore intended especially for people and families who take long-term care of their loved ones in their unfavourable situation. This form brings rest and relief from the burden of the carer by taking on the role of carer for a while. In addition, they also make it possible to gain new experience and skills in caring for a loved one.

In the context of the history of helping professions (in the areas of social work and charitable services) within the traditions of European culture, the concept of holistic care is for the disabled individual, ie not only for his "body" but also for "soul" and his immediate social environment (family members). present for centuries. The social and charitable activities of the church are clear proof of this when shelters for the seriously ill and maimed were established in some monasteries as early as the Middle Ages. The ethical basis for the provision of repository care services lies in the reality that man is not only a biological side, ie just a human body composed of cells of bone tissues, etc., but a complete human being with thoughts, desires and fears, set in the context of family and team being with experience, knowledge and his own spirituality. Therefore, this care can be referred to as the so-called "multidisciplinary care verified by history" (Haškovcová, 2007). It is called based on the knowledge that several centuries ago family members, friends, but also clergy participated in alleviating the suffering of their loved ones and accompanied them in a completely natural way in their home environment (according to the concepts of palliative and hospice care) to "good death" (Haškovcová, 2000). In this context, it is also possible to indicate the connection between respite and palliative care (about the incurable). Although for the laity it is synonymous with the words "palliative - hospice", a fundamental difference can be seen between them. It lies in the focus of care. Unlike palliative care, the hospice focuses only on patients in the final or terminal phase of their illness. The development of hospice care, which is a part of palliative care, dates back to 1990 in the Czech Republic. In addition to the overall availability of palliative care, there is also a significant problem of its unequal representation in individual regions.

In particular, due to the ageing of the population (according to the population projection, the share of persons 65+ 18.9% in 2018, 28.8% in 2050; Czech Statistical Office, 2019) in the Czech Republic, an increase in demand for respite care services can be expected. The ethical and economic goal is therefore to support caregivers in the home environment. Appropriate concepts of interconnected state and regional social policy in cooperation with interested civil society stakeholders are also necessary for this (Egorov, Harstad, 2017). Their common result is the just mentioned applied programs of respite care, ie care for caregivers (especially from the immediate social environment). In essence, it is a form of care, the aim of which is to allow family members a temporary break from caring for a disabled individual and thus prevent excessive psychological burden, which can economically lead to excessive depreciation of human capital, especially as a result of the syndrome burnout, the set of symptoms of which occurs mainly in caregivers and helpers. This syndrome is considered a reaction to extremely demanding work when there is complete exhaustion of physical, emotional and mental strength when such a person concludes that he can no longer go (Jeon, Brodaty, Chesterson, 2005). It is a state of feeling hopeless.

For the above reasons, carers have a set of basic needs which, if not met, lead to communication problems. The basic necessary reassurances of caregivers include that the victim does not suffer from physical pain or depression (if family members feel that the patient is suffering from pain and other symptoms, they feel helpless, guilty). In the event of death, the family needs the reassurance that their loved one has died in peace and without suffering, and that everything possible has been done to have enough information (it is important for the family to have enough information about the patient's condition, possible problems that may occur). They need to know how to care for the patient, how to communicate with him, what services are offered to them and where they can ask for help), as well as practical help (it is necessary to take into account the physical possibilities of the caregiver, eg if an older patient is cared for by an equally old partner). Caring for a patient at home is also financially burdensome; caregivers often have to leave their jobs to stay with their loved ones

at home. The family should be informed about the possibility of using respite care, such as prevention of exhaustion of carers and the social benefits to which it is entitled and emotional support, through helping to cope with the situation, communicating with the patient and family members, etc.

3.3 Economic aspects of applied ethics (deontology) for the concept of respite care programs

From an ethical point of view, it should be borne in mind that the family should try to keep up with the disabled as soon as possible. It's not easy and sometimes it can't be done. This is also human, and in such a case the family should not be ashamed to ask for help in accompanying someone else to help them (Matoušek et al., 2005). Therefore, it depends on the ability to help in the role of accompanying art to listen to the demands of the disabled person and his immediate family environment. This is also reflected in the communication skills of the helping worker on several levels - with the disabled person, his family members of the client during care, members of the interdisciplinary care team. For the above reasons, respite care does not only mean service to the needy but is often associated with moral decision-making, ie ethics. *During the care of the affected person, there may be situations where it is necessary to choose another therapeutic procedure, which in some cases can bring negative side effects. Or the therapist (doctor, psychologist ...) can decide whether and how to inform the victim or his family about the course of therapy. Should he always choose complete sincerity or rather a merciful lie? Another situation with an ethical context is the disagreement of the disabled person, his family and the therapist (or social worker) about the next steps. Which opinion must be respected and followed?* (Haškovcová, 2000) The answer to the above questions helps to find basic ethical principles applied in current practice to professionals helping professions. The division of labour and specialization often make it difficult for these experts to look beyond their own profession, which is the subject of research into the applied deontology of helping professions.

3.4 Economic dimension of motivation for innovative projects of integrated respite care with circular and social economy

One of the main reasons to work in helping services of respite care lies in the deontological aspects (professional duties) in connection with the reflection of Christian anthropology in helping one's neighbour (Míčka, 2010). He represents the client of palliative care (including his immediate family), who is assisted by helping professionals in maintaining a quality of dignified life in difficult situations. For this reason, this category of employees does not participate as an actor in any coercive actions (such as a strike) to support the demands of higher financial rewards, etc. In addition, some empirical research in personnel marketing priority financial evaluation of the employee, but the appropriate quality of favourable interpersonal relationships with the employer and his system environment. At the same time, at the beginning of the 21st century, L. Bruni presents a thorough relationship between financial income and a subjective feeling of happiness (Bruni, 2013) as a critical point, beyond which the "money - happiness" relationship turns (Silent, 2006). In the spirit of interpreting this theoretical concept, the lower level of financial reward should be a kind of "sieve" in the selection of entry into a job in helping professions. These professions with the adjective "noble" are at the same time "missions". Therefore, individuals with intrinsic motivation should apply for it. This is the subject of interest in the theoretical concept of personal motivation as an integral part of the theory of human and social capital (Hlaváček, 1999), to which B. Frey belongs in the contemporary new school (Frey, 2000). His concept of the "economy of happiness" focuses on the relationship between wealth and satisfaction (interdisciplinary intertwining of economics with psychology). With this approach, it monitors the extent to which wealth makes an individual happy, and the extent to which these are other issues, such as helping others in their predicament (Mlčoch, 2015).

A possible form of assistance to carers is not only up to the professionals involved in the multidisciplinary team, but consists of many innovations that are the result of economic and social policy objectives, especially in the regional area. It is always a matter of reducing the above-mentioned adverse effects of economic and social nature for carers. The ineffective and unsafe content of these activities leads to behaviours and activities that have negative impacts on individuals and society as a whole (Silva et al., 2019). A certain form of assistance, as a result of the consensus of these policies, is through the already mentioned respite care. In this context, the main priority is focused on the possibility of employing the above-mentioned part-time stakeholders through shared jobs, within the integration of the circular and social economy (Kay, 2006) in the place of residence of carers. It is in this mix of economies that some basic services of the circular economy can be provided (eg dismantling and recycling of discarded technological equipment as a result of accelerated depreciation in the coming era of Industry 4.0), when work does not require higher skills and work (Smirnova et al., 2020). This raises questions related to the deployment of robots and the use of artificial intelligence (Winfield and Jirotko, 2018). At the same time, the interconnectedness of the circular and social economy lies in respecting the principles of sustainable development and social responsibility (Štěpánová, 2014). In the context of the belonging of these economies within territorial units, it is thus possible to ensure an innovative response to demand, which consists of ecological and social needs. Therefore, the interdependence of circular and social economies can be viewed from a multifunctional meaning, which simultaneously fulfils several effects, namely economic, social and ecological. In this way, it contributes to the growth of quality of life and consequently of social well-being.

3.5 Economic and ethical dimensions of project innovation

Many alternative approaches in economics, which are formulated in parallel and are constantly accelerating, emphasize historical and institutional grounding, sociological methods, or the ethical and moral dimension (Frey, Stutzer, 2000). In this context, some important approaches and schools (such as social economics) are outlined, including concepts that go far beyond "pure" economics, which can also be classified into sociology, psychology, etc. Economist and philosopher Amartya Kumar Sen (1970) described as a key figure in welfare economics of the last quarter of the 20th century, distinguishes two roots of economic science, namely ethical and engineering (Sen, 1970). The ethical one begins with the ancient philosopher Aristotle, who combined the basic problems of economics with human goals. Engineering dates back to the modern industrial era. It seeks means to achieve the already anticipated goals on the basis of the actions of individual entities. Ethics and ethical considerations are understood here as exogenous or given factors. Sen considers both approaches to be important for the formation of economic activities. The standard thinking is currently dominated by the engineering line, which often suppresses the ethical tradition (Sirůček, Džbánkova, 2008). A. Sen thus broadened the idea of prosperity, which affects not only consumption but also the development of human potential and opportunities for human development. It is the importance of the development of human potential that has become the central theme of many of his works. He also included in the theoretical framework considerations about freedom, human rights or collective rationality. He does not always consider individual action in his own interest as a guaranteed means to achieve individual goals. These can often be more certainly achieved through collective action or by anchoring action in a moral code that is richer than the traditional code of "mercantile morality" (Sen, 1970). In addition to trust and honesty, it also contains altruism. People respect intrinsic values and are not just maximizers of benefit. The dream refuses to accept purely selfish economic behaviour as a requirement for rationality. Economic preferences take into account social ties and trust plays an important role. It is the distrust of cohesion, resp. non-compliance with agreements, cases of preference for pareto-suboptimal solutions can be explained (Sen, 1970). In this context, A. K. Sen examines the analytical foundations of rational choice and the behavioural basis of economic theories and comes up with several topics in the economics of behaviour. According to Sen, economics should focus on developing people's innate abilities and expanding their opportunities, rather than quantifying benefits, or working to produce more and more commodities (Newbert, 2018). A well-functioning economic system should improve the lives of most people in society.

For the above reasons, the project should be based on an appropriate model, the application of which requires the application of universal ethical principles that are applied in a specific situation. In essence, four basic principles of decision-making and their moral justification can be specified (Sokol, 2010):

1. Principle based on the theory of utility, where ethical problems have positive and negative consequences, which can be direct or indirect. A moral is a decision that brings the greatest possible benefit to as many people as possible. This procedure is based on the premise that everyone has the right to respect and autonomy.

2. The principle of the so-called "golden rule" is based on the Christian-Jewish tradition and requires one to treat others the way a person wishes others to treat him.

3. The principle according to the philosopher and ethics of E. Kant, the so-called "Kantian", which is based on human freedom and subsequently on the reality of ownership of fundamental rights, which must be respected. Respecting these rights means that all measures having a direct or indirect impact on the person concerned must be consulted with the persons concerned. Conduct is moral if it minimizes the violation of the rights of other interest groups.

4. The principle of "enlightened" self-interest includes both elements of positive and negative impact analysis and elements of rights analysis. Acting is morally correct if it increases the benefit of the individual in a way that does not intentionally harm others. It is implicitly assumed that the overall benefit is offset by the unintentional suffering of others.

4 Conclusion

In the spirit of the context of Christian anthropology, no human being at any stage of his life can free himself from dependence on others, he will never exceed the limits of his helplessness. This is what characterizes our "creation" and only if we honestly accept this truth will we reach humility and the courageous realization of solidarity, which is an indispensable virtue of our being (Sokol, 2010). In the area of support services, selflessness is largely reflected in the voluntary adaptation to appropriate conditions that contribute to the "humanisation of treatment". A culture of selflessness and gift should help to overcome a profit-oriented culture, especially in helping those in need. A well-established system and respite care with its surroundings within the social and circular economy is a necessary prerequisite for ensuring the continuity of care for clients with life-limiting diseases on the one hand and a strategy of sustainable development on the other. It also represents support for the health and social system and thus contributes to strengthening the ethical and moral attitudes of society in the issue of caring for vulnerable people, who are both disabled individuals and caring family members.

It can therefore be assumed that the main guidelines for the implementation of the project can be seen in the example of the Czech Republic in the legislative absence of such legal norms as the law on palliative (hospice) care and the law on social entrepreneurship. However, by looking at the interconnectedness of economics and ethics, it can be stated that people want to increase their benefits and that each individual can assess what is good for him and what is bad. Then it can be clearly stated that the barriers to project development do not lie in the absence of law, but in respecting the ethical challenges of contemporary society (Hanuš, 2009). This can also be documented by the paradigms of ethical and legal norms. The principle of law is the minimum of ethics here, which was already claimed in the middle of the 19th century by the representative of legal positivism Georg Jellinek (Von Bernstorff, 2012).

Acknowledgement

This paper was prepared in the project of the Grant Agency of the University of South Bohemia under the number GAJU č. 121/2020/S Principles of circular economics in regional management leading to increased efficiency of systems.

References

- Bruni, L. (2013). *Cena nezištnosti*. Bratislava: Veda.
- Egorov, G., & Harstad, B. (2017). Private politics and public regulation. *The Review of Economic Studies*, 84(4), 1652-1682, DOI: 10.1093/restud/rdx009
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918-938. DOI: 10.1111/1468-0297.00570
- Gonzalez-Padron, T. L. (2017). Ethics in the sharing economy: Creating a legitimate marketing channel. *Journal of Marketing Channels*, 24(1-2), 84-96, DOI: 10.1080/1046669X.2017.1347005
- Hanuš, L. (2009). K postulátu morální argumentace v právu (základní nástin struktury problému). *Časopis pro právní vědu a praxi*, 17(1), 32-48.
- Haškovcová, H. (2000). *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Galén.
- Haškovcová, H. (2007). Od medicíny mlčení k informovanému souhlasu. *Postgraduální medicína*, 9, 382-384.
- Haškovcová, H. (2012). *Sociální gerontologie, aneb, Senioři mezi námi*. Galén.
- Hlaváček, J. (1999). *Mikroekonomie sounáležitosti se společenstvím*. Karolinum.
- Charvát J., (1971) Perspektivy v medicíně, *Časopis lékařů českých*. 110, s. 891- 903.
- Jeon, Y. H., Brodaty, H., & Chesterson, J. (2005). Respite care for caregivers and people with severe mental illness: literature review. *Journal of advanced nursing*, 49(3), 297-306, DOI: 10.1111/j.1365-2648.2004.03287.x
- Kay, A. (2006). Social capital, the social economy and community development. *Community Development Journal*, 41(2), 160-173, DOI: 10.1093/cdj/bsi045
- Korhonen, J., Honkasalo, A., & Seppälä, J. (2018). Circular economy: the concept and its limitations. *Ecological economics*, 143, 37-46, DOI: 10.1016/j.ecolecon.2017.06.041
- Matoušek, O., Kodymová, P., & Koláčková, J. (2005). Klientův přirozený svět jako východisko sociální práce. In *Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi*, 17-26.
- Matoušek, O. (2003). *Slovník sociální práce*. Portál, s.r.o.
- Matoušek, O., & Havrdová, Z. (2021). Beginning Anew: Social Work Education in the Czech Republic After the Velvet Revolution. In *European Social Work After 1989*, 17-31. Springer, Cham., DOI: 10.1007/978-3-030-45811-9_2
- Míčka, R. (2010). Kdo vlastní klíče k interpretaci sociální nauky církve?. *Studia theologica*, 12(2), 86-101.
- Mlčoch, L. (2006). *Ekonomie důvěry a společného dobra: Česká republika v Evropské unii: pokus o nástin perspektivy*. Karolinum.
- Mlčoch, L. (2015). Nezištnost v ekonomickém prostoru a v sociální politice. *Czech & Slovak Social Work/Sociální Práce/Sociálna Práca*, 15(1).
- Newbert, S. L. (2018). Achieving Social and Economic Equality by Unifying Business and Ethics: Adam Smith as the Cause of and Cure for the Separation Thesis. *Journal of Management Studies*. 55(3), 517-544, DOI: 10.1111/joms.12322
- Pla-Julián, I., & Guevara, S. (2019). Is circular economy the key to transitioning towards sustainable development? Challenges from the perspective of care ethics. *Futures*, 105, 67-77, DOI: 10.1016/j.futures.2018.09.001
- Rose, A. M. (1964). A current theoretical issue in social gerontology. *The Gerontologist*, 4(1), 46-50, DOI: 10.1093/geront/4.1.46
- Řezníček, I. (1994). *Metody sociální práce*. Sociologické nakladatelství.
- Sen, A. (1970). The impossibility of a Paretian liberal. *Journal of political economy*, 78(1), 152-157, DOI: 10.1086/259614
- Sewpaul, V., & Henrickson, M. (2019). The (r) evolution and decolonization of social work ethics: The Global Social Work Statement of Ethical Principles. *International Social Work*, 62(6), 1469-1481, DOI: 10.1177/002087281984623

- Schröder, P., Lemille, A., & Desmond, P. (2020). Making the circular economy work for human development. *Resources, Conservation and Recycling*, 156, 104686, DOI: 10.1016/j.resconrec.2020.104686
- Silva, H. P., Lehoux, P., Miller, F. A., & Denis, J. L. (2018). Introducing responsible innovation in health: a policy-oriented framework. *Health research policy and systems*, 16(1), 1-13, DOI: 10.1186/s12961-018-0362-5
- Sirůček, P., & Džbánková, Z. (2008). PŘEDCHŮDCI NEOKLASICKÉ EKONOMIE. *E+ M Ekonomie a Management*, (3), 23.
- Smirnova, Z. V., Vaganova, O. I., Gruzdeva, M. L., Golubeva, O. V., & Kutepov, M. M. (2020). Social and economic efficiency and quality of providing services to the population in the form of service activities. In *Growth Poles of the Global Economy: Emergence, Changes and Future Perspectives*. 1029-1039, DOI: 10.1007/978-3-030-15160-7_103
- Sokol, J. (2010). *Étika a život: pokus o praktickou filosofii*. Vyšehrad.
- Štěpánová, H. (2014). *Společenská odpovědnost organizace v zrcadle křesťanské sociální nauky* (teologicko-etická reflexe).
- Von Bernstorff, J. (2012). Georg Jellinek and the Origins of Liberal Constitutionalism in International Law. *Goettingen J. Int'l L.*, 4, 659.
- Winfield, A. F., & Jirotko, M. (2018). Ethical governance is essential to building trust in robotics and artificial intelligence systems. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2133), 20180085, DOI: 10.1098/rsta.2018.0085
- Zhukova, M. A., Zhukov, V. A., Tsabolova, O. R., Markova, T. S., & Stepanova, G. N. (2021). Educational Reforms in the Context of Contemporary Civilizational Changes. *Propósitos y Representaciones*, 9(SPE3), 1190, DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1190
- Ústav zdravotnických informací a statistiky, 2018.
- Český statistický úřad, 2019.
- Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.

Economic and ethical dimension of the theory of the value of human life

Jaroslav Šetek¹, Jiří Alina², Petra Edrová³

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.11

Abstract: The article, prepared by an interdisciplinary approach to economics and ethics, presents reflections on the possibilities of evaluating human life from the perspective of the public sector. When applying various processing methods (especially analysis and comparison), it will always be clear that the calculated value of life is and will always be only indicative. Nevertheless, it is important to address the value of life, as it can serve as an important support tool in various decisions within the public sector, where final decisions will always be in the interest of political will.

Key words: Economic and ethical dimension of value, appreciation of human life

1 Introduction

In the economic dimension, value means the amount of monetary units that can be obtained for a particular good on the principle of exchange. However, human life is not exchangeable for money. Therefore, in constructing the determination of its value, it is necessary, in contrast to purely economic principles and approaches, also to focus interest on ethical dilemmas, namely in the dimension of the theory of utility and the theory of moral categories. Based on the theory of utility (eg, Jeremy Bentham, 18th century, England), a moral solution is maximizing the utility of an act (Mlčoch, 2005). Each benefit can be quantified, then it is justified to calculate the value of the expected economic activity of a person or similar parameters. According to ethical theories, life is the highest value, which is fully in line with the theoretical concept of natural law according to John Locke. It was based on the idea that man is endowed by God with a "natural right" to life, freedom and property (Štěpánková, 2014). Thus, the right to life is inalienable and one cannot give it up even on the basis of consent, as is the case with two fundamental rights, which are freedom and property (Haškovcová, 2012).

For the above reasons, the academic debate on the theory of the value of human life at first sight is an ethical question, where the first reaction is to consider life as a value in itself, as an invaluable and highest value. In reality, however, many of us value our lives quite normally, and behave accordingly, and therefore this theory acquires the appropriate microeconomic and macroeconomic dimension with due reflection in the system of auxiliary, sectoral and cross-sectional economic disciplines (economic statistics and sociology, health economics and social services, security economics, financial theory, etc.), which narrow their research to a certain specific area of economic processes.

2 Aim and methods

The aim of the paper is to point out the concept of the theory of the value of human life in many dimensions, namely in economic, ethical, deontological, philosophical, medical, theological, legal, criminological, victimological, etc. Therefore, its interpretation can contribute experts with the adjective of helping - doctors, psychologists, paramedics, social workers, teachers, clergy, etc.

The article is elaborated by the method of interdisciplinary approach of social sciences and humanities (especially economics, ethics, deontology, philosophy).

¹University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, jsetek@ef.jcu.cz

²University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, jalina@ef.jcu.cz

³University of South Bohemia, Faculty of Economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, edrovp00@ef.jcu.cz

3 Results

3.1 The basic philosophy of the issue - from Christian ethical concepts to economic ones

Since the Great French Revolution, the rarity, uniqueness and incalculability of the value of human life has been discussed in Europe. This idea coincides with the context of the ethical and theological dimension of the value of human life. It is based on the Bible and according to it, the value of human life, as well as dignity and rights, is a gift that comes from God (Sokol, 2010). In the language of ethical philosophy of the 18th century, these are rights that one cannot lose under any circumstances (Hanuš, 2009), even in a situation where he suffers from an incurable disease, senility or in a coma. When excluded from active activity (due to illness, injury or age), no person's life loses its value and meaning, but even at this time he can live and act in a way that is beneficial for his person and family. The value of human life does not depend on visible results, which can be expressed in quantities of state or flow, ie recalculated, measured, weighed, or even how other members of society evaluate its life (Singhapakdi, et al.). The often heard claim that human life has incalculable value, ie many times exceeds the boundaries of the economic dimension (Sirůček, Džbáňková; 2008). Therefore, every life is valuable, regardless of the social role in society, whether it is an entrepreneur, a socially excluded individual in material need, the homeless, a scientist, a doctor, a patient in the terminal stage, a newborn or an old man (Matoušek, Havrdová; 2021).

The doctrine of the sanctity of human life states that every human life, regardless of its modality (developmental stage, conditions of its realization) is sacred, which can be interpreted in the language of morality. Sacred life is an intrinsically valuable life, the bearers of which are members of an unstratified moral community in which it is impossible to distinguish between more and less valuable life. If we claim that human life has an intrinsic value, we portray it as worthy of moral protection, not subject to the random whims of utilitarian calculus: if one has the right to life, this right is absolute and cannot be relativized to various situations and moral calculus (Hlaváček, 1999).

The independence of economic theory with the start of a modern type of society is associated with the classical school of political economy, representing the first comprehensive and elaborate theoretical system at the turn of the 18th and 19th centuries. With this period, Europe was also accompanied by the Napoleonic Wars (1803-1815) with a total balance of 3.2 - 3.6 million victims (Šetek, 2015). In this context, the leading French liberal economist Jean-Baptiste Say (Šetek, Petrách; 2016) developed the economic dimension of the theory of the value of human life in connection with war conflicts. By following the Napoleonic Wars, he theorized that the loss of human life in armed conflict meant the loss of the country's wealth as it invested in human life. Say's theory has its justification, which can be substantiated by evidence of the effects of war conflicts. This is evidenced, among other things, by Swiss scientist J. J. Babel in war statistics. According to his statistics, the number of armed conflicts up to the 1960s is estimated at 14,500, in which more than 3 billion people died (Šetek, 2015).

3.2 Theoretical construction of the value of human life

The construction of the value of human life is based on a theoretical discussion of the measurability of the value of human life and whether this quantity is constant or variable. To date the beginnings of these considerations is largely based on the ideas of J. B. Saye already mentioned. The course of human life in this construction is divided into three stages - pre-productive, productive and post-productive. (Šetek, 2020)

In the pre-productive part, the calculation is based on costs - the investment in the individual. These costs include average social expenditures on individual education and health expenditures. These costs accumulate from the beginning of life to the beginning of a person's productive age, when they begin to be evenly dissolved by the end of the productive period. Another part of the calculation can be applied by the so-called production function, which expresses the average annual production of gross domestic product of an individual of productive age. This function can calculate the average wages depending on age. In the last part of the calculation, the orientation is to determine the social value of an individual in the post-productive age. This construction is based on the assumption that the company "invests" in this group of individuals as much cost as they value. This part includes the state's social expenditure on individuals in the post-productive age and the average cost of health care for this group (Šetek, 2020).

There are two possible views on the value of human life. For simpler representation, let's name them as vertical and horizontal conceptions of the value of life (Matoušek, Havrdová; 2021). The horizontal concept takes us through time. The more time we have left, the more valuable our lives are. After all, this is in line with the approach of the courts, but also of hospitals in times of crisis. The more economic activity, but also social contacts we can expect from an individual until the end of his life, the greater his value. The vertical view is completely opposite. It reflects the overall lifelong contribution of man to his loved ones, family, other people and society. It is an inverted view, an inverted concept. It is the individual who, through his efforts, his activities, ie his life, has created the most values, goods or works that has a "greater" value. Here, then, we do not look at man through the lens of future returns, that is, what he will do for society

(Alina, Šetek & Poláčková; 2018). We look at him from the other side, what everything he brought to society, what he contributed to it for most of his life, what is his work (Džbáňková, Sirůček; 2013).

3.3 Valuation of human life in the economic dimension

The most common example can be seen in financial theory, specifically in life insurance. This method of valuation is based on the amounts paid out of any loss of life. In essence, they represent the algorithm of the insured person, ie. what amount he is willing to give up for the benefit of his loved ones in case he loses his life (Pelinescu, 2015).

Another possibility is a relatively extreme approach, followed by economics, criminal law and criminology (Šetek, Petrách; 2016). It is based on the value that assassins attach to human life. Among other things, the theoretical interdisciplinary concept of economics and criminology of G. Becker deals with this. According to him, the way of evaluating human life primarily reflects what kind of assassins have alternative earning possibilities and how they evaluate the risk of their capture, conviction and subsequent punishment. In this context, it can also be stated that the level of risk incurred by the assassin in connection with the "contract" is determined by many aspects, which analyze a wide range of conflicting decision-making situations that can occur wherever there is a conflict of interest, which can be interpreted through conceptual apparatus of strategic game theory, with a non-zero sum, where some results bring the total net benefit greater than or less than zero (Šetek, Petrách; 2016). Two players in the role of "potential prisoners" ("the contracting authority and the assassin") have the option of cooperating or not cooperating "with investigators" and the final time of the sentence depends on the decision of each of them. This is a model situation typical for business in the illegal sphere, so the mentioned theory finds its application for both economics and criminology. A possible approach also lies in the cost of risk. It is based on the principle that some jobs hide a larger number of fatalities than others (eg mining, construction, etc.). On the other hand, riskier employment is better valued. The structure of the cost of human life is based, for example, on the following data: in the United States, an average of \$ 500 per year is paid on average for increasing the risk of ten deaths per 100,000 workers (Kay, 2006). From this it can be calculated that for saving one fatal injury, workers are willing to give up the order of \$ 5 million. The search for the values of human life can also be based on Czech legislation, in the context of criminal law. However, a superficial search will fail. In a more detailed analysis, interesting equivalents can be found for assessment. Thus, the Czech criminal legislation imposes a sentence of at least 10 years for murder, less for homicide, etc. In this context, it is possible to calculate which crime expressed in monetary units (theft, robbery, embezzlement) is the same as for murder or homicide.

3.4 The value of human life from the perspective of the actors of group evil - terrorism and organized crime

From the point of view of the interdisciplinary approach of economics, criminology and victimology, it can be stated that human life "is valued" by the components of group evil - ie terrorist organizations and various forms of organized crime. The ideology of terrorism with political goals does not respect the value of human life. His struggle is also armed directly against the values of human life - "destroy most values", meaning the number of people killed in terrorist acts (Conley, 1976). However, unlike wars, it does not respect any ethical rules and legal norms for the protection of the value of human life in armed conflict. The ideology of a group connected to organized crime is monetary fetishism, which is also based on human trafficking. This can also be called modern-day slavery and its occurrence is mainly supported by criminological aspects such as imbalances in international economic relations, poverty, tolerance for human rights violations and political instability in countries of origin, etc. (Šetek, 2015). Illegally obtained money from human trafficking is a potential investment vehicle in other developed accelerating forms of organized crime, namely drug and arms trafficking, corruption, etc.

3.5 Valuation of human life in marginal situations

There are borderline situations where a person or community is forced to choose between human lives. In some situations, such as a sinking ship, people make decisions based on established patterns based on certain generally accepted values tested by history (Alina, Šetek & Poláčková; 2018). For example, children are saved first, then women as carriers of the future of human life. However, there are other patterns that say that the weakest and most vulnerable should be saved first because, unlike the strong, they have less chance of saving themselves. In both models, the moral category of respect for human life is applied, and in both, on this basis, a rational reflection on the consequence of the decision is manifested (Weber, 2019). It can be seen that in real life the two theories do not have to stand against each other.

3.6 Legal profit from the loss of human life in the modern information society

The current postmodern society with the attribute "information" gives economic operators in the media markets to profit from the lost values of human lives in various disasters, traffic accidents, natural and environmental disasters, terrorist acts, war conflicts, etc. (Egorov, Harstad; 2017). These tragic events mean a "positive externality" for the media

economy. One way to prevent media market players from "unethical" profiting from these tragedies would be to ban the publication of acquired photographic and cinematic recordings. However, such a measure would be completely contrary to the principles of a democratic political system. Business entities in the field of journalism would raise arguments for violations of freedom of speech. It is almost certain that any democratic state, while respecting freedom of speech, would lose possible litigation arising from lawsuits of economically "damaged" business entities in the field of media resources. It is also impossible to rule out possible financial sanctions against the state, in the form of compensation for lost profits as a result of "established censorship" against the media (Šetek, 2017).

4 Conclusion

It is obvious that the calculated value of human life according to a set formula - the method of a certain field (insurance, social security, law) is and will always be only indicative. However, it is important to address the cost of life, as it can serve as an important support tool in various decisions, which can be struggled especially by helping professions or the public sector (Egorov, Harstad; 2017).

The aim of the presented paper was to point out the possible aspects and perspectives of the theory of the value of human life. An economic view of the matter is only one of the possible ones. Within this view, the category of value is clarified mainly in the positions of labor value theory (Linnerooth, 1979). In this situation, the terms of trade (or determination of equilibrium relative prices) are determined on the basis of the amount of work expended to produce a unit of product. The one-factor theory of labor value considers work carried by man as the only source of value - other factors do not create value (Galor, Tsiddon; 1997). It is certain that this carrier is specific by various factors, which over time lead to a reduction in performance, so there is a proper physical and moral depreciation of human capital (Frey, 2000). In this context, the company is exposed to ethical challenges (in the contexts of the theory of circular economics) to ensure adaptation processes as a result of innovation tenders, especially in the contexts of Industry 4.0 technologies. The challenges are to respect the principles of social responsibility towards individuals who, for specific reasons, are unable to adapt to technological innovation. In this context, it is necessary to apply circular methods in the employment of these interested persons (Šetek, 2020).

Acknowledgement

This paper was prepared in the project of the Grant Agency of the University of South Bohemia under the number GAJU č. 121/2020/S Principles of circular economics in regional management leading to increased efficiency of systems.

References

- Alina, J., Šetek, J., & Poláčková, E. (2018). ECONOMIC LINKS BETWEEN THE PUBLIC SECTOR AND THE HEALTH LITERACY OF THE POPULATION. *Studies of Socio-Economics & Humanities/Socioekonomické a Humanitní Studie*, 8(2).
- Conley, B. C. (1976). The value of human life in the demand for safety. *The American Economic Review*, 66(1), 45-55.
- Džbáňková, Z., & Sirůček, P. (2013). Rationality in Economics- Male and Female Perspectives. 7th International Days of Statistics and Economics Location, 375-387.
- Egorov, G., & Harstad, B. (2017). Private politics and public regulation. *The Review of Economic Studies*, 84(4), 1652-1682, DOI: 10.1093/restud/rdx009
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2000). Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), 918-938, DOI: 10.1111/1468-0297.00570
- Galor, O., & Tsiddon, D. (1997). The distribution of human capital and economic growth. *Journal of Economic Growth*, 2(1), 93-124, DOI: 10.1023/A:1009785714248
- Hanuš, L. (2009). K postulátu morální argumentace v právu (základní nástin struktury problému). *Časopis pro právní vědu a praxi*, 17(1), 32-48.
- Haškovcová, H. (2012). *Sociální gerontologie, aneb, Senioři mezi námi*. Galén.
- Hlaváček, J. (1999). *Mikroekonomie sounáležitosti se společností*. Karolinum.
- Kay, A. (2006). Social capital, the social economy and community development. *Community Development Journal*, 41(2), 160-173, DOI: 10.1093/cdj/bsi045
- Linnerooth, J. (1979). The value of human life: a review of the models. *Economic inquiry*, 17(1), 52-74, DOI: 10.1111/j.1465-7295.1979.tb00295.x
- Matoušek, O., & Havrdová, Z. (2021). Beginning Anew: Social Work Education in the Czech Republic After the Velvet Revolution. In *European Social Work After 1989*, 17-31, Springer, Cham., DOI: 10.1007/978-3-030-45811-9_2
- Mlčoch, L. (2005). *Ekonomie Důvěry a společenského dobra*, Praha: Karolinum.
- Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 22, 184-190, DOI: 10.1016/S2212-5671(15)00258-0
- Rice, D. P., & Cooper, B. S. (1967). The economic value of human life. *American Journal of Public Health and the Nations Health*, 57(11), 1954-1966, DOI: 10.2105/AJPH.57.11.1954

- Savvides, A., & Stengos, T. (2008). *Human capital and economic growth*. Stanford University Press. DOI: 10.2307/j.ctvqsf2fr
- Sirůček, P., & Džbánková, Z. (2008). PREDCHUDCI NEOKLASICKÉ EKONOMIE. *E+ M Ekonomie a Management*, (3), 23.
- Singhapakdi, A., Vitell, S. J., Rallapalli, K. C., & Kraft, K. L. (1996). The perceived role of ethics and social responsibility: A scale development. *Journal of business ethics*, 15(11), 1131-1140, DOI: 10.1007/BF00412812
- Sokol, J. (2010). *Etika a život: pokus o praktickou filosofii*. Vyšehrad.
- Šetek, J. (2015). New Features in Respect of the Economy and Security in the early 21st Century. In *The International Scientific Conference INPROFORUM*, 14-19.
- Šetek, J. & Petrách F. (2016). Human capital in the context of the economic dimension of crime in the transformation of the economy. *The 10th International Days of Statistics and Economics*. Prague, 1777-1786. Melandrium.
- Šetek, J. (2020). Integrating the social and circular economy at the onset of the Industry 4.0. *The 14th International Days of Statistics and Economics*. Prague, 948-957, Melandrium.
- Štěpánová, H. (2014). Společenská odpovědnost organizace v zrcadle křesťanské sociální nauky (teologicko-etická reflexe).
- Weber, M. (2019). 1. Basic Sociological Concepts. In *Economy and Society*, 77-138, Harvard University Press, DOI: 10.4159/9780674240827-004

Economic and ethical dilemma of helping professions and volunteer activities

Jaroslav Šetek¹, Tomáš Volek², Stanislav Simbartl³

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.12

Abstract: The activities of helping professionals and volunteers are reflected in the quality of life of all members of society and, consequently, also create a precondition for ensuring stable economic growth. Within the methodology of elaboration, the aim of the article is to characterize a different concept of human work of helping professionals and volunteers by an interdisciplinary approach (especially institutional economics and ethics). Adam Smith's concept of the moral philosopher and spiritual father of economics about productive and unproductive work is considered the starting point. The importance of helping professionals and volunteers is emphasized in the crisis situations of 2020 - 2022 (pandemic covid-19, war in Ukraine).

Key words: helping professions, volunteer activities, productive and unproductive work

1 Introduction

From time immemorial, the human community has had to deal with various adverse influences in order to exist. There are evidence of innumerable factors about the development of the human community through the management of these influences. The present brings a new quality to this development, including through the division of labor. It requires a comprehensive and purposeful approach to development, not just the so-called trial and error learning method. In terms of knowledge of systems sciences, human communities are open, living, cybernetic, complex and learning systems (Šetek et al., 2017). This means that they exist in interaction with their surroundings and have the ability to solve difficult situations of individuals and social groups in case of threat of their degradation or extinction based on the analysis of the results of their functioning so far. The dominant role within these systems is represented by human resources, namely helping professions and volunteers. As a result of the division of labor in society, these groups of the population have set aside to deal with difficult situations accompanying human life (Novotná, Volek; 2014).

It can be stated that the events (wars, pandemics, natural and environmental disasters) accompanying the human community from time immemorial to the present are clear proof of the importance of these specialized professions and volunteering activities. Their importance is also evidenced by the solution of serious pathological social events (such as illness, disability, unemployment, loss of self-sufficiency in old age, drug and other addictions, the effects of crime, poverty and social exclusion) in the individual and his family environment. The aging of the population and especially the acceleration of the development of this trend after 2035 in the Czech Republic is also a challenge for the activities of specialized helping professions in the field of gerontology (Šetek, 2021). At the same time, the responses of helping professions and volunteers to unexpected events since the beginning of 2020, such as the covid-19 pandemic and the war in Ukraine since 24 February 2022, are clear evidence of the moral strength of helping professionals and volunteers.

2 Aim and methods

The article, focusing on the current dimensions of economic and ethical affiliations of helping professions, is elaborated mainly by the interdisciplinary approach of the social sciences concerned to the above issues, such as economics, philosophy, sociology and ethics. The analytical comparative method prevails in the knowledge of the monitoring of interest phenomena during processing, which subsequently enables the determination of special or general regularities

¹ University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, jsetek@ef.jcu.cz

² University of South Bohemia, Faculty of Economics, Department of applied economics, Studentská 13, 370 05 České Budějovice, Czech Republic, volek@ef.jcu.cz

³ Ministry of Defense of the Czech Republic, stanislav.simbartl@gmail.com

through induction. For the above reasons, the aim of the article is to characterize the specific paradigms of the economic and ethical dimensions of the issue.

3 Results

3.1 Initial philosophy on the issue

In connection with the beginning of the era of Industry 4.0, the social sciences and humanities are also oriented towards appropriate changes in society. Their interdisciplinary connection with technical fields is also reflected in the quality of services of helping professions and volunteer activities. This manifests itself as a result of the implemented social policy at the level of the state, settlements, municipalities, regions, civil society and the activities of individuals. As a result of its setting, a comprehensive view of the creation of a quality infrastructure for the human life of all groups of the population is significantly accelerated (Blaga, Jozsef; 2014). This is evidenced, among other things, by the events of spring 2020, when the economic and social system not only of the Czech Republic, but of the whole world struggled with the covid-19 pandemic. The helping professions, especially health professionals, social workers and volunteer teams, represent the global dimension of "first-line soldiers" in the fight against this pandemic. The war in Ukraine since 24 February 2020 and the associated migratory waves are also an initiative of helping professions and volunteers on and off the battlefield. These are the activities of military medical personnel, military chaplains and many other specializations (eg psychologists in dealing with post-traumatic syndromes of participants in armed conflict, workers of professional counseling for refugees, etc.). It can therefore be stated that economic development accompanied by an increase in the quality of life of the population needs to reduce undesirable phenomena on a mass scale (Dubin, 1959). Assisting professionals together with volunteers make a significant contribution to this.

The most important thing is to clarify who is considered a helping profession. The exact definition is lacking, let alone generally accepted or at least marginally enshrined in one of the normative acts (Šetek, Volek, Simbartl; 2021). Therefore, so far, not only differing opinions differ, but also a number of actions of practical content. The fact that it is not clear who the helping professional means is that the systematization of work with and care for him remains tied. According to economic theory, a professional, including a helper, is considered to be one who meets two main characteristics, such as the level of work given by the professionalism manifested in professional competence and performance first; paid work performed in the nature of a profession for the second time (Bureš, 2003). If a professional is to be different from an amateur, he obviously has to meet both characteristics, definitely only one of them is not enough. An amateur can be characterized at most by a component of professional expression, while a professional only in the sense of an employment relationship, but without proper erudition, commitment and success, he degrades himself into an amateur (Bureš, 2003). An helping professional can be considered an individual who has chosen to work in some "noble professions", such as psychologist, doctor, social worker and wherever there is the art of helping others in their difficult situation (Úlehla, 2007). In general, they can be classified as helping professions of physicians, nurses, teachers, social workers, social workers, clergy, psychologists (Šetek, 2019), ie from the areas of providing health, social, spiritual and psychological services to interested clients. Specialized helping professions include, for example, specialists in gerontological health and social care, palliative and hospice care, professional counseling services, community social workers, clerical services (hospital, military, police and prison chaplains), etc. (Šetek, Alina, Bajer; 2019).

Volunteers in social and health services can be considered as a special group of helping professions, as a form of human solidarity without the right to financial remuneration through wages. For this reason, it also saves public budgets. The role of volunteers in today's services is supportive (Act No. 198/2002 Coll., On volunteer service), volunteers complement the work of professionals, increase the quality of life of clients of social and health services (Šetek et al., 2017). Although the activity of volunteers has its legitimate position in modern social and health services (especially residential), the operation of these services should not be based solely on it. From the point of view of economic theory, the above-mentioned groups of volunteers can think about the issue of measurability of their activities in accordance with the concept of labor productivity. As their work does not include wages, their performance is not recorded in macroeconomic indicators of economic performance, such as gross domestic product (Šetek et al., 2017). On the other hand, statistics quantify the annual value of volunteer work. For example, it reached approximately CZK 6.41 billion in 2018, and approximately CZK 9.3 billion in 2020 in connection with the covid-19 pandemic (Czech Statistical Office, 2018, 2020). The amount of the average wage according to their branch of activity is used for quantification. Therefore, in the case of the helping professions, the health and social services sectors in particular are taken into account.

3.2 Deontology of helping professions in the context of institutional economics

In the traditions of Western culture, which arose from the ideas and principles of Roman law, three basic models of aid can be specified - Christian, Jewish and philosophical. The Christian model is based on self-sacrifice, which is taken as the highest kind of helping others. The Jewish model is based on the tradition of understanding hidden things and facts,

where wise words and revealing advice of the experienced help the most. A philosophical model from the formulation of the Greek philosopher Protagoras: "The measure of all things is man." It is clear from this that only aid is judged by aid (Úlehla, 2007). It is important to realize that the helping worker finds himself in different contexts. The Western style of thought, influenced by Christianity, sees the struggle of couples such as light and darkness, God and the devil. One thus gets the idea that he can lean to one side only and develops the theory that there can be good without evil, light without darkness, or well-being without suffering. There is no doubt, then, that European culture tends to be more antithetical (Vávrová, 2012), which means contradictory. According to this process of thought, it is possible to assume the meeting of two opposing, incompatible and contradictory phenomena. At the same time, respect for complementarity is important, which means the meeting of two phenomena that complement each other and work together to create the unity and completeness of the whole (Hawkins, McMahon; 2020).

For the above reasons, the issue of professional ethics - deontology is a very current topic and is very often the subject of many professional discussions. Persons working in helping professions lead a number of ethical dilemmas (Otcenášková, Bureš; 2018), thanks to the increased use of new technologies (mostly in the field of healthcare with the onset of the Industry 4.0 era). The requirement to deal with the ethical principles of certain professions and to formulate them explicitly comes to the issue both from the public and from stakeholders (especially civil society, professional associations, etc.). It is always necessary to find a certain consensus of specific moral principles. Moral principles are too general and not functional for practical application in certain situations. For these situations, it is necessary to create an ethical model of action, where it is important that it is based on qualified knowledge of the nature of the profession and with which the subject of action could identify (Jankovský, 2003). The emergence of professional ethics then has two sources, namely professional competencies (which are necessary for the performance of the profession) and philosophical ethics. The formulation of the principles of professional ethics is then conditioned by the specificity of individual professions. The idea that it makes sense to strive to establish some generally acceptable professional principles is conditioned by the consequence of this specificity (Howitt, 2000). The ethics of the profession is thus not based on the general nature of work, but on the expertise of certain professions. Professional ethics have a chance of success only if they are the ethics of this expertise (Giacalone, Thompson; 2006).

From the point of view of deontology, it is certain that in almost every profession ethical norms go beyond legal, so law is the minimum of ethics. This is formulated by Georg Jellinek (an important representative of legal positivism) in his famous work *General Political Science and the System of Subjective Public Rights* (Hanuš, 2009). In this context, it can be stated that the qualification prerequisites, knowledge, and skills are insufficient for the helping professional. In particular, loyalty and subordination of one's own profits to the moral values of society and, most importantly, moral character must be added to them (Barro, Martin, 2004). These values are so important that without them, the individual cannot be a helping professional, which is not only a profession but also a mission. From the economic point of view, the set parameters of values for this mission thus create preconditions for the growth of the quantitative and qualitative aspects of social life (Giacalone, Thompson; 2006). This is a reflection of the appreciation of human capital in social, cultural and religious contexts (Mlčoch, 2015).

3.3 Primary analysis and comparison of theoretical concepts of helping professionals

Based on a comparative analysis of the average wage of selected helping professions in 2021 in the Czech economy (doctors CZK 93,658, nurses CZK 53,468, social worker CZK 28,588, social services worker CZK 26,144) with an average wage at the macroeconomic level of CZK 37,839 CZK (Czech Statistical Office, 2021), it is possible to state a completely lower evaluation of some professions on the labor market.

The genesis of this problem is necessary to find the essence of the mentioned below-average evaluation. It winds from the independence of economic science with the onset of the first industrial revolution and the modern type of society. At that time, the impression was created that economics deals only with activities related to the production of material goods. As has already been indicated, this was the case in the emergence of a separate economic theory, for all the material goods produced represented the wealth of society. The Scottish philosopher Adam Smith, the spiritual father of economic theory, is a proponent of this theoretical concept. He first dealt with a completely different field - moral philosophy. In it, he considered solidarity and charity to be fundamental human qualities, from which the organization of society is also derived (Smith, 2005). This is illustrated, among other things, by his important work, *The Theory of Moral Emotions*, where he sees the basis of all ethics in social feeling and, according to him, the voice of conscience is an echo of how others judge us (Smith, 2005).

A major turning point came with A. Smith in 1776, when he published his famous work *A Treatise on the Nature and Origin of the Wealth of Nations*. Unlike the position of moral philosophy, this work established itself as a starting point for pursuing one's own individual benefit. From an ethical point of view, A. Smith can therefore be seen as a "moral philosopher" and an "immoral" economist. A. Smith's certain "immoral" attitude was essentially based on human labor,

its division, and productivity (Smith, 2001). If the result of work are material goods capable of satisfying human needs, according to his concept it is only productive work (unlike physiocrats not only in agriculture but also in industry or craft), ie work in the primary and secondary sectors of the economy (Sojka, 2010). According to the established function of productive labor, the main factor in the economic growth is the production of tangible goods as a source of wealth. For him, unproductive work was associated with the provision of an intangible service, so it falls into the tertiary sector (Smith, 2001). Based on the method of induction and inductive inference, after the analysis of A. Smith's theoretical concept, it is possible to unambiguously arrive at an interpretation of the position of helping professionals in the economy of the national economy. Helping professionals thus clearly perform unproductive work in the so-called non-productive sphere, and therefore their profession is considered inferior in society.

Analytical conclusions on the theoretical concept of Karl Marx can also be drawn by an identical method as in A. Smith. He was a fundamental critic and opponent of A. Smith, however, it can be clearly stated that they had almost identical views on the concept of productive and unproductive work. Marx's concept of human labor is broader, especially productive labor, leading to the interpretation of the theory of surplus value (Marx, 1978). As with A. Smith, his "degradation" of helping professionals in society can also be deduced. Moreover, according to Marx's interdisciplinary approach to economics, philosophy and sociology, these professionals were merely "saviors" of the interests of the bourgeoisie before a revolution aimed at eliminating exploitation, the source of which is the existence of surplus value. This is also evidenced by his ideology directed against the social doctrine and charitable of the Church, from which specialized helping professions for the needy were also formed.

3.4 The economic side of motivation for the helping profession and volunteering

Based on the already mentioned statistical data, confirming the lower evaluation (below the level of the average wage) of some helping professions on the labor market in the Czech Republic, the answer to the question can be sought: What is the motive to act as a helping professional in this situation? A similar question is directed towards motivation within volunteer activities. The common feature for the answer lies mainly in the deontological aspects in relation to the reflection of Christian anthropology in helping one's neighbor (Haškovcová, 2012). He represents a social care client who is assisted by helping professionals in rediscovering and maintaining the quality of a dignified life in difficult situations. For this reason, this category of workers does not participate as an actor in any coercive action by trade unions, such as a strike, to support higher wage demands. In addition, the volunteer thus acquires appropriate knowledge about these professions, this activity is an "investment" in his human capital with appropriate benefits for society as a whole in the future (Hlaváček, 1999). This is a typical example for those interested in studying and students of some fields of helping professions (social work, nursing, etc.).

The above statements can also be substantiated on the basis of theoretical concepts of institutional economics, which began to take shape from the end of the 19th century with alternative views from individualism to an organic and holistic view of the world. In this concept, economic categories and phenomena are interpreted as broadly conceived institutions in psychological and legal terms. Customs, customs, traditions, interpersonal relationships, etc. are therefore considered institutions (Sojka, 2010). In the spirit of this theoretical direction at the beginning of the 21st century, Luigino Bruni, a professor at the University of Padua, presented a detailed relationship between financial income and a subjective feeling of happiness (Bruni, 2013). This is the intended "critical point", after which the relationship "money - happiness" turns (Mlčoch, 2007). According to the interpretation of this theoretical concept, the lower level of financial reward should be a kind of "sieve" in the selection of entry into the job position of the helping profession, because it as "noble" is also a "mission" (Bruni, Sugden; 2013). Therefore, individuals with intrinsic motivation should apply for it. This is the subject of interest in the theoretical concept of personal motivation as an integral part of the theory of social capital (Hlaváček, 1999), to which Bruno Frey belongs within the interdisciplinary approach of economics and psychology. His concept of the "economy of happiness" (Frey, Stutzer; 2010) focuses on the relationship between wealth and contentment. With this approach, it monitors the extent to which an individual's wealth makes him happy, and the extent to which these are other matters, such as helping others in their predicament.

4 Conclusion

Helping professions, together with the activities of volunteers, are important determinants of quality of life, and therefore an important resource for providing support for stable economic growth. However, as evidenced by labor market statistics, the valuation of some categories of helping professionals (especially social workers and social workers) is below the average wage in the economy. In this context, the subject of research was the search for a motive to work in the position of a helping professional and volunteer. The starting point for this was the theoretical interconnection of human, social, cultural and religious capital. The mentioned capital interconnection is evidenced by the concepts of institutional

economics with a focus on customs, traditions from the family environment, psychological typology of personality, social roles, etc. as a qualitative aspect of human capital to provide assistance to those in need in their predicaments (Mlčoch, 2005).

These claims were confirmed in the "fight" with unexpected group evils, accompanying society, such as since 2020 the crisis caused by the covid-19 pandemic and since February 2021 the war in Ukraine. It is not yet possible to forecast statistics on the performance of helping professions and volunteering activities as part of "fighting" these evils, as the "light at the end of the tunnel" is not fully known when the article was drafted (June 2022). It consists of the end of the war and the subsequent implementation of post-war reconstruction. It is therefore quite certain that not only as a result of the unexpected events mentioned, but also in connection with other fundamental changes accompanying the economy (such as population aging, modern forms of addiction, etc.), the importance of helping professions will increase. In this context, there is also a call within the interested educational programs for the training of specialists and the implementation of appropriate marketing campaigns for recruiting volunteers. An integral part of the strategy thus established will be respect for ethical principles, which will not always be fully in line with economic interests. It can therefore be assumed that the required consensus can be found through social doctrines based on institutional economics (such as the theory of non-profit, etc.).

References

- Barro, R. J., & Martin, X. (2004). *Economic growth* (2nd ed.). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Blaga, P., & Jozsef, B. (2014). Human resources, quality circles and innovation. *Procedia Economics and Finance*, 15, 1458-1462, DOI: 10.1016/S2212-5671(14)00611-X
- Bruni, L. (2013). *Cena nezištnosti*. Vyd. 1. Bratislava: Veda.
- Bruni, L., & Sugden, R. (2013). Reclaiming virtue ethics for economics. *Journal of economic Perspectives*, 27(4), 141-64, DOI: 10.1257/jep.27.4.141
- Bureš, V. (2003). Cultural barriers in knowledge sharing. *E+ M Economics and Management*, 6, 57-62.
- Dubin, R. (1959). Chapter IV: Human Relations in Formal Organizations. *Review of Educational Research*, 29(4), 357-366, DOI: 10.2307/1169263
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2010). Happiness and economics. In *Happiness and Economics*. Princeton University Press, DOI: 10.1515/9781400829262.69
- Giacalone, R. A., & Thompson, K. R. (2006). Business ethics and social responsibility education: Shifting the worldview. *Academy of Management Learning & Education*, 5(3), 266-277, DOI: 10.5465/amle.2006.22697016
- Hanuš, R. (2009). *Zážitkové pedagogické učení*. Grada Publishing a.s.
- Haškovcová, H. (2012). *Sociální gerontologie, aneb, Senioři mezi námi*. Galén.
- Hawkins, P., & McMahon, A. (2020). *Supervision in the Helping Professions 5e*.
- Hlaváček, J. (1999). *Mikroekonomie sounáležitosti se společenstvím*. Karolinum.
- Howitt, P. (2000). Endogenous growth and cross-country income differences. *American Economic Review*, 90(4), 829-846, DOI: 10.1257/aer.90.4.829
- Jankovský, J. (2003). *Etika pro pomáhající profese*. Triton.
- Marx, K. (1978). *Kapitál*. Praha: Svoboda.
- Mlčoch, L. (2007). Ekonomie a štěstí: proč více někdy není lépe. *Politická ekonomie*, 55(2), 147-163, DOI: 10.18267/j.polek.594
- Mlčoch, L. (2015). Nezištnost v ekonomickém prostoru a v sociální politice. *Czech & Slovak Social Work/Sociální Práce/Sociálna Práca*, 15(1).
- Novotná, M., & Volek, T. (2014). Labour as a factor of production in the context of gross value added growth in Sector A. *Scientia Agriculturae Bohemica*, 45(2), 129-135, DOI: 10.7160/sab.2014.450209
- Otcenášková, T., & Bureš, V. (2018). Self-assessment of intellectual capital in an organisation: Inclusion of internal view, dynamics, and topicality. *Journal of Intellectual Capital*, DOI: 10.1108/JIC-12-2016-0135
- Smith, A. (2001). *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut.
- Smith, A. (2005). *Teorie mravních citů*, Praha: Liberální institut.
- Sojka, M. (2010). *Dějiny ekonomických teorií*. Praha: Liberální institut, HAVLÍČEK Brain Team.
- Šetek, J., Petrách, F., Leitmanová, I. F., & Alina, J. (2017, March). Economic Aspects of the Concept of Active Service for the Public Sector. In *INPROFORUM 2016*.
- Šetek, J., Alina, J., & Bajer, D. (2019). RETIREMENT AGE IN THE CONTEXT OF PUBLIC FINANCE IMPLICATIONS. *Studies of Socio-Economics & Humanities/Socioekonomické a Humanitní Studie*, 10(2).
- Šetek, J., (2019). Význam pomáhajících profesionálů z pohledu vývoje ekonomické teorie. *Caritas et veritas*, 2/2019, 61-72, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice, DOI: 10.32725/cetv.2019.025

- Šetek, J., Volek, T., & Simbartl, S. (2021). Economic, ethical and social dimensions of theories of laboretism. *ETIKA V 21. STOLETÍ*, 47.
- Šetek, J. (2021). Potential macroeconomic risks from the unfavorable demographic development of population aging on the example of the Czech Republic (pp.1028–1037) The 15th International Days of Statistics and Economics. Prague, 1028–1037.
- Úlehla, I. (2007). *Umění pomáhat*. Praha. Slon.
- Vávrová, S. (2012). *Doprovázení v pomáhajících profesích*. Portál, s.r.o.
- Czech Statistical Office. 2018, 2019, 2020, 2021.
- Zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě.

Etické otázky provozu autonomních vozidel ve střeoevropském kontextu

Miroslav Vacura¹

DOI: 10.32725/978-80-7394-939-6.13

Abstrakt: Automatizace v současné době stále více proniká i do prostředků dopravy osob a nákladů a je podmínkou přechodu na průmysl 4.0. Zatímco dříve bylo využití automatizovaných či autonomních systémů přepravy omezeno na vyhrazené průmyslové areály, v současnosti se připravuje přechod na vozidla s plně automatizovaným řízením provozovaná v otevřeném, veřejném prostoru. Provozování takových autonomních vozidel v reálném silničním provozu vyvolává řadu nových etických otázek. V tomto kontextu vznikla řada pokusů o jejich řešení, z nichž ve střeoevropském kontextu je jedním z nejvýznamnějších výstup etické komise stanovené německou vládou předkládající návrh etických pravidel pro autonomní vozidla účastníci se silničního provozu. Příspěvek je věnován kritické reflexi tohoto souboru pravidel v kontextu současného výzkumu v oblasti aplikované etiky a z toho vyplývajícím doporučením.

Klíčová slova: etika, autonomní vozidla, pravidla.

1 Úvod

Etické otázky týkající se provozu autonomních vozidel jsou intenzivně diskutovány v odborných filosofických periodikách už několik let. Tyto debaty byly nicméně věnovány zejména extrémním dopravním situacím, například neodvratné havárii, kdy se automatický systém řízení vozidla musí rozhodnout a řeší při tom obtížná morální dilemata; Lundgren (2021) mluví o „etickém havarování“. V českém prostředí se těmto tématům věnoval zejména výzkumný tým kolem Centra Karla Čapka pro studium hodnot ve vědě a technice,² kde mimo jiné vznikla i zajímavá studie reflektující postoje holandského filosofa Verbeeka (2005, 2011) k etice artefaktů (Arzroomchilar a Novotný 2018).

Tato dilemata jsou však mimořádnými, v reálném provozu jen výjimečně nastávajícími situacemi, proto se pozornost etického výzkumu v oblasti autonomních vozidel obrátila k řešení otázek, které se více týkají jejich reálného každodenního provozu (Martinho et al. 2021). Důvodem bylo i to, že rychlý technologický vývoj ukazuje, že autonomní vozidla nejsou věcí vzdálené budoucnosti, ale jejich nástup je realitou dneška – řada v současnosti prodávaných vozů je nějakou formou automatizace řízení již vybavena. Do diskuse o etických otázkách se tak zapojili i zástupci automobilového průmyslu a veřejných institucí, jejichž povinností je regulace provozu na veřejné silniční síti s ohledem na bezpečnost.

V tomto kontextu byla německou vládou ustanovena etická komise, která se měla zabývat etickými a právními aspekty autonomních vozidel a jako výsledek své činnosti vypracovala seznam etických pravidel, jimiž by se zavádění autonomních vozidel mělo řídit (Di Fabio et al. 2017).³ Jakkoli se zatím jedná o dokument platný pouze pro Německo, lze předpokládat, že se stane také jedním z východisek budoucích opatření v této oblasti na úrovni Evropské unie, tedy platných i pro Českou republiku. Proto je vhodné se jím zabývat a podrobit jej kritické reflexi i v kontextu České republiky, aby bylo možné vyřešit jeho případné nedostatky, než k této rozšířené aplikaci dojde.

Ve zbývajících oddílech příspěvku nejprve stručně popíšeme metodiku práce, pak se zaměříme na to, jaké typy vozidel s automatizovaným řízením rozlišujeme, a jakých se tedy tato pravidla týkají. V další části stručně popíšeme strukturu seznamu etických pravidel německé komise a v centrální části příspěvku se zaměříme na klíčová obecná etická pravidla, která tvoří základnu celého systému pravidel. Následuje krátký oddíl věnovaný praktickým pravidlům, která na obecná pravidla navazují. Text je uzavřen stručným závěrem, který shrnuje přínosy příspěvku.

¹ Vysoká škola ekonomická v Praze, Katedra filosofie, nám. W. Churchilla 1938/4, 130 67 Praha 3, ČR, vacuram@vse.cz.

² <https://www.cevast.org>

³ Na jednotlivá pravidla z tohoto dokumentu budeme v dalším textu odkazovat formou (E číslo pravidla), tj. např. (E 7).

2 Metodika

Ve výzkumu prezentovaném v této studii vycházíme z publikovaného textu seznamu etických pravidel vypracovaného etickou komisí ustanovenou německou vládou, který je určen jako východisko a vodítko pro řešení etických otázek týkajících se zapojení částečně či plně autonomních vozidel do reálného provozu (Di Fabio et al. 2017). Z hlediska metodiky se zde jedná o teoretickou studii zaměřenou na kritickou analýzu tohoto textu. Pravidla byla nejprve systematicky roztržena podle svého zaměření na několik skupin (viz dále oddíl 3.1). Dále byl proveden detailní rozbor první skupiny pravidel zaměřených na obecné etické principy s ohledem na obecnou etickou teorii a existující etické koncepce hlavního proudu. Byla provedena srovnávací analýza a identifikovány některé problémy předkládaných obecných pravidel. Následně se text této studie zaměřuje na konkrétní pravidla, kde je opět metodou srovnávací textová analýza, nicméně zde je práce stručnější, postupuje pouze po hlavních konturách těchto pravidel a mapuje jejich vztah k obecným pravidlům a problémové aspekty jejich důsledků pro reálný provoz autonomních vozidel.

3 Výsledky

Pokud mluvíme o autonomních vozidlech, je nutné přesněji určit, jakých typů vozidel se naše diskuse týká, neboť vozidla s autonomním řízením lze podle míry automatizace členit do několika skupin. Toto členění bylo zavedeno několika standardizačními organizacemi, například komisí SAE pro standardy automatizovaných vozidel používajících silnice (SAE 2014) nebo Německou asociací automobilového průmyslu (Verband der Automobilindustrie e. V., zkratka VDA), a je uvedeno v tabulce 1.

Tabulka 1 Taxonomie automatizace řízení vozidel podle (Di Fabio et al. 2017:14; Lütge 2017; SAE 2014).

	SAE	VDA
Úroveň 0	Žádná automatizace	Pouze řidič
Úroveň 1	Podpora řidiče	Podpora
Úroveň 2	Částečná automatizace řízení	Částečná automatizace řízení
Úroveň 3	Podmíněná automatizace řízení	Vysoká automatizace řízení
Úroveň 4	Vysoká automatizace řízení	Plná automatizace řízení
Úroveň 5	Plná automatizace řízení	Bez řidiče

Přestože etická pravidla vypracovaná komisí stanovenou německou vládou se týkají obecně všech typů autonomních vozidel a jakákoli forma automatizace řízení je musí splňovat, nejvýrazněji se uplatní především u vyšších úrovní automatizace. Nižší úrovně automatizace (úroveň 1–3) zahrnují vždy určitou participaci lidského řidiče na procesu řízení vozidla, a tudíž i jeho nikoli nevýznamnou odpovědnost. V těchto nižších formách automatizace pak je zásadní otázkou, kdy má dostat přednost rozhodnutí řidiče a kdy rozhodnutí automatického řízení, pokud jsou tyto v konfliktu – například řidič přidává plyn, zatímco automatický asistent řízení vyhodnotil situaci tak, že je nutné brzdit.

Naopak vozidla s vyššími úrovněmi automatizace (úroveň 4–5) implikují odlišné těžiště etických úvah, protože zahrnují situace, kdy participace lidského řidiče na řízení vozidla je malá nebo žádná. Právě na tyto úrovně automatizace jsou zaměřená pravidla vypracovaná etickou komisí ustanovenou německou vládou (Di Fabio et al. 2017:14), neboť zde je také nejmenší odpovědnost samotného řidiče, a velká část odpovědnosti se tak přesouvá na výrobce automatizovaných systémů řízení a na státem zřízené regulační a licencující instituce.

3.1 Doporučení etické komise německé vlády

Jak jsme zmínili výše, etická komise ustanovená německou vládou, která dostala za úkol zabývat se etickými a právními aspekty provozu autonomních vozidel na veřejných silnicích v běžném provozu, vypracovala seznam etických pravidel specifikující principy, jež musí být při zavádění autonomních vozidel zohledněny (Di Fabio et al. 2017). Tento dokument také do značné míry reflektuje pozici německého Ústavního soudu, neboť komise, která jej připravila, zahrnovala nejen odborníky na etiku, ale i bývalé soudce tohoto soudu (Kriebitz, Max, a Lütge 2022:29). Na seznam etických pravidel připravený touto komisí se objevilo několik více či méně kritických reakcí, z nichž v tomto textu také čerpáme a na něž reagujeme (např. Lütge 2017). Po vypracování tohoto etického dokumentu, který představoval jistý autoritativní základ, ale sám neměl žádnou právní sílu, byl v roce 2021 nejprve diskutován a následně v červenci schválen navazující zákon týkající se autonomních vozidel (*Gesetz zum autonomen Fahren*), přičemž německé Ministerstvo dopravy a digitálních technologií je přesvědčeno, že i tento zákon bude mít vliv na unijní regulace (BMVI 2021). Tento text je nicméně věnován pouze seznamu etických pravidel, který tvořil základ pro přípravu zmíněného zákona.

Etická pravidla obsažená v doporučení etické komise německé vlády lze rozdělit podle obsahu na několik skupin:

1. obecné principy (E 1–4),
2. vyjádření k tématu etických dilemat (E 5–9),

3. problém odpovědnosti a s tím související design uživatelského rozhraní (E 10–11, 16–17),
4. konektivita a bezpečnost (E 13–15),
5. otázky spojené se strojovým učením (E 18–19),
6. ostatní (E 12, 20).

V tomto textu se zaměříme primárně na obecné etické principy (první skupinu), na nichž je celek etických pravidel založen a jež tvoří východisko pro zbývající pravidla speciální povahy.

3.2 Obecné principy

Úvod seznamu etických pravidel týkajících se autonomních vozidel se věnuje nejobecnějším principům, které představují etický rámec celého tematického okruhu. Autoři seznamu se nejprve hlásí k zásadě, kterou můžeme označit jako obecný princip liberálně demokratického politického řádu (autoři pravidel používají výraz „svobodná společnost“):

„Účelem všech vládních a politických regulačních rozhodnutí je tedy podporovat svobodný rozvoj a ochranu jednotlivců. Ve svobodné společnosti je způsob, jakým je technologie ze zákona rozšiřována, takový, že je dosaženo rovnováhy mezi maximální osobní svobodou volby v obecném režimu rozvoje a svobodou ostatních a jejich bezpečností.“ (E 4)

Svobodný rozvoj a ochrana jednotlivců jsou tedy jediné dva legitimní cíle, jimiž může být zdůvodněna regulace, která omezuje nějakým způsobem lidské jednání. Tento princip samozřejmě neplatí v neliberálních režimech, kde regulace často sledují i jiné cíle. Liberální společnosti jsou však „centrované na individuální lidské bytosti“ a speciálně tudíž, jak je výše určeno, 1) na jejich svobodný rozvoj a 2) potřebu ochrany (E 4). Všimněme si zde, že v tomto pravidle je ochrana/bepečnost jednotlivců zmíněna až na druhém místě, přestože, jak uvidíme dále, je přednostním principem celého systému pravidel.

V případě etiky autonomních vozidel je *potřeba ochrany a bezpečnost* samozřejmě relevantní, protože účast v silničním provozu s sebou nese nutně zvýšené riziko újmy, zejména v případě dopravní nehody. Ochrana se týká tedy primárně tělesné stránky osoby a spočívá především v preventivních opatřeních (viz dále), která mají za cíl minimalizovat možné nebezpečí. Zároveň samo nasazení autonomních vozidel může být chápáno jako příspěvek k ochraně fyzické integrity osoby: za předpokladu, že jejich provoz bude bezpečnější než používání vozidel řízených lidským řidičem.

Další deklarovanou vlastností liberálně demokratické společnosti je snaha vyvažovat individuální svobodu na jedné straně, a svobodu druhých a jejich bezpečí na straně druhé (E 4). V případě etiky autonomních vozidel je zde významný opět zejména konflikt osobní svobody a bezpečí. Jak uvidíme v následujícím textu, další prezentovaná pravidla spíše než rovnováze dávají absolutní preferenci bezpečnosti a ochraně.

Svoboda jednotlivce je v pravidlech vztahena k *principu osobní autonomie*, který říká, že „jednotlivci disponují svobodou jednání, za kterou jsou sami odpovědní“ (E 1). Uvedení tohoto principu k sobě explicitně vztahuje svobodu jednotlivce a zodpovědnost jednotlivce za (výsledky) jednání. Z tohoto také plyne, že jednatel je za jednání (či jeho důsledky) zodpovědný jen do té míry, nakolik bylo výsledkem jeho svobodného rozhodnutí. Tudíž s postupem automatizace, která snižuje míru svobodného rozhodování a řízení jízdy na straně jednotlivce (řidiče vozu) a přenáší rozhodování na automatizovaný řídicí systém, se také snižuje míra zodpovědnosti na straně jednotlivce. Tento posun přitom může být postupný, jak to odpovídá taxonomii automatizace řízení vozidel, která byla uvedena v tabulce 1. Implikacím v oblasti odpovědnosti jsou pak věnována další etická pravidla (E 10–11). Zároveň tento princip odkazuje k pojmu autonomie, tedy základnímu pojmu kantovské deontické etiky (Kant 1996, 2014; Sensen 2013), ačkoli jej vztahuje pouze k zodpovědnosti a samotný moment autonomie, tedy podřízenosti zákonům, které subjekt sám sobě ukládá, netematizuje. Můžeme tedy tento odkaz, uvedený hned v prvním, úvodním etickém pravidle, chápat spíše jako neexplicitní, ale zjevnou deklaraci obecného kontextu, v němž se tato pravidla pohybují, tedy Kantova odkazu a deontické etiky. Jak uvidíme dále, vyloučeny tím nejsou úvahy např. utilitaristické povahy, ale i ty bude nutno chápat ve vztahu k tomuto obecnému zastřešujícímu rámci.

Vedle výše zmíněného vymezení jediného legitimního účelu všech regulačních opatření obsahuje seznam etických pravidel také vymezení účelu automatických dopravních systémů jako takových. Tyto účely jsou rozděleny na dvě kategorie: primární účel a sekundární účel (E 1, 4):

1. Primárním účelem automatických dopravních systémů je zvýšení bezpečnosti všech uživatelů silnic.
2. Sekundární účely automatických dopravních systémů jsou zvýšení příležitostí pro mobilitu a umožnění dalších (nespecifikovaných) benefitů.

K těmto účelům je třeba podotknout, že jde o priority účelů normativně deklarované; fakticky byly automatické dopravní systémy vyvíjeny s jiným pořadím priorit. V některých případech bylo prvotním motivem usnadnění řízení řidiči a jeho větší pohodlí; v případě plně autonomního vozidla bylo účelem ušetřit za pracovní sílu řidiče. Může tedy vznikat

určité napětí mezi původními účely, pro které byly automatické systémy řízení vyvíjeny, a účely, které jsou normativně stanoveny v seznamu etických pravidel. V důsledku pak může být nezbytné upravit návrh některých těchto systémů tak, aby prioritizovaly bezpečnost, jak požaduje pravidlo E 1, a upozadily ostatní účely.

V rámci sekundárních účelů je specificky zmíněno „zvýšení příležitosti pro mobilitu“. Tím je mimo jiné myšlena mobilita hendikepovaných občanů v různém stupni invalidity, pro které jsou autonomní vozidla častou jedinou nadějí na reálnou samostatnou mobilitu na delší vzdálenosti (Lütge 2017:7).

Dosahování výše zmíněných účelů je nutno dle seznamu pravidel zajistit regulacemi:

„Veřejný sektor je odpovědný za zaručení bezpečnosti automatizovaných a propojených systémů zavedených a licencovaných ve veřejném pouličním prostředí. Systémy řízení proto potřebují oficiální povolení a monitorování.“ (E 3)

Vzhledem k tomu, že doprava probíhá ve veřejném prostoru, je odpovědností veřejného sektoru, aby byla zaručena bezpečnost a ochrana zúčastněných osob. Všechny automatizované systémy řízení tak musí podléhat povolení, které bude mít formu udělení licence. I po udělení licence musí veřejný sektor dále monitorovat, zdali tyto systémy fungují podle očekávání, zejména s ohledem na bezpečnost, a v případě nevyhovujícího stavu musí být licence odňata.

Ke zvýšení bezpečnosti jako primárnímu účelu regulací se seznam pravidel vyjadřuje i v druhém pravidle:

„Ochrana jednotlivců má přednost před všemi ostatními utilitárními ohledy.“ (E 2)

Zde jsou opět zmíněny i možné utilitární ohledy, nicméně se opět deklaruje, že mají jen podružnou roli. Ochrana jednotlivce, člověk chápaný jako absolutní hodnota, účel sám o sobě, tedy základní princip kantovské deontické etiky, vyjádřený mj. v druhém znění kategorického imperativu (Kant 2014:48), je zde určen jako prioritní ohled (E 1). Zároveň se pak stanovuje, že ochrana jednotlivců nemá žádné meze, resp. jedinou mezí je hypotetická „naprostá prevence“ (E 2) jakéhokoli zranění či ublížení jednotlivci. Tedy limitní mez je opět absolutní, ani minimální riziko není přípustné či směřitelné za utilitární prospěch. I v tomto pravidle se ukazuje, že celý seznam etických pravidel je koncipován na základních předpokladech deontické etiky.

Další část druhého pravidla je v deklaraci cíle prevence zranění ještě radikálnější:

„Licencování automatizovaných systémů není ospravedlnitelné, pokud neslibuje alespoň snížení škod ve srovnání s řízením lidmi, jinými slovy pozitivní bilanci rizik.“ (E 2)

Podle tohoto principu nejsou přijatelné automatizované systémy řízení, které jsou vzhledem k ochraně jednotlivců neutrální. Snadno si můžeme představit systém, jehož nasazení nepovede ke snížení rizika zranění či újmy jednotlivcům, ale bude mít jiné, utilitární přínosy. Povolení, resp. licencování takového bezpečnostně neutrálního automatizovaného systému řízení není podle tohoto principu přijatelné.

Tento přístup je problematický například s ohledem na výše zmíněný případ hendikepovaných občanů, pro které jsou vozidla vybavená automatizovanými systémy řízení reálně jedinou nadějí na nezávislou mobilitu, což by jim přineslo významné zvýšení kvality života. Pokud by však takový automatizovaný systém nepřinesl zároveň snížení rizika zranění či újmy pasažérům vozu, pak by podle tohoto principu nebylo přípustné jej licencovat. Prosazení takových etických pravidel může zároveň vést k omezení technologického vývoje tohoto typu neutrálních automatizovaných systémů, a limitovat tak možnosti hendikepovaných cestujících i v zemích, kde taková pravidla neplatí (Německo patří mezi nejvýznamnější centra automobilového průmyslu a vývoje).

Obecně by tak bylo alternativou oslabit tento princip, což by znamenalo větší posun k utilitaristickému rámování problému. Takové oslabení by mohlo mít například podobu spokojení se s neutrální bilancí rizik v případě, že by daný automatizovaný systém řízení přinášel v jiných oblastech výrazné utilitární výhody. Takový alternativní princip by mohl mít například následující podobu:

„Licencování automatizovaných systémů je ospravedlnitelné pouze, pokud slibuje snížení škod ve srovnání s řízením lidmi, jinými slovy pozitivní bilanci rizik, nebo v případě neutrální bilance rizik alespoň výrazné utilitární výhody.“

V tomto kontextu je třeba také upozornit, že při úvahách o riziku spojeném s používáním automatizovaných systémů řízení bychom měli také rozlišovat mezi riziky pro posádku a riziky pro okolí vozidla. Existují například specifické automatické systémy zaměřené na detekci chodců v prostoru před vozidlem, které mohou v případě aktivace upozornit lidského řidiče nebo přímo intervenovat do řízení vozidla a aktivovat brzdový systém, aby bylo zabráněno kolizi. Takové automatické systémy představují významné snížení rizika zranění pro okolí vozidla, zejména pro chodce, naopak pro cestující vozidla mohou znamenat zvýšené ohrožení, protože při náhlém nečekaném brždění může v krajním případě dojít i k lehkému poranění. Přesto zde platí pozitivní bilance rizik, protože zranění, kterým je takovým automatizovaným

systemem zabráněno, jsou výrazně častější a vážnější povahy než zranění, ke kterým může jeho použitím dojít u cestujících.

Další skutečnost, na kterou je třeba upozornit v kontextu požadavku na pozitivní bilance rizik, je, že abychom mohli určit počet nehod způsobených autonomními vozidly v reálném provozu, musí se tato vozidla do reálného provozu nejprve nějakým způsobem zapojit. Nehodovost v reálném provozu nelze dostatečně věrohodně simulovat ve virtuálním prostředí ani sledovat na testovacích okruzích. Tento problém lze obejít prováděním předběžných testů za použití prototypů autonomních vozů, pro něž je udělena zákonná výjimka, a je možné je tak testovat v reálném provozu za trvalého dozoru školeného lidského řidiče a následně studovat havárie, ke kterým dojde (Favarò et al. 2017).

Otázka pozitivní bilance rizik je tematizována i v části třetího pravidla:

„Hlavní zásadou je předcházení nehodám, nicméně technologicky nevyhnutelná zbytková rizika nebrání zavedení automatizovaného řízení, pokud je bilance rizik zásadně pozitivní.“ (E 3)

V tomto principu je důležitým momentem přiznání, že určitá zbytková rizika pravděpodobně nebude možné ještě dlouhou dobu zcela vyloučit. Ačkoli v budoucnosti, pravděpodobně až bude z dopravního provozu zcela vyloučen lidský řidič, bude možná autonomní přeprava s vyloučením v podstatě veškerých běžných rizik, v současné době toto možné není a etická pravidla tuto skutečnost reflektují. Opět se i v tomto pravidle objevuje implicitní odmítnutí automatizovaných systémů řízení s neutrální bilancí rizik.

3.3 Konkrétní etická pravidla

Další část doporučení etické komise německé vlády se týká konkrétních etických pravidel a situací. Od obecné analýzy se tak posouvají ke konkrétnějším problémům.

První oblastí mimo obecná pravidla je vyjádření k tzv. etickým dilematům (E 5–9), což je oblast, která je v současné aplikované etice v kontextu autonomních vozidel intenzivně diskutována. Tato dilemata se často týkají mimořádných situací, např. havárií, které mají potenciálně smrtelné následky, proto patří mezi nejkontroverznější témata. V tomto kontextu jsou také často používány příklady slavného myšlenkového experimentu s drezínou uvedeného v pracích Footové (1967) a Thomsonové (1976), jejich přehled pak uvádí Kamm (2016). Tyto příklady obvykle pracují s hypotetickým dilematem, kdy se osoba nachází v situaci, ve které se musí rozhodnout mezi dvěma alternativami, z nichž každá je v nějakém ohledu eticky problematická, tedy například zahrnuje usmrcení jedné či více osob. Tato situace přitom není řešitelná jiným způsobem než jednou ze dvou předložených variant jednání.

V případě provozu autonomních vozidel jde často o problém probíhající havárie, při které se vozidlo nachází v kritické situaci, například se pohybuje vysokou rychlostí a před ním je několik různých překážek, přičemž zcela se srážce vyhnout nemůže, nicméně může ovlivnit směr, a tudíž to, s kterou překážkou se srazí. Takovými překážkami pak může být jiné auto, chodec či skupina chodců různého věku a pohlaví, zvíře a podobně. Autonomní systém vozidla je tedy v situaci morálního dilematu, kdy se musí rozhodnout, s kterou překážkou se srazí, která srážka je tedy z etického pohledu nejpříjemnější. Doporučení etické komise německé vlády se k tomuto tématu vyjadřují ve velmi obecné rovině. Páté etické pravidlo k tomu říká:

„Na základě současného stavu techniky musí být technologie navržena tak, aby v první řadě nevznikaly kritické situace.“ (E 5)

Toto pravidlo tedy stanovuje, že úsilí technologických vývojových pracovníků má být zaměřeno na to, aby se autonomní vozidlo do stavu, který má charakter takového dilematu, primárně vůbec nedostalo. To je ve výsledku nekontroverzní řešení, které navíc odpovídá i v současné době akceptovanému přístupu návrhářů autonomních systémů řízení – tedy zaměřit úsilí na minimalizaci vzniku kritických situací místo na řešení hypotetických etických dilemat. Toto pravidlo takový přístup formálně posvěcuje. Podobný postoj také vyjadřuje další pravidlo (E 8). Rámcový konkrétní návod pro řešení etických dilemat poskytuje pravidlo sedm, které mj. uvádí:

„V nebezpečných situacích, které se i přes všechna technologická opatření ukáží jako nevyhnutelné, má ochrana lidského života nejvyšší prioritu při vyvažování zákonem chráněných zájmů.“ (E 7)

Toto pravidlo je opět v duchu Kantovy etiky a vychází z předpokladu lidského života jako nejvyšší hodnoty; stanovuje tudíž přednost jeho zachování a nepoškození před jakoukoli jinou hodnotou. Doplnkové pravidlo přitom zakazuje rozlišování mezi lidmi různého věku, pohlaví atd. (E 9). V další části pravidla sedm se pak upřesňuje, že prioritu nemá jen zachování života člověka, ale i zabránění zranění člověka před poškozením majetku i životy zvířat (E 7). To může být pro některé filosofy kontroverzní tvrzení – i zabránění minimálnímu potenciálnímu zranění člověka má přednost před zabráněním masivním škodám. Zde by například utilitaristicky orientovaný filosof volil jiné řešení takového dilematu.

Podobně může být problém s vyššími zvířaty, která mají etický status odlišný od prostých věcí, a u některých filosofů dokonce blízký člověku (Singer 2001).

Pravidlo šest pak říká, že i pokud by bylo možné dopravní nehodovost výrazně snížit zaváděním autonomních systémů řízení, stále je zde otázka lidské autonomie, která by povinným vyžadováním použití na lidské vůli nezávislých systémů řízení mohla být výrazně omezena (E 6).

Další oblastí, kterou řeší konkrétní etická pravidla komise německé vlády, je problém odpovědnosti a s tím související design uživatelského rozhraní (E 10–11, 16–17). Pravidla deset a jedenáct přesouvají odpovědnost za škody způsobené vozidlem řízeným autonomním systémem na výrobce a provozovatele, případně na státní orgány:

„V případě automatizovaných a propojených systémů řízení se odpovědnost, která byla dříve výhradní doménou jednotlivců, přesouvá z motoristů na výrobce a provozovatele technologických systémů a na orgány odpovědné za přijímání infrastrukturních, politických a právních rozhodnutí.“ (E 10)

To je z hlediska etiky logický požadavek, neboť není možné být odpovědný za dění, které nemá daný člověk pod kontrolou. Tento přesun odpovědnosti v rovině etické musí být samozřejmě doplněn i příslušnou legislativní úpravou, protože právě v této oblasti bude mít největší dopad – zejména v případě soudních sporů po haváriích způsobených autonomními systémy řízení.

S odpovědností souvisí i design uživatelských rozhraní – pravidlo šestnáct upravuje, že uživatelské rozhraní musí jasně signalizovat, kdo v danou chvíli řídí vozidlo, zdali lidský řidič, či autonomní systém, a kdo je za správné řízení v daném okamžiku odpovědný. Speciální pozornost musí být věnována procesům vzájemného předávání řízení mezi člověkem a autonomním systémem, přičemž tato předávání musí být zaznamenávána (E 16). Předávání řízení musí být přizpůsobeno lidským schopnostem (E 17).

Etická pravidla komise německé vlády řeší také otázky spojené s konektivitou a bezpečností (E 13–15). V nich je zohledněna skutečnost, že autonomní systémy řízení často vyžadují vysokou míru napojení vozidla na další systémy, obvykle prostřednictvím mobilního internetu, a zároveň předávají velké množství dat o provozu vozidla do centrálního systému. Zároveň to v budoucnu může vést k ideji centrálního řízení všech motorových vozidel, v zájmu efektivity a bezpečnosti přepravy. Takový totální dohled nad uživateli a jejich kontrola jsou však eticky problematické (E 13).

Pravidlo čtrnáct upozorňuje na důležitost kyberbezpečnosti a ochrany před možnými hackerskými útoky. Vysoce propojená vozidla s autonomním řízením jsou potenciálně citlivým cílem pro kybernetické útoky, proto ochrana a kybernetická bezpečnost musí mít maximální prioritu. Cílem útoku mohou být i centra infrastruktury pro tento typ řízení. Dostatečná úroveň kybernetické bezpečnosti je základním předpokladem samotné možnosti nasazení automatických systémů řízení (E 14).

S kybernetickou bezpečností, ale i s ochranou soukromí souvisí otázka vlastnictví a správy dat generovaných autonomními vozidly. Etická komise německé vlády vyžaduje, aby rozhodovací práva ohledně těchto dat byla ponechána uživatelům a vlastníkům vozidel.

„O tom, zda mají být vygenerovaná data o vozidlech předána a použita, rozhodují majitelé vozidel a uživatelé vozidel.“ (E 15)

Další oblastí, kterou se zabývají etická pravidla komise německé vlády, jsou otázky spojené se strojovým učením (E 18–19). Strojové učení je v současné době využíváno v moderních autonomních systémech řízení ve velmi vysoké míře a s velkými úspěchy, proto pravděpodobně využití této technologie ještě v budoucnosti poroste. Problém systémů založených na strojovém učení spočívá v tom, že se jedná do jisté míry o „černou skříňku“, která se může v neobvyklých situacích chovat nepředvídatelným způsobem. Etická komise německé vlády tak požaduje používání vysokých bezpečnostních standardů a vývoj akceptačních testů pro tyto technologie nezávislou agenturou (E 18). V mimořádných situacích je požadováno, aby se autonomní systémy samy, bez zásahu člověka, vrátily do „bezpečného stavu“, který bude předem jednoznačně definován (E 19).

Vedle výše zmíněných oblastí se pravidla etické komise německé vlády týkají i několika dalších separátních otázek. Tato pravidla vyžadují informování veřejnosti o nasazování nových technologií maximálně transparentní formou (E 12) a zároveň stanovují nutnost začlenit výuku správného používání autonomních systémů řízení do kurikula vzdělávání řidičů (E 20).

4 Závěr

Soubor etických pravidel, kterým se tento text zabývá, vytvořila etická komise ustanovená německou vládou, jež dostala za úkol navrhnout vhodné principy, které by na obecně etické rovině připravily základ pro následné legislativní regulace provozu autonomních vozidel na veřejných silnicích v běžném provozu, kde se pohybuje i běžná, lidmi řízená vozidla.

Provedli jsme stručnou analýzu úvodní skupiny pravidel, která formulují obecný rámec pro následující, více specializovaná pravidla, jejímž výsledkem byla, vedle několika dalších méně významných pozorování, dvě důležitá zjištění. Prvním bylo, že ač to není explicitně deklarováno, pravidla vycházejí z deontické kantovské etiky, přičemž utilitární ohledy jsou stavěny na sekundární místo. Tato skutečnost by měla být transparentně formulována, neboť z ní mohou plynout zásadní důsledky pro přijetí či odmítnutí celého systému pravidel. Druhým významným zjištěním bylo, že pravidla vedou k odmítnutí automatizovaných systémů řízení, které jsou neutrální vzhledem k bezpečnosti jednotlivců. Ukázali jsme, proč takové nastavení pravidel může být problematické a může omezovat další technologický vývoj v oblasti těchto systémů a znemožňovat jejich nasazení tam, kde by jinak byly velkým přínosem pro kvalitu života např. hendikepovaných občanů.

Text se vzhledem k časovým limitacím příspěvku věnoval detailně pouze první skupině etických pravidel z celého seznamu, další konkrétní pravidla byla zkoumána pouze v omezeném rozsahu. Nicméně i na tomto malém prostoru se podařilo analýzou odvodit výše uvedené důležité závěry. To také ukazuje nutnost detailnější analýzy všech pravidel tohoto seznamu v dalším výzkumu.

Zdroje

- Arzroomchilar, E., Novotný, D. D. (2018). Verbeek on the Moral Agency of Artifacts. *Organon F* 25(4), 517–38.
- BMVI. (2021). *Germany will be the world leader in autonomous driving*. Federal Ministry for Digital and Transport Germany. Získáno z <https://www.bmvi.de/SharedDocs/EN/Articles/DG/act-on-autonomous-driving.html>.
- Di Fabio, U., Broy, M., Brünger, R., Eichhorn, U., Grunwald, A., Heckmann, D., Hilgendorf, E., Kagermann, H., Losinger, A., Lutz-Bachmann, M., Lütge, C., Markl, A., Müller, K., Nehm, K. (2017). *Ethic commission: automated and connected driving. Report of ethics commission appointed by the federal minister of transport and digital infrastructure*. Germany: Federal Ministry of Transport and Digital Infrastructure, DOI: 10.1371/journal.pone.0184952
- Favarò, F. M., Nazanin N., Eurich, S. O., Tripp, M., Varadaraju, N. (2017). Examining Accident Reports Involving Autonomous Vehicles in California. Editoval X. Hu. *PLOS ONE* 12(9):e0184952. DOI: 10.1371/journal.pone.0184952.
- Foot, P. (1967). The Problem of Abortion and the Doctrine of the Double Effect. *Oxford Review* (5), 5–15.
- Kamm, F. M. (2016). *The trolley problem mysteries*. Oxford; New York: Oxford University Press, DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190247157.001.0001
- Kant, I. (1996). *Kritika praktického rozumu*. Praha: Svoboda.
- Kant, I. (2014). *Základy metafyziky mravů*. Editoval M. Barabas a P. Kouba. Praha: OIKOYMENH.
- Kriebitz, A., Max R., Lütge Ch. (2022). The German Act on Autonomous Driving: Why Ethics Still Matters“. *Philosophy & Technology* 35(2):29. DOI: 10.1007/s13347-022-00526-2.
- Lundgren, B. (2021). Safety requirements vs. crashing ethically: what matters most for policies on autonomous vehicles. *AI & SOCIETY* 36(2):405–15. DOI: 10.1007/s00146-020-00964-6.
- Lütge, Ch. (2017). The German Ethics Code for Automated and Connected Driving. *Philosophy & Technology*. DOI: 10.1007/s13347-017-0284-0.
- Martinho, A., Herber, N., Kroesen, M., Chorus, C. (2021). Ethical issues in focus by the autonomous vehicles industry. *Transport Reviews* 41(5):556–77. DOI: 10.1080/01441647.2020.1862355.
- SAE (2014). *Taxonomy and Definitions for Terms Related to Driving Automation Systems for On-Road Motor Vehicles*. SAE On-Road Automated Vehicle Standards Committee Standard J3016 201401. Warrendale, PA: SAE International.
- Sensen, O. (2013). *Kant on Moral Autonomy*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press, DOI: 10.1017/CBO9780511792489
- Singer, P. (2001). *Osvobození zvířat*. Praha: Práh.
- Thomson, Jarvis, J. (1976). Killing, Letting Die, and the Trolley Problem. *The Monist* 59(2):204–17, DOI: 10.5840/monist197659224
- Verbeek, P. P. (2005). *What Things Do: Philosophical Reflections on Technology, Agency, and Design*. 2. printing. University Park, Pa: Pennsylvania State Univ. Press, DOI: 10.1515/9780271033228-001
- Verbeek, P. P. (2011). *Moralizing Technology: Understanding and Designing the Morality of Things*. Chicago: The University of Chicago press, DOI: 10.7208/chicago/9780226852904.001.0001

Title: **ETIKA V 21. STOLETÍ: Sborník vybraných příspěvků z 2. ročníku mezinárodní vědecké konference**

Publisher/ ed.: University of South Bohemia in České Budějovice, Faculty of Economics

ISBN: **978-80-7394-939-6**

Pages 90

First edition

ISBN 978-80-7394-939-6

